

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DÜNYA EKONOMİSİNDE ENTEGRASYON
EĞİLİMLERİNİN MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİ
BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü İNAN

Mehmet KARATAŞ

MALATYA-2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
**DÜNYA EKONOMİSİNDE
ENTEGRASYON EĞİLİMLERİNİN
MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİ
BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ**

KABUL ONAY SAYFASI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü İNAN

Mehmet KARATAŞ

Jürimiz 19/08/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezini (oybirliği / oyçokluğu) ile başarılı bulunarak Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

İmzası

1. Prof. Dr. Levent GÖKDEMİR.....
2. Doç. Dr. İzzet TAŞAR.....
3. Dr. Öğr. Üyesi Şükrü İNAN (Danışman).....

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
..... tarih vesayılı kararıyla tezin kabulü onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Mehmet KUBAT

ONUR SÖZÜ

Dr. Öğr. Üyesi Şükrü İNAN'ın danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Dünya Ekonomisinde Entegrasyon Eğilimlerinin Merkez-Çevre İlişkileri Bağlamında Değerlendirilmesi” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir bunu onurla doğrularım.

Mehmet KARATAŞ

TEŞEKKÜR

Tüm hayatım boyunca yanımda olan aileme, her zorlukta bana güç veren eşime ve kızlarıma, eğitim hayatımda bana destek olan öğretmenlerime, iş arkadaşlarıma ve özellikle yüksek lisans çalışmamı yapmam sırasında geniş bilgi birikimi ile çalışmanın bu hale gelmesini sağlayan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Şükrü İNAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

DÜNYA EKONOMİSİNDE ENTEGRASYON EĞİLİMLERİN MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu araştırma, dünya ekonomisinde entegrasyon eğilimlerinin merkez-çevre ilişkileri bağlamında değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Ekonomik entegrasyonlarda ülkeler siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını korumakla birlikte, oluşturdukları entegrasyonlarla üye ülkeler arasında tarife engelleri kaldırılarak ticaretin önü açılmaktadır. Bölgesel ekonomik birleşme eğilimleri eski dönemlerden beri görülmektedir. Yoğun olarak hissedilmesi ise 19. yüzyıla dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşının bitmesinden sonra daha fazla yaygınlaştığı görülen ekonomik entegrasyon eğilimleri günümüze gelinceye kadar nitelik ve nicelik bakımından sürekli artış eğilimindedir.

Soğuk Savaşın devam ettiği dönemlerde iki kutuplu dünya düzeninde ülkeler egemen ülkelerden birinin etrafında bloklaşarak öncelikle güvenlik ihtiyaçlarını karşılama yoluna gitmişlerdir. Bu dönemde görülen entegrasyon eğilimleri yoğunlukla güvenlik amaçlı olmasının yanında aynı zamanda ekonomik olarak kalkınma amacıyla da tercih edilmiştir. Uluslararası alanda sayısı her geçen gün artan entegrasyon eğilimleri, ülkeler arasındaki merkez-çevre ilişkisinin yapısını her dönem gündemde tutmuştur. Diğer ülkelere göre egemen durumda olan merkez ülkeler bu durumlarını uzun süre koruyacak önlemler alırken, çevre konumunda olan ülkeler ise egemen durumdaki ülkenin ekonomik gücünden yararlanarak kendi ekonomilerini daha iyi seviyeye çıkartmayı hedeflemektedirler. Dünya ekonomisinde hakim olan bu hiyerarşik düzen kaynakların, çevre ülkelerden merkez ülkeye doğru akmasına sebep olmaktadır

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Entegrasyon, Merkez-Çevre, Merkantilist Entegrasyon, Emperyalist Entegrasyon, Hegemonik Entegrasyon, Post Hegemonik Entegrasyon,

ABSTRACT

EVALUATION OF INTEGRATION TRENDS IN THE WORLD ECONOMY IN THE CONTEXT OF CORE- PERIPHERY RELATIONS

This research was conducted to evaluate integration trends in the world economy in the context of core-periphery relations. In economic integrations, while the countries maintain their economic independence, the tariffs between the member states of the integration created are abolished and trade opens up. Although regional economic merger tendencies have been observed since ancient times, their intense feeling dates back to the 19th century. After the end of the Second World War, economic integration tendencies, which are seen to be more intense, are constantly increasing until today.

During the period of the Cold War, countries in a bipolar world order blocked by one of the sovereign countries and went to meet their security and economic needs. The integration tendencies seen during this period were not only for security purposes but also for economic development. Integration trends, which are increasing in number in the international arena, have kept the structure of the core-periphery relationship between the countries on the agenda. Core countries which are dominant in comparison to other countries take measures to protect these conditions for a long time, while environmental countries aim to improve their economies by taking advantage of the economic power of the dominant country. This hierarchical order that dominates the world economy causes resources to flow from periphery countries to the core country.

Key Words: Economic Integration, Core-Periphery, Mercantilist Integration, Imperialist Integration, Hegemonic Integration, Post Hegemonic Integration

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACM	Orta Doğuda Arap Ortak Pazarı
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AFTA	Avrupa Serbest Ticaret Birliği
AGÜ	Az Gelişmiş Ülkeler
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ANDEAN	And Ülkeleri Paktı
APEC	Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
APS	Avrupa Para Sistemi
ASEAN	Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği
ATS	Avrupa Tek Senedi
BAB	Batı Avrupa Birliği
CACM	Orta Amerika Ortak Pazarı
CARICOM	Karayipler Topluluğu
CARIFTA	Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi
CEAO	Batı Afrika Ekonomik Topluluğu
CACM	Orta Amerika Ortak Pazarı
CEMAC	Orta Afrika'nın Ekonomik ve Parasal Topluluğu
CEPGL	Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu
CH-FL	Switzerland–Liechtenstein
CUSFTA	Kanada- Birleşik Devletler Serbest Ticaret Anlaşması
D-8	Gelişen Sekiz Ülke Platformu

DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EAC	Doğu Afrika Topluluğu
EACU	Avrasya Gümrük Birliği
EBP	Ekonomik ve Parasal Birlik
ECOWAS	Batı Afrika Devletleri Topluluğu
EE	Ekonomik Entegrasyon
EFTA	Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EURATOM	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
G-7	GRUP-7
G-24	GRUP-24
G-77	GRUP 77
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	Gümrük Birliği
GCC	Körfez İşbirliği Konseyi
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
LAFTA	Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
LAIA	Latin Amerika Entegrasyon Bölgesi
MERCOSUR	Güney Amerika Ortak Pazarı
MFN	En Çok Gözetilen Ülke
MRU	Mano Nehri Birliği
NAFTA	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması
OEEC	Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü

OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
RCEP	Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık
RTA	Bölgesel Ticaret Anlaşmaları
SAARC	Güney Asya Bölgesel İşbirliği Topluluğu
SACU	Güney Afrika Birliği
SADC	Güney Afrika Kalkınma Topluluğu
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STA	Serbest Ticaret Bölgesi
TPP	Trans Pasifik Ortaklığı
TTA	Tercihli Ticaret Anlaşması
TTIP	Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı
UDEAC	Orta Afrika Ekonomik ve Gümrük Birliği
USMCA	ABD-Meksika-Kanada Anlaşması
WAEMU	Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği
WTO	Dünya Ticaret Örgütü

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	ii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
KISALTMALAR.....	vii
İÇİNDEKİLER	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
TABLolar LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
EKONOMİK ENTEGRASYON	4
1.1. Entegrasyon Kavramı ve Çeşitleri	4
1.2. Ekonomik Entegrasyon	8
1.2.1. Ekonomik Entegrasyonun Oluşma Sebepleri.....	8
1.2.2. Ekonomik Entegrasyonun Amaçları.....	9
1.2.3. Ekonomik Entegrasyon Teorileri	10
1.2.3.1. Gümrük Birliği Teorisi	11
1.2.3.2. İkinci En İyi Teorisi	12
1.2.3.3. Kutuplaşma Teorisi.....	13
1.2.4. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları	14
1.2.4.1. Tercihli Ticaret Anlaşması.....	15
1.2.4.2. Serbest Ticaret Anlaşmaları.....	18
1.2.4.3. Gümrük Birliği.....	20
1.2.4.4. Ortak Pazar	22

1.2.4.5. Ekonomik ve Parasal Birlik	22
1.2.4.6. Siyasi Birlik	23
1.2.5. Ekonomik Entegrasyonların Etkisi.....	24
1.2.5.1. Statik Etkiler	25
1.2.5.2. Dinamik Etkiler.....	26
1.3. Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Dalgaları	27
1.3.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Bölgeselleşme	28
1.3.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Bölgeselleşme	29
1.3.2.1. İlk (Eski) Bölgeselleşme	29
1.3.2.2. İkinci (Yeni) Bölgeselleşme	31
1.4. Ekonomik İşbirliği ve Entegrasyonların Merkez-Çevre Ülkelere Göre Sınıflandırılması.....	36
1.4.1. Merkez Ülkeler Arasındaki Ekonomik İşbirliği ve Entegrasyonlar	36
1.4.1.1. Grup 7 (G-7).....	37
1.4.1.2. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)	37
1.4.1.3. Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA).....	41
1.4.2. Çevre Ülkeler Arasındaki Ekonomik İşbirliği ve Entegrasyonlar	41
1.4.2.1. Grup 77 (G-77).....	43
1.4.2.2. Grup-24 (G-24)	43
1.4.2.3. Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR)	44
1.4.2.4. Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC).....	44
1.4.2.5. Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN)	45
1.4.2.6. Gelişen Sekiz Ülke Platformu (D-8)	45
1.4.3. Merkez ve Çevre Ülkeler Arasındaki Ekonomik İşbirliği ve Entegrasyonlar	46
1.4.3.1. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA)	46

1.4.3.2. Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC)	47
1.4.3.3. Avrupa Birliği (AB)	48
1.4.3.4. Grup-20 (G-20)	50
1.4.3.5. BRİCS	51
İKİNCİ BÖLÜM.....	54
MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİSİ	54
2.1. Merkez-Çevre Kavramı.....	54
2.1.1. Merkez-Çevrenin Ortaya Çıkış Süreci	56
2.1.2. Merkez-Çevre Kuramları.....	59
2.1.2.1. Samir Amin'e Göre Merkez-Çevre Kuramı	59
2.1.2.2. Andre Gunder Frank'a Göre Merkez-Çevre Kuramı.....	61
2.1.2.3. Arghiri Emanuel ve Geoffrey Kay'a Göre Merkez-Çevre Kuramı	63
2.1.2.4. Immanuel Wallerstein'e Göre Merkez-Çevre Kuramı	64
2.1.2.5. Paul Baran'a Göre Merkez-Çevre Kuramı	67
2.1.2.6. Johan Galtung'a Göre Merkez-Çevre Kuramı.....	68
2.1.3. Merkez Ülkeler	69
2.1.3.1. Merkez Ülkelerin Gelişmişlik Nedenleri	70
2.1.4. Çevre Ülkeler.....	71
2.1.4.1. Çevre Ülkelerin Azgelişmişlik Nedenleri	73
2.2. Merkez-Çevrenin Karşılaştırılması	74
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	76
MERKEZ-ÇEVRE ENTEGRASYONLARININ TARİHSEL SÜRECİ.....	76
3.1. Merkantilist Entegrasyon	76
3.2. Emperyalist Entegrasyon	83
3.3. Hegemonik Entegrasyon	92

3.4. Post Hegemonik Entegrasyon	95
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA.....	106

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Bölgesel Ticaret Anlaşmaları 1948-2019.....	15
Şekil 2. Serbest Ticaret Bölgeleri	19
Şekil 3. Bölgelere göre Gümrük Birlikleri	22
Şekil 4. Dünyada ekonomik ve parasal birlik kurmuş ülkeler	23
Şekil 5. Vineryan Statik Etkileri.....	25
Şekil 6. Genel Olarak Statik Etkiler	25
Şekil 7. Wallerstein'in Modern Dünya Sistem Teori Modeli.....	65
Şekil 8. 2000'li Yılların Başlangıcında Dünya Ticaretine Göre Merkez Çevre ve Yarı- Çevre Ülkeler.....	75
Şekil 9. 1530-1776 Yıllarında Dünya Ticaret Yolları.	78
Şekil 10. 16. Yüzyılda Portekiz Ticaret Yolları	79
Şekil 11. 17. Yüzyılda İspanyol Ticaret Yolları	80
Şekil 12. 17. Yüzyılda Hollanda Ticaret Yolları	80
Şekil 13. 18. Yüzyılda Fransa Ticaret Yolları	81
Şekil 14. 18. Yüzyılda İngiltere Ticaret Yolları	82
Şekil 15: Merkez (Core) Çevre (Periphery) İlişkisi	88
Şekil 16. Avrupa İçin Spagetti Kasesi	97
Şekil 17. Asya İçin Spagetti Kasesi.....	98
Şekil 18 Amerika İçin Spagetti Kasesi	99
Şekil 19. Dünya İçin Spagetti Kasesi	99

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1. Ülkelerin Yapmış Olduğu TTA Anlaşmaları.....	16
Tablo 2. Gümrük Birliği Adı Altında Yapılan Antlaşmalar	21
Tablo 3. Eski ve Yeni Bölgeselleşme	33
Tablo 4. Aracı İlişkilerle İlgili Bazı Hipotezler	69
Tablo 5. Merkantilist Dönemde Merkez ve Çevre Bölgeselleşmesi Durumunda Olan Ülkeler.....	82
Tablo 6. Emperyalizmin Geçmişteki Üç Aşaması	85
Tablo 7. Büyük Güçlerin Denizaşırı Yatırımları 1870-1914 (milyon dolar).....	87
Tablo 8. Emperyal Bölge-İçi Ticaret, 1929 – 1938	89
Tablo 9. Emperyalist Entegrasyon Döneminde Merkez-Çevre Durumunda Olan Ülkeler	92
Tablo 10. Sovyet Dış Ticareti-Seçilmiş Yıllara Göre Coğrafi Dağılım (%)......	94
Tablo 11. Hegemonik Entegrasyon Sürecinde Merkez-Çevre Durumunda Olan Ülkeler	94

GİRİŞ

Birleşerek bir bütünü oluşturma anlamına gelen entegrasyon kavramı, ekonomik açıdan birleşerek ve birlikte hareket ederek ülkeler arasındaki ticareti geliştirmek ve bu yolla ülke içerisindeki refah seviyesini yükseltmeyi ifade etmektedir. 1940'lı yıllarda önce Avrupa'da, daha sonrada Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) dile getirilmeye başlanan ekonomik entegrasyon, ayrı ülkelerin ekonomik avantajlar yakalayabilmek amacıyla büyük ekonomik bölgeler içerisine dahil olmaları olarak tanımlanmaktadır.

Ekonomik entegrasyonlarda ülkeler kendi bağımsız siyasi bütünlüklerini korumakla birlikte üye oldukları ekonomik birliğin ortak çıkarlarına göre hareket etmekte ve buna uygun olacak şekilde ekonomi politikası üretmektedirler. Ekonomik entegrasyonlar ile üye ülkeler arasındaki ticarete engel olacak düzenlemeler kaldırılmakta, üye ülkeler kendi aralarında kararlaştırdıkları ortak kurallar ile engelsiz bir ticaret yaparken, üye olmayan ülkeler ile kendi ekonomi ve dış ticaret politikalarına uygun olacak şekilde belirledikleri vergi yapıları çerçevesinde dış ticaret yapmaktadırlar.

Ekonomik entegrasyonların oluşumu ile ilgili ortaya konulmuş teoriler bulunmaktadır. Bu teorilerden ilki Gümrük Birliği Teorisidir. Bu teori, ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonun ülkelere sağlayacağı refah etkisini açıklamaya yönelik bir teodir. Bu teoriye göre birliğe üye ülkeler arasında ticareti engelleyen tarifeler kaldırılmaktadır. Ekonomik entegrasyonlar ile ilgili diğer bir teori, İkinci En İyi Teorisidir. Bu teori, birinci en iyi durumun sağlanamadığı durumlarda alternatifler arasından ikinci en iyinin seçilmesi olarak açıklanmaktadır. Kalkınma konusunda üçüncü teori G. Myrdal ve A. O. Hirschman'ın ortaya koydukları Kutuplaşma Teorisidir. Bu teoriye göre kalkınmada kutuplar olur ve kalkınma bütün ülkelerde aynı anda gerçekleşmez. Bu teorik yaklaşımların ışığında ekonomik entegrasyonlar; tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgeleri, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik ve parasal birlik ve siyasi birlik gibi şekillerle ortaya çıkmıştır. Farklı yapılarla ortaya çıkan ekonomik entegrasyonları iki şekilde sınıflandırmak mümkündür. Bunlardan birincisi farklı bölgelerde bulunan ülkelerin aralarında kurmuş oldukları bölgesel olmayan entegrasyonlar, ikincisi ise aynı bölgede bulunan ülkelerin kurdukları bölgesel entegrasyonlardır. Bölgesel olmayan ekonomik entegrasyonlara, Gelişen Sekiz Ülke

Platformu (D-8), bölgesel ekonomik entegrasyonlara ise Avrupa Birliği (AB), Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) gibi örnekleri vermek mümkündür.

Ülkeler arasında bu şekilde oluşturulan ekonomik birleşmeler 19. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Avrupa ülkeleri arasında ülkelerin siyasi birlikleri korunarak ortak ekonomik amaçlara yönelik çalışmalar yapılmış, kurulan birliklere üye olan ülkeler arasındaki ticaret engelleri ortadan kaldırılarak, üye ülkeler arasında serbest ticaretin önü açılmıştır. İkinci dünya savaşından sonra yoğunlaşmaya başlayan entegrasyon eğilimlerini iki bölüme ayırarak eski bölgeselleşme ve yeni bölgeselleşme olarak tanımlamak mümkündür. Eski bölgeselleşme iki kutuplu dünyada soğuk savaş döneminde yaşanan bölgesel birleşmelerdir. Bu dönemde yaşanan entegrasyonların ana amacı güvenlik olmasının yanında üye ülkeler arasında ticareti artırıcı çalışmalar da gerçekleştirilmiştir ve bu dönemdeki entegrasyonların çoğunluğu aynı bölge içerisinde bulunan ülkeler arasında oluşturulmuştur. Yeni bölgeselleşme eğilimleri ise 1980-1990 yıllarına rastlamaktadır. Soğuk savaş döneminin sona ermesi ile birlikte güvenlik ihtiyacının azalması ülkelerin daha yoğun bir şekilde ekonomik birleşmelere yönelmesini sağlamıştır.

Ekonomik anlamda birleşmelere üye olan ülkeler arasında güçlü durumdaki ülkenin merkezde, güçsüz durumdaki ülkelerin ise çevrede oldukları bir düzen bulunmaktadır. Kapitalist ekonomik düzenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu düzen, devletler arasında hiyerarşik bir düzenin oluşmasına sebep olmuş, ticarete konu olan ürün konusunda tekel durumunda olan ülke bu hiyerarşik düzenin en üstünde, yani merkezde yer almıştır. Ülkeler arasındaki merkez-çevre ilişkisi eski dönemlere kadar dayanmaktadır. Üretim faktörlerinin yoğun olarak bulunduğu ve üretimde kullanıldığı ülkeler merkezde yer alırken, diğer ülkeler çevre ülke olmuşlardır.

Dünya ekonomisinde entegrasyon eğilimlerin merkez-çevre ilişkileri bağlamında değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ekonomik entegrasyon kavramı ele alınmıştır. Bu bölümde ekonomik entegrasyonların oluşma sebepleri, amaçları, ekonomik entegrasyon teorileri, çeşitleri, ülke ekonomilerine etkileri ve ekonomik entegrasyonların merkez-çevreye geçiş süreçleri incelenmiştir.

İkinci bölümde merkez-çevre kavramı ortaya konmuş, merkez-çevrenin ortaya çıkış süreci, merkez-çevre kuramları ve merkezde bulunan ülkeler ile çevre konumunda olan ülkelerin ekonomik durumları incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise merkez-çevre entegrasyonlarının tarihsel süreç içerisinde izlediği süreç dünya ekonomisine yansımaları ile birlikte ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK ENTEGRASYON

1.1. Entegrasyon Kavramı ve Çeşitleri

Latince integratio kelimesinden gelen entegrasyon kavramı, bir bütünü oluşturmak, yenilenmek anlamına gelmektedir. Entegrasyon, birleşmenin ve birlikte büyümenin dinamik, uzun süreli ve farklılıkları dışlamayan bir süreci ifade etmektedir (İnce, 2011: 197). Birleşme ve birlikte yaşama anlamlarıyla bakıldığında sosyolojik bir anlamı da olan entegrasyon, ülkeler arasındaki ticaretin gelişmeye başlamasıyla birlikte ekonomik olarak önemli bir kavram haline gelmiştir.

İktisat literatüründe ise entegrasyon kelimesi sanayi alanındaki işletmelerin tröst, kartel, agreement, concern, merger benzeri birleşmeleri ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu tür birleşmeler dikey entegrasyonun örnekleridir. Entegrasyon kavramının aynı ülke içerisindeki birleşmeler için kullanılması ise 1940'lerden itibaren başlamıştır (Ertürk, 1993: 5).

Entegrasyon kelimesi ekonomik anlamda ilk defa 1947 senesinde Avrupa'da, bu tarihten 2 yıl sonrada Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılmaya başlamıştır. Birlik, birleşme, karışma gibi benzer anlamlar içinde tarihsel olarak kullanılan entegrasyon kavramının ayrı ekonomilerin daha büyük ekonomik bölgeler içinde bütünleşmeleri anlamında kullanımı oldukça kısa bir geçmişe sahip bulunmaktadır (Eroğlu, 2006: 6). Ekonomik entegrasyonun etkin bir hale gelmesi ülkelerin ticari olarak birbirleri ile ilişkilerinin artması ile başlamış, artık fiziki olarak dursa bile ticari olarak sınırlar ortadan kalkmış ve ülkeler birbirlerinden uzak olsalar bile birbirleri arasındaki ticareti geliştirecek düzenlemeler yapmaya, yani ekonomilerini birbirlerine entegre etmeye başlamışlardır. İki ülke arasında yaşanan bu durum, zamanla iki ayrı bölgenin birbirine entegre olma, bölgeselleşme eğilimine girmelerine kadar gitmiştir.

Machlup ilk önce entegrasyon tanımının endüstriyel organizasyon teorisinde şirketler arasındaki birleşme olarak kullanıldığını belirtmiştir. Ona göre yatay birleşme şirketler arasında, dikey birleşmeler ise ülkeler arasında olmaktadır. Yatay birleşmeler şirketler arasındaki rekabeti önleyici olurken, dikey birleşmeler ise üretkenler ile satın alanların piyasa avantajı sağlamaları için yapılmaktadır. Machlup'a göre, ekonomik

entegrasyonun “farklı ekonomileri daha büyük ekonomik bölgeler şeklinde birleştirme” anlamında kullanımı ise 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde başlamıştır (Machlup 1972: 3-4).

Kindleberger ekonomik entegrasyonu üretim faktörleri fiyatının eşitlenmesi şeklinde tanımlamıştır. Tinbergen’e göre ise ekonomik entegrasyon uluslararası ekonomik işbirliğini en uygun düzeye çıkarılmak ve serbest ticarete ulaşmaktır. Imre Vajda ise ticaret entegrasyonu üzerinde durmuş; ayrıca piyasa entegrasyonu ve gelişme entegrasyonu arasındaki ayrımı dikkat çekmiştir. Yazar piyasa entegrasyonundan üyelerin birbirinin satışına engel olmamaları halini, gelişme entegrasyonundan da, buna ilave olarak üretimi istenen düzeye çıkaracak kadar gelişmemiş endüstrileri uluslararası düzeye çıkarmayı anlamak gerektiğini belirtmektedir (Hobikoğlu, 2007: 67). Lipsey’de entegrasyon kavramını tanımlamanın zorluğuna dikkat çekerek tek bir tanımın uygun olmayacağını belirtmektedir. Ona göre, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Kanada gibi piyasa ekonomilerinde, ticaret ve faktör entegrasyonu esas amaçken, İngiltere ve Fransa gibi karma ekonomiler için politika entegrasyonuna da yer verilmeli; sosyalist ülkeler arası entegrasyonda ise esas vurgu, politik entegrasyon üzerine olmalıdır, demektedir (Özçelik, 2006: 3).

Erol Manisalıya göre entegrasyonlar ulusal ekonomilerin birleşmesi şeklinde özetlemektedir. Bununla birlikte, Manisalı’ya göre belirli bir safhadan sonra ekonomik ve politik entegrasyonlar birbirlerinin ayrılmaz parçası olmaktadır. Ekonomik entegrasyon (EE) hareketlerinin ekonomik yönü olduğu gibi aynı zamanda kültürel ve politik yönü de bulunmaktadır. Uygulamalarda da bu etkenlerin tamamı etkili olmaktadır (Manisalı, 1972: 4-5).

Ekonomik entegrasyon iki veya daha fazla ülke arasında ticarete engel olan çeşitli kısıtlamaların ve engellerin kaldırılması ve ulusal ekonomik politikaların uyumlaştırılarak ayrı iktisadi yapıların bir tek iktisadi yapı haline getirilmesidir (Eroğlu, 2006: 6). Entegrasyon ile sağlanan, ülkeler arasındaki ekonomi politikalarının birbirleri arasındaki ticareti kolaylaştırıcı hale getirilmesidir. Bu yolla ülkeler arasındaki ticaret hacminin artırılması amaçlanmaktadır.

Entegrasyon kavramını oluşum ya da doğurduğu sonuçlar açısından bakılarak çeşitlendirmek mümkündür. Buna göre entegrasyon, sosyal, siyasi ve ekonomik entegrasyon olarak e ayrılabilir.

Sosyal Entegrasyon: Bireyler toplum içerisinde yaşarken diğer toplum yeleri ile sosyal iletişimde bulunurlar. Bu iletişim sırasında arkadaşlıklar edinilerek sosyal gruplara girilir, iş veya sosyal amaçlı kurulmuş derneklere ye olurlar ve bu şekilde çevreleri ile iletişimleri arttıa sosyalleşirler. Sosyal ilişkiler kurarak serbest zamanların değerlendirilmesi, yeni iş fırsatlarının yakalanması mümkündür. Bu şekilde toplum içerisinde sosyal uyum sağlanmaktadır (Haksever, 2014: 24). Sosyal uyum aynı ülkenin aynı bölgesi içindeki insanlar arasında daha sık görülmekle birlikte özellikle teknolojik ve ticari gelişmeler ile birlikte dünyanın başka bölgelerinde olan toplumlar arasında da sosyal etkileşimler olabilmektedir. Bu etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkan entegrasyon özellikle g olgusu ile birlikte hızlanmakta ve bölgeler arasında sosyal entegrasyon ortaya çıkmaktadır.

Siyasal Entegrasyon: Siyasal entegrasyonu kapsayacak bir tanımlama yapmak oldukça zordur. En genel tanımıyla siyasal entegrasyon, siyasal oluşumların bir arada olmalarıdır. Siyasal entegrasyonu oluşturan gruplar arasında ortak bir kimlik ve bilinç duygusu bulunmaktadır (Yapıcı, 2007: 134). Siyasal amaçla bir arada bulunan ülkeler için birbirlerine yakın olmalarının bir anlamı yoktur. Birbirinden uzakta olan ülkeler de kendi aralarında siyasi bir birlik oluşturarak birbirlerini tanımasalar bile siyasi bir amaç etrafında toplanabilirler. lkeler arasındaki siyasal entegrasyonun tarafları kendi aralarında daha sıkı bağlar içerisindedirler. Çünkü tek tek birleşerek temsil etmiş oldukları siyasal olgu kendi ülkelerinin siyasal bütünlüğüdür. Bu yolla sağlanan entegrasyon, ülke politikalarının birbirine uyumlu hale getirilmesi ile birlikte ülkeler üstü siyasi ve ekonomik birliklerin oluşturulmasıyla sağlanmaktadır.

Ekonomik Entegrasyon: Birden fazla ülkenin bir araya gelerek kendi aralarındaki ticareti daha serbest hale getirmeleri ve kendilerine daha çok kazanç sağlamaları için bir araya gelmeleriyle oluşan girişimlere farklı bir ereve kazandırmaları ile oluşan ekonomik grupların tanımına ekonomik entegrasyon denilir. Çok farklı kurum ve teorisyenler tarafından farklı tanımlamalar yapılmıştır. şimdi bu tanımlara biraz değinmekte fayda vardır.

Özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkeler, hızla gelişen küreselleşmenin de etkilediği artan rekabetten korunabilmek ve dünya ile bütünleşebilmek için entegrasyon hareketlerine katılmışlardır (Savaş, 2012: 6). Bu açıdan bakıldığında ekonomik entegrasyonların bir gereklilikten dolayı ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Artan rekabet koşulları ve ülkelerin diğer ülke ekonomileri ile mücadelelerini zorlaştırmış, ülkeler kendi ekonomik yapılarına göre kendilerini tamamlayan ülkelerle entegre olma gereksinimi duymuşlardır.

Balassa (1961), ekonomik entegrasyonları büyümeyi teşvik edici unsur olmasının üzerinde durmuştur. Ona göre dışsal ve içsel ölçek ekonomilerindeki teknolojik gelişmelere bağlı olarak hızlanan araştırma geliştirme çalışmaları ülkelerin rekabet gücünü arttıracak, ekonomideki entegrasyon hareketleri ile üretim maliyetleri düşürülecek, dış pazarda işletmelerin daha güçlü olmasını sağlayacak, bu gelişmeler de ekonomik büyümeyi teşvik edecektir. Romer (1993) ise ekonomik entegrasyonların itici gücünün küreselleşme olduğunu savunmuştur. Ona göre belirli alanlarda ekonomik avantajlar ekonomik entegrasyona yönelme konusunda önemli etkenlerdendir ve ekonomik entegrasyon süreci ülkelere kaynakların akması sonucunu doğurmaktadır (İncekara, 2011: 8).

21. yüzyıla kadar etki eden ekonomik gelişmelerin kendini göstermeye başladığı dönem ikinci dünya savaşından sonraki dönemdir. 20. Yüzyılın sonlarına doğru dünya ticaretini daha serbest hale getirme çalışmaları başlamış, bu çalışmalar sonrasında ülkeler arasındaki ticaretin sınırları olabildiğince kaldırılmıştır. Küreselleşme olarak adlandırılan bu değişim, serbest piyasanın yeni ekonomik düzene hakim olmasını sağlamıştır. Bu yeni düzende rekabet kaçınılmaz hale gelmiş, finansal alanda da sermaye hareketliliği başlamıştır (Şanlı, 2004: 160-161). Ülkeler arasında yaşanan bu rekabet zamanla ülkelerin bazı üretim unsurlarında uzmanlaşmalarını sağlamış ve bu yolla ülkelerin kendi imkânları doğrultusunda uzmanlaşmaya gitmelerine sebep olmuştur.

Ülke ekonomisinin içerisinde bulunduğu durum her ne ise yani ülke kaynakları neyi gerektiriyorsa ülke ekonomileri bu yönde bir gelişme göstermektedir. Bir ülke piyasası emek yoğun bir düzende olabilirken, diğer ülke ekonomisi sermaye yoğun bir yapıda olabilir (Aytekin, 2018: 373). Bu iki ülkenin birbirleri arasındaki ticaret, ülkelerin uzman oldukları konuları birbirlerine aktarmalarını sağlayacak, sermaye yoğun olandan

diğerine sermaye, emek yoğun olandan diğerine ise emek yoğun ürün hareketliliği başlayacaktır. Bu durum da bölgeler arasındaki işbirliğinin yolunu açmakta ve ekonomik entegrasyon daha etkin hale gelmektedir

Ülkeler arasında kurulan ekonomik birlikteliklerin amacı bu birliktelikleri kuran ülkelerin kendi aralarındaki ekonomik ilişkileri diğer ülkelere göre daha serbest hale getirmektir (Şanlı, 2008: 13). Bu serbestleşme ülkelerin kendi ekonomik düzenlerini diğer ülkelerin ekonomik düzenlerine uydurmaları ile sağlanmaktadır. Bu yolla ülkeler kendi ekonomik yapılarını bozmayacak ve kendi çıkarlarını ön planda tutacak şekilde ekonomik entegrasyon içerisinde oldukları ülkeler ile ticari bağlarını kuvvetlendirmektedirler.

Ülkeler arasındaki ticaretin arttırılmasında birçok ekonomik enstrüman etkili olmaktadır. Ekonomik entegrasyonun tanımını yaparken de bu enstrümanlara bakarak tanımlama yapmak gerekmektedir. Bu sebeple de ekonomik entegrasyonun tek bir tanımını yapmak mümkün değildir. En geniş anlamda ülkeler arasındaki ekonomik ve sosyal engellerin ortadan kaldırılması olan ekonomik entegrasyon, ülkeler arasındaki uyumlaşmanın hatta bütünleşmenin sağlanması, ülkeler arasındaki üretim planlamasının optimal faaliyetler üzerine kurulması, ülkeler arasındaki mal dolaşımında miktar kısıtlamalarının ve tarifelerin ortadan kaldırılması, faktör fiyatları arasındaki dengesizliğin giderilmesi, ülkeler arasında ticari ayrımcılığın en aza indirilmesi, ülkeler arasında fiyat eşitliğinin sağlanabilmesi ile mümkün olmaktadır (Ünsal, 2009: 7).

1.2. Ekonomik Entegrasyon

Bu bölümde ekonomik entegrasyonların oluşma sebepleri, amaçları, çeşitleri, etkisi, sınıflandırılması ve ekonomik entegrasyonlarla ilgili teoriler yer almaktadır.

1.2.1. Ekonomik Entegrasyonun Oluşma Sebepleri

Ülkeler ekonomik birliktelikler kurarak ülke ekonomisindeki verimliliği arttırmak, gelirleri yükselterek toplumun genelinin refah düzeyini yükseltmeyi amaçlamaktadırlar (Hepaktan ve Çınar, 2011: 69). Ülke içerisindeki refah seviyesini yükseltme için yapılan bu gayret, ülkenin kendi çıkarlarını gözeterek şekilde ekonomik işbirliği içerisinde bulunan ülkeler ile arasındaki ticari ve sosyal politikaları uyumlu hale getirmesi ile sağlanmaktadır.

Ülke yönetimleri tarafından yapılan bu düzenleme sonrasında ülke ekonomileri içerisindeki aktörlerin çalışmaları ile bölgeselleşme hızlanmaktadır. Yönetimlerin yaptıkları düzenlemeler bir taraftan politikaların uyumlu hale getirilmesi diğer taraftan da ekonomik hareketliliğe müdahale etmeme şeklinde olmaktadır. Ülkeler arasında sermaye, mal ve insanların hareketliliğindeki artış, katı devlet müdahalelerinin olmadığı toplumsal bir süreç olarak piyasa koşullarının el verdiği çerçevede olmaktadır (İnan, 2017: 853).

Ekonomik olarak birlik kurup, aynı amaç doğrultusunda birlikte hareket etmeyi amaçlayan ülkeler bu birliktelikle çeşitli ekonomik avantajlar yakalamak istemektedirler. Ülkeleri ekonomik entegrasyona yöneltten etkenlerden bazıları aşağıdaki bulunmaktadır (Hepaktan ve Çınar, 2011: 69);

- Ülke piyasasının genişlemesinin bir sonucu olarak ülkede Ar-Ge faaliyetlerinde artış, ölçek büyümesi ve birim maliyetlerde azalma,
- İçsel ve dışsal etkenlerden dolayı eksik kapasite ile çalışan sanayinin tam kapasiteyle çalışmaya başlaması,
- Üretim faktörlerinin bölgeler arasında serbest dolaşımının başlaması ile birlikte bu faktörlerdeki bölgesel fiyat farklılıklarının en aza inmesi,
- Bölgesel rekabet koşullarının hissedilmeye başlanması ile birlikte küçük ölçekle çalışmadan vazgeçilerek büyük ölçekli çalışmaya yönelme,
- Ülkeler arasında gelişen ticari bütünleşmelerin zamanla politik bütünleşmelere sebep olması ve ülkelerin birbirlerine yakınlaşması,
- Ülkeler arasında coğrafî, tarihi, dini, kültürel bağların bulunması ve bu bağlar sebebiyle ülkelerin doğal olarak birbirlerine yakınlaşmaları gibi sebepleri saymak mümkündür.

Bu gibi nedenlere bakıldığında ekonomik entegrasyonların oluşumunda salt bir nedenin etkin olduğunu söylemek güçtür. Ülkeleri ekonomik entegrasyona iten sebepler genellikle ülkelerin ekonomik olarak kendilerini tamamlayacak ülkelerle yaptıkları işbirliklerini ifade etmektedir. Bu da çeşitli ekonomik aktörler arasındaki ekonomik uyum ile sağlanabilmektedir.

1.2.2. Ekonomik Entegrasyonun Amaçları

Entegrasyonların ekonomik amaçları, klasik liberal doktrinin serbest dış ticaret düşüncesine dayanmaktadır. Entegrasyonların ekonomik amaçlarını şu şekilde sıralamak

olanaklıdır (Bakkalcı, 2008: 46);

- Karşılaştırmalı üstünlüklere göre verimlilik ve üretimi arttırmak üzere uzmanlaşmayı sağlamak,
- Entegrasyonla genişlemesi beklenen piyasalarda üretim seviyesini arttırmak için ölçek ekonomilerinden ve dışsallıkların sağladığı maliyet azaltıcı avantajlardan yararlanmak,
- Ulusal pazarlık gücünü arttırarak ticaret hadlerini iyileştirmek,
- Ekonomik etkinliği yükseltecek rekabet artışını (yarışmacı piyasaları) sağlamak,
- Üretim faktörlerinin kalite ve miktarını arttıracak teknolojik gelişmeyi gerçekleştirmek, faktör mobilitesini sağlamak,
- Tam istihdama yaklaşmak, daha yüksek büyüme hızı ve daha iyi gelir dağılımına ulaşmak,
- Siyasi ve sosyal huzursuzlukları azaltarak savaş ihtimalini düşürmek,
- Ulusal ya da çok uluslu şirketlerin daha hacimli, kolay ve çok ülkeyle ticaret yapabilmesini sağlamak.

Entegrasyonların ekonomik amaçlarının gerçekleştirilmesiyle birlikte serbest ticaret entegrasyon piyasalarında sağlanabilecektir. Entegrasyonlar sonucunda ticaret engelleri kaldırılarak, mal ve hizmet üretiminin verimli ve etkin üreticiler tarafından gerçekleştirilmesine olanak sağlanmaktadır. Bu sayede kıt kaynaklar en kısa sürede en iyi, ekonomik ve etkin kullanım alanlarına kaymaktadır (Bakkalcı, 2008: 46).

1.2.3. Ekonomik Entegrasyon Teorileri

Ekonomik entegrasyon ile ilgili ilk teorik yaklaşım Adam Smith'in yaptığı yaklaşımdır. Smith'in ortaya koyduğu yaklaşım Gümrük Birliği (GB) yaklaşımıdır. Smith'in "Ulusların Zenginliği" isimli kitabında bahsettiği Gümrük birliği ile alıcı ve satıcı durumundaki ülkeler gümrük tarifesi uygulamalarından dolayı ekonomik avantajlar yakalamış olmaktadır. Adam Smith'in ilk temellerini atmış olduğu Gümrük Birliği teorisini geliştiren Jacop Viner olmuştur. Gümrük Birliği ile ilgili ortaya konan görüşlerde öncelikle ülkeler arasındaki birlikteliğin statik etkileri üzerinde durulurken, daha sonra yapılan tahlillerde ekonomik birlikteliklerin ülke ekonomisine etkilerinin daha kapsamlı

olduğu belirtilerek ekonomik birlikliklerin dinamik etkileri üzerinde durulmuştur (Pehlivan ve Utkulu, 2015: 5).

1.2.3.1. Gümrük Birliği Teorisi

Jacob Viner'in (1950) "Gümrük Birliği Sorunu" (The Customs Union Issue) isimli çalışmasında Gümrük Birliği ile ilgili yaptığı katkı, bölgesel ekonomik entegrasyonun refah etkilerini açıklamaya yönelik ilk teorik yaklaşım olması açısından önem arz etmektedir. Daha sonra ise Meade (1955), Lipsey (1957), Lipsey (1960), Dam (1963) ve Kraus (1972) gibi çalışmalarla Viner'in analizi genişletilmiştir. Özellikle 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kuruluşu ile birlikte literatürde Ekonomik Entegrasyon Teorisi ile ilgili çalışmalar ve katkılar önemli ölçüde artmıştır (Pehlivan ve Utkulu, 2015: 5).

Viner'in gümrük birliği kuramını, ekonomik bütünleşmenin belkemiği olarak nitelendirdiği çalışmasına kadar ekonomik bütünleşme, iktisat kuramında ayrı bir başlık olarak incelenmemiştir. Viner (1950), ticaret yaratıcı etki (trade creation effect) ve ticaret saptırıcı etki (trade diversion effect) kavramlarını geliştirmiş ve bu kavramların dünya refahı üzerindeki etkilerini açıklamıştır. Bu çerçevede bu iki etkinin hangisinin ağır basması durumunda gümrük birliğinin dünya refahı üzerinde artan veya azaltan bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Bu analizin özünü üretim etkisi oluşturmaktadır (Yaşar, 2011: 36).

Gümrük Birliğinin üye ülkeler arasında ticaretin arttıracağını veya var olan ticareti saptıracağını belirten Viner, Gümrük Birliğine üye olmayan ülkelere karşı uygulanan ortak tarifelerin de iki ayrı sonucunun olabileceğini vurgulamıştır. Viner'in ortaya koymuş olduğu iki sonuçtan birincisi Gümrük Birliğine üye olmayan ülkelerin üye ülkeler tarafından üretilmiş olan malları daha pahalı temin edeceklerinden dolayı, yüksek maliyetlere katlanmak zorunda kalacakları veya bu mallardan tamamen mahrum kalacaklarıdır. Viner'in belirttiği ikinci sonuç ise üretim ve üretime bağlı olarak ticaretin maliyetleri düşük olan ülkelere kayıyor olmasıdır (Nasırı, 2016: 44).

Viner'e göre Gümrük Birliği'nin refah kazançlarının daha fazla olması için gerekli faktörler aşağıdaki gibidir (Pehlivan ve Utkulu, 2015: 5):

- Gümrük Birliği'nin ekonomik alanı büyük olmalıdır,

- Ortak dış tarife, bireysel olarak daha önce üçüncü ülkelere uygulanan tarifelerden daha düşük olmalıdır,
- Korunmuş endüstriler için üye ülkeler daha düşük düzeylerde tamamlayıcı olmalıdırlar,
- Üye ülkeler yüksek maliyetli üretim olarak karakterize edilen ve daha önce koruma altında olan ürünlerde rakip olmalıdır.

Viner, yaptığı kısmi denge analizinde 3 ülke ve 2 mal olduğunu, malların arz esnekliğinin sonsuz, talep esnekliğinin sıfır olduğunu ve ülkeler arasında mal ikamesinin söz konusu olmasına rağmen, mallar arasında ikamenin söz konusu olmadığını varsaymıştır. Ayrıca analizde ulaşım maliyetleri ihmal edilmiştir ve kaynakların tam istihdam düzeyinde olduğu varsayılmıştır (Pehlivan ve Utkulu, 2015: 5).

1.2.3.2. İkinci En İyi Teorisi

Bu teori, birinci en iyi durumun sağlanamadığı durumlarda alternatifler arasından ikinci en iyinin seçilmesi durumunu ifade etmektedir. Meade'e göre, Pareto optimumunu serbest ticaret sağlamaktadır ancak dünyada serbest ticaretten uzak bir durum söz konusudur ve bu durumda Pareto optimumun sağlanması mümkün değildir. Pareto optimumu gerçekleşemediği için, tarifelerin varlığı hâlinde şartlı bir refah maksimizasyonu gerçekleşmektedir. Bu konuya daha sonra Lipsey ve Lancaster (1956-1957) katkıda bulunmuşlardır (Pehlivan ve Utkulu, 2015: 5).

Toplumun refah düzeyinin olabilecek en iyi durumunun sağlanabilirliğini açıklayan Pareto, toplumun refah seviyesinin en üst seviyede olmaması durumunda bu seviyeyi yakalamak için olması gereken koşulları, yani ideale ulaşmak için nelerin yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. Pareto'nun cevap aradığı sorular, en iyiye ulaşmak için neler yapılacağı, bu koşullara ulaşma imkanı yoksa en iyiye yakın olacak durumun ne olduğu ve bu duruma ulaşmak için neler yapılması gerektiğidir. Lipsey ve Lancaster'a kadar geçerli olan bu yaklaşım Lipsey ve Lancaster'dan sonra gerekli koşulların yakalanması durumunda sistemin en iyiye yaklaşacağına inanılmaya başlanmıştır (Albayrak, 2003: 57).

Pareto optimum koşullarından biri sağlanamadığında optimum durum sadece diğer Pareto koşullarından sapılmasıyla gerçekleştirilebilir. Bu, ikinci en iyi durumdur.

Ekonomik entegrasyon, literatürde “ikinci en iyi” durum olarak kabul edilmektedir. Çünkü dünya çapındaki tam rekabet ve serbest ticaret en iyi politika olmakla beraber, gerçekleşme olasılığının düşük olması sebebiyle ekonomik entegrasyonlar ile sağlanan serbest ticaret, ikinci en iyi politika olarak kabul edilmektedir. Bu durumun en önemli örneği Gümrük Birlikleridir. Çünkü birlik içinde her türlü kısıtlama kaldırılırken, üçüncü ülkelere karşı ortak tarifeler uygulanmaktadır (Pehlivan ve Utkulu, 2015: 12).

1.2.3.3. Kutuplaşma Teorisi

G. Myrdal ve A. O. Hirschman bölgesel kutuplaşma kavramının ilk temellerini atmışlardır. Onlara göre ekonomik gelişme bütün ülkelerde aynı anda yaşanmamakta, ekonomik ilerlemenin ilk başladığı ülke bir kutup haline gelerek ekonomik gelişmeyi en fazla şekilde yaşamaktadır. Bu teoriye göre ekonomik gelişme iki türlü olmaktadır. Bunlardan biri çevreye yayılan gelişme, ikincisi ise ekonomik gelişmenin kutup ülkelerde yaşanmasıdır. Çevreye yayılan gelişmede büyüme kutuptan başlayarak çevre konumunda olan ülkelere doğru yayılmakta, çevre ülkelerin gelişmesine yardımcı bulunmaktadır. Ekonomik gelişmenin kutup ülkede yoğunlaşması halinde ise gelişme bir ülke ile sınırlı kalmakta, diğer ülkelerin geri kalmasına sebep olmaktadır. Myrdal’a göre ekonomik entegrasyonlar asimetrik bir etki yaratmakta, dünya ülkeleri arasında devam eden ticaretin belirli ülkelerin üzerine kaymasına sebep olmaktadır. Bu da ülkeler arasında gelişmişlik farklarının sürekli olarak artmasına sebep olmakta ve ülkeler arasında kurulan entegrasyonların başarılı olmasını engellemektedir (Pehlivan ve Utkulu, 2015: 13).

Kutuplaşma teorisine göre, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, mal ve faktör hareketliliğinin serbest olduğu bir entegrasyonda, gelişmekte olan ülkeler adına iki sakınca bulunmaktadır. Bunlardan ilki, gelişmekte olan ülkelerdeki sanayinin gelişmiş ülke sanayileri ile rekabet edecek düzeye ulaşmamış olmasıdır. Bir diğer sakınca ise, gelişmekte olan ülkelere sermaye ve emeğin daha yüksek gelirler dolayısıyla gelişmiş ülkelere doğru hareket edeceği görüşüdür. Her iki durumda da gelişmekte olan ülkelerdeki sanayileşme çabaları ve üretim şartları olumsuz şekilde etkilenecektir (Benli, 2013: 22).

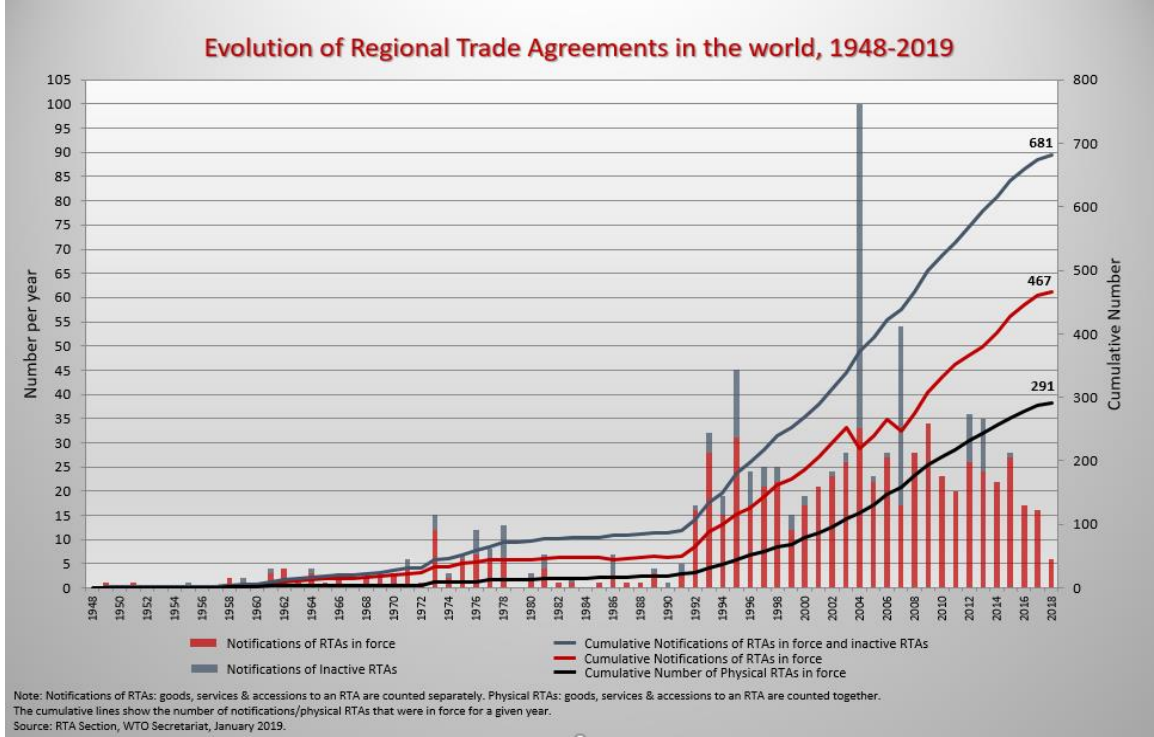
Dünya ticaretine baktığımızda merkez ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri entegrasyonlar sayesinde kutuplaştıkları ve belirli alanlarda toplandıkları görülmektedir. Bölgesel entegrasyonlar aynı zamanda merkez ve çevre konumundan

merkez konuma geçecek olan ülkeleri aynı çatı altında birleştirdiği için ekonomik büyüme artışı, istihdam, istikrar ve yeni yatırım olanakları sağlayarak dünya ticaret hacmini arttırmaktadır. Ayrıca dünya ticaretinin büyük, bir kısmının entegrasyonun kurulduğu bölgelere doğru kaydığı görülmektedir. Ancak bölgesel entegrasyonun içinde yer almayan çevre ülkeler bu durumdan olumsuz etkilenmektedirler (Pehlivan ve Utkulu, 2015: 13). Dünya ticaretinde bu kutuplaşmaların gerçekleşmesiyle birlikte merkez ülkelerin dış ticaret gelirleri ve istihdamı artmakla beraber çevre ülkeden merkez ülkeye doğru emek ve hammadde transferi gerçekleşmektedir. Bölgesel entegrasyonlarda merkez-merkez kutuplaşmalarının ortaya çıkmasının bir sonucu olarak çevre-çevre kutuplaşmaları gerçekleşmiş ve çevre ülkeler merkez ülkelere kıyasla ekonomik çerçevede zayıflamışlardır.

1.2.4. Ekonomik Entegrasyonun Aşamaları

Ekonomik entegrasyon çeşitlerini altı başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar, tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret bölgeleri, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik ve parasal birlik ve siyasi birliklerdir.

Aşağıdaki tabloda, yıllara göre yürürlükte olan aktif Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (Regional Trade Agreements-RTA) dahil olmak üzere Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) / Dünya Ticaret Örgütüne (WTO) (1948-2019) bildirilen tüm RTA'lar gösterilmektedir (WTO, 2019).

Şekil 1. Bölgesel Ticaret Anlaşmaları 1948-2019 (WTO, 2019).

1.2.4.1. Tercihli Ticaret Anlaşması

Dünya Ticaret Örgütü Tarafından yapılan tanıma göre; tercihli bir ticaret bölgesi katılımcı ülkelerden belirli ürünlere tercihli erişim sağlayan bir alım satım bloğudur. Bu, tarifeleri düşürerek yapılır, ancak bunları tamamen ortadan kaldırarak yapılmaz. Bir ticaret anlaşması yoluyla bir Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA) oluşturulabilir. Ekonomik entegrasyonun ilk aşamasıdır. Bir Tercihli Ticaret Anlaşması ve bir Serbest Ticaret Bölgesi (STA) arasındaki çizgi bulanık olabilir, çünkü neredeyse her STA, Tarife ve Ticaret Genel Anlaşmasına uygun olarak bir STA olma hedefine sahiptir (WTO, 2019).

Bu tarife tercihleri normal ticaret ilişkileri ilkesinden sayısız ayrılma yaratmıştır, yani Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyelerinin aynı tarifeyi diğer DTÖ üyelerinden yapılan ithalatlara uygulamaları gerekmiştir.

Ticaret anlaşmalarının çoğalması ve Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP), Trans Pasifik Ortaklığı (TPP) gibi geniş bölgesel ticaret anlaşmaları ile dünya ticareti farklı bir yapıya bürünmüştür. TTA'ların çoğalmasıyla yaratılan uluslararası ticaret sisteminin artan karmaşıklığı, ticari ilişkilerini ve çevre gündemini teşvik etmek

için ülkeler veya bölgeler tarafından kullanılan fora seçiminin incelenmesinde dikkate alınmalıdır (WTO, 2019).

Dünya ekonomisinde ülkelerin birbirleriyle sayısız ticari anlaşmalar yapmaktadırlar. Dünya ticaret örgütünden alınan son verilere göre aşağıdaki tabloda ülkelerin karşılıklı yapmış olduğu ticari anlaşmalar tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1. Ülkelerin Yapmış Olduğu TTA Anlaşmaları

Provider	Name	Type	Initial Entry Into Force
Armenia	Generalized System of Preferences - Armenia	GSP	4/6/2016
Australia	Generalized System of Preferences - Australia	GSP	1/1/1974
Australia	South Pacific Regional Trade and Economic Cooperation Agreement	Other PTAs	1/1/1981
Canada	Commonwealth Caribbean Countries Tariff	Other PTAs	6/15/1986
Canada	Generalized System of Preferences - Canada	GSP	7/1/1974
Chile	Duty-free treatment for LDCs – Chile	LDC-specific	2/28/2014
China	Duty-free treatment for LDCs - China	LDC-specific	7/1/2010
European Union	Generalized System of Preferences - European Union	GSP	7/1/1971
European Union	Trade preferences for countries of the Western Balkans	Other PTAs	12/1/2000
European Union	Trade preferences for Pakistan	Other PTAs	11/15/2012
European Union	Trade preferences for the Republic of Moldova	Other PTAs	1/21/2008
Iceland	Generalized System of Preferences - Iceland	GSP	1/29/2002
India	Duty-Free Tariff Preference Scheme for LDCs	LDC-specific	8/13/2008
Japan	Generalized System of Preferences - Japan	GSP	8/1/1971
Kazakhstan	Generalized System of Preferences - Kazakhstan	GSP	1/1/2010
Korea, Republic of	Preferential Tariff for LDCs - Republic of Korea	LDC-specific	1/1/2000
Kyrgyz Republic	Duty-free treatment for LDCs - Kyrgyz Republic	LDC-specific	3/29/2006
Montenegro	Duty-free treatment for LDCs – Montenegro	LDC-specific	1/1/2017
Morocco	Duty-free treatment for African LDCs - Morocco	LDC-specific	1/1/2001
New Zealand	Generalized System of Preferences - New Zealand	GSP	1/1/1972
New Zealand	South Pacific Regional Trade and Economic Cooperation Agreement	Other PTAs	1/1/1981
Norway	Generalized System of Preferences - Norway	GSP	10/1/1971
Russian Federation	Generalized System of Preferences - Russian Federation (2010-2016)	GSP	1/1/2010
Russian Federation	Generalized System of Preferences - Russian Federation (As of 10.10.2016)	GSP	10/10/2016
Switzerland	Generalized System of Preferences - Switzerland	GSP	3/1/1972
Chinese Taipei	Duty-free treatment for LDCs - Chinese Taipei	LDC-specific	12/17/2003
Tajikistan	Duty-free treatment for LDCs – Tajikistan	LDC-specific	10/25/2003
Thailand	Duty-free treatment for LDCs – Thailand	LDC-specific	4/9/2015
Turkey	Generalized System of Preferences - Turkey	GSP	1/1/2002
ABD	African Growth and Opportunity Act	Other PTAs	5/18/2000
ABD	Andean Trade Preference Act	Other PTAs	12/4/1991
ABD	Caribbean Basin Economic Recovery Act	Other PTAs	1/1/1984
ABD	Former Trust Territory of the Pacific Islands	Other PTAs	9/8/1948
ABD	Generalized System of Preferences - United States	GSP	1/1/1976
ABD	Trade preferences for Nepal	Other PTAs	12/30/2016

Kaynak: (WTO, 2019).

Ticaret anlaşmaları en dar anlamıyla ekonomik entegrasyon olmaktadır ve bir bakıma ekonomik entegrasyonların başlangıcını oluşturmaktadır. Tercihli ticaret anlaşmalarına üye olan ülkeler karşılıklı veya tek taraflı olarak ticaretini yaptıkları bazı

mallarda birbirlerine gümrük indirimi uygulamaktadırlar (Özçelik, 2006: 11). Bu tür ekonomik entegrasyonlarda indirimler tek taraflı olmaktadır. Tek taraflılık nispeten daha hâkim durumdaki ülkeden, piyasa hâkimiyeti olmayan ülkeye ürün geçişi sırasında olmaktadır.

İkinci kategori olan tam tercihli ticaret anlaşmaları, ortak pazar, serbest ticaret bölgeleri, gümrük birliklerini de kapsayacak durumdadır. Gümrük birliklerinde ise üyeler tarafından dışa yönelik tek bir ticaret politikası belirlenir. Serbest ticaret bölgelerinde üye olan ülkeler kendi aralarında ticaret engellerini ortadan kaldırırken, üye ülkeler diğer ülkelere karşı kendi kararlarını verecek durumdadırlar. Tam tercihli ticaret anlaşmasının diğer iki kategorisi olan ortak pazar ve ekonomik birlik de bütünleşmenin derin şekilleridir (Özçelik, 2006: 11).

1980’li yıllarda dünya ticaretinin yaklaşık yarısını oluşturan tercihli ticaret, uygulanan liberal politikalar sebebiyle her geçen gün biraz daha artmaktadır (Özçelik, 2006: 11). Ülkelerin ticaret hacmindeki bu gelişme kuşkusuz ülke ekonomileri için arzu edilen bir sonuçtur. Tarımsal ürünlerin ticaretindeki bu artış tercihli ticaret anlaşmalarının içerisine diğer ürünlerin de katılmasına ve ülkeler arasındaki entegrasyonların daha kapsamlı hale getirilmesini sağlamıştır.

Bu tür anlaşmaları iki grupta incelemek mümkündür. Birinci grupta kısmi tercihli ticaret anlaşmaları bulunmaktadır. Kısmi tercihli ticaret anlaşmaları, belirli spesifik ürünler üzerinde bir başka ülkeye ya da tek taraflı olarak ülkeler grubuna (gelişmiş ülkeler) tanınan tercihli ticarettir. İkinci grupta olan ve daha kapsamlı tercihli ticaret anlaşmalarına örnek olarak Avrupa Birliği’nin kuruluşunun ilk aşaması olan, 1951’de akdedilen Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Anlaşması gösterilebilir (Özçelik, 2006: 11). Bu anlaşmada daha zayıf konumda olan ülke nispeten hâkim konumda olan ülkeye bazı ticari imkânlar tanımaktadır.

Gelişmiş ülkeler arasında oluşturulan ekonomik entegrasyon uygulamaları daha başarılı olmaktadır. Bunun en önemli örneği Avrupa Birliğidir. Bunun yanında Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR) ve Güney Doğu Asya Ulusları Birliği gibi örnekler de gelişmekte olan ülkeler arasında oluşturulan ekonomik entegrasyonların başarılı olduğu örneklerdendir (Çeştepe ve Mıstaçoğlu, 2010: 94). Bu birliktelikler zamanla, ülkelerdeki uzmanlaşmalar ile birlikte, gelişerek daha kapsamlı birlikleri doğurmuştur.

Tercihli ticaret anlaşmaları gereğince merkez ülkelerin çevre ülkelerle yapmış olduğu anlaşmaların bir kısmı coğrafi bölge esasına göre yapılmıştır. Bunun yanında merkez ülkelerin çevre ülkelerle yaptıkları anlaşmaların coğrafi bölge esasına dayanmadıkları da yukarıdaki tabloda görülmüştür. Avrupa Birliği merkez-çevre ülkelerin bir araya gelmesi ile oluşan bir birlik olduğundan dolayı anlaşma yaptığı ülkelerin bir kısmı aynı coğrafi bölgede olmamalarına rağmen ticari ilişkilerini bu yönden geliştirmişlerdir. Bir diğer merkez ülke konumunda olan ABD kendi bölgesindeki çevre ülkelerle ve kendi bölgesel coğrafi dışında bulunan çevre ülkelerle Tercihli Ticaret Anlaşmaları yapmıştır (Çeştepe ve Mıstaçoğlu, 2010: 95).

1.2.4.2. Serbest Ticaret Anlaşmaları

Serbest ticaret bölgeleri kapitalizmin de etkisi ile uluslararası sermayenin serbest dolaşımını kolaylaştıracak şekilde ortaya çıkmışlardır. Sermaye hareketliliğinin yerel ölçekten uluslararası ölçeğe yayılması için ulusların sermaye hareketliliğinin önündeki engelleri ortadan kaldırmaları ile doğmuşlardır (Acar ve Gültekin Karakuş, 2017: 22). Ülke içerisinde ticaret hacmini arttırması zorlaşan işletmeler serbest ticaret bölgeleri ile bu amaçlarına ulaşmış ve ticaretlerini arttırarak ülke ekonomilerine katkı sağlamışlardır.

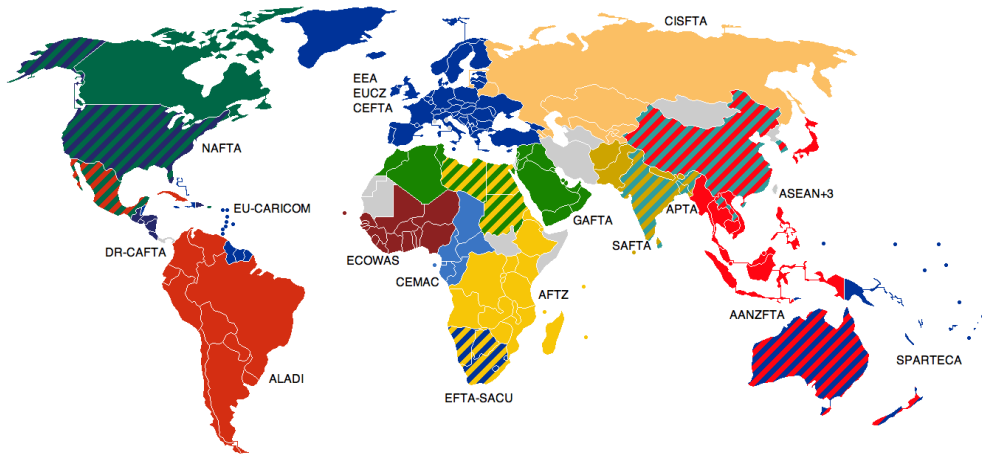
Serbest ticaret bölgesine üye olan ülkelerde kendi aralarında yapacakları ticarete engel olan vergi ve tarifelerde düzenleme yapılmaktadır. Ülkeler serbest ticaret bölgelerine üye olmayan ülkelere uygulamış oldukları kotaları ve vergileri üye olan ülkelere uygulamazlar. Üye ülkeler arasındaki mal ve hizmet hareketliliğinin sağlanmasını amaç edinen serbest ticaret bölgeleri şeklindeki birleşimlerde üye ülkelerin ekonomi politikalarının birbirlerine uyumunun sağlanması açısından bir çalışma yapılmaz. Üye ülkeler birbirlerine sadece kota ve vergi indirimi uygularlar (Pehlivan ve Utkulu, 2015: 4). Bu tür birliklerde bazı ülkelere tanınan ayrıcalıklar bulunmaktadır. Serbest ticaret bölgesi anlaşmasına katılan devletlerarasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde tanınan bu imtiyazlar diğer ülkelere uygulanmaz.

Serbest ticaret bölgelerinde uygulamalarda farklı şekillerde olabilir. Bu farklı şekiller arasında tüm ekonomik faaliyetlerde bir uyum şeklinde olabileceği gibi, belli sektörler veya belli mallar için serbest ticaret bölgeleri oluşturulabilir. Serbest ticaret bölgelerinin özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Eroğlu, 2006: 8):

- Serbest ticaret bölgeleri uzmanlaşma ve işbölümü imkanı sağladığı için ülke ekonomileri daha etkin ve verimli hale gelmektedir,
- Serbest ticaret bölgeleri ile ülke içerisinde üretilen ürünler için daha geniş Pazar imkânı yakalamak mümkündür,
- Uluslararası rekabetten dolayı daha kaliteli ve daha ucuz malların temin edilmesinin yolu açılmış olur,
- Ülkeler arasındaki serbest ticaret araştırma ve geliştirme çalışmalarını hızlandıracağı gibi aynı zamanda teknolojinin etkin kullanımını ve yeni teknolojik gelişmelerin gerçekleştirilmesini sağlar,
- Serbest ticaret bölgeleri ile ülkelerde bulunan sermaye ve emeğin hareketliliği artar. Yabancı sermayenin ülke ekonomisine katılması ise ülke ekonomisi büyür.

Bu açılardan bakıldığında serbest ticaret bölgelerinin ülke ekonomisine katkılarının çok çeşitli olduğu görülmektedir. Bu yolla sadece ticaret değil, aynı zamanda ticarete konu olan üretim de daha üst seviyeye çıkmakta, ülkede kaynak kullanımı optimal hale gelmektedir.

Haritada görüldüğü gibi dünyanın birçok bölgesinde serbest ticaret bölgeleri mevcuttur.

Şekil 2. Serbest Ticaret Bölgeleri (WTO, 2019)

1.2.4.3. Gümrük Birliği

Dünya Ticaret Örgütün gümrük birliğini şu şekilde tanımlamaktadır (WTO, 2019).

Bir gümrük birliğinin, iki veya daha fazla gümrük ülkesi için tek bir gümrük bölgesinin ikame edilmesi anlamına geldiği,

Ticaretin diğer kısıtlayıcı düzenlemeleri (gerektiğinde, XI, XII, XIII, XIV, XV ve XX Maddeleri uyarınca izin verilenler hariç) sendikanın kurucu bölgeleri arasındaki veya en azından, bu tür bölgelerde menşeli ürün ticaretinin büyük ölçüde ve dokuzuncu fıkra hükümlerine tabi olarak, esasen aynı görevler ve diğer ticaret yönetmelikleri, sendika üyeleri tarafından sendikaya dahil olmayan bölgelerin ticaretine uygulanır.

Tam bir ekonomik bütünlüğe yönelmiş ve bunu gerçekleştirmiş olan geçmişteki bu hareketlerden, ABD’de Kuzey-Güney birleşmesini, Alman devletçiklerinin birleşmesiyle oluşan Zollverein’i İtalyan Birliğini ve Benlux Birliğini gümrük birliği uygulamalarına örnek olarak vermek mümkündür (Ertürk, 1993: 8). Nart’a göre gümrük birliği uygulaması uluslararası alanda yaşanan yoğun rekabet ortamından kurtulmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Özellikle son elli yılda küreselleşmenin de etkisi ile yoğunlaşan bu eğilim, dünya ticaretinde önemli değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Gümrük birlikleri aynı zamanda ülke ekonomilerinin uluslararası piyasalarda artan rekabet koşulları karşısında ülke ekonomi politikalarını yeniden düzenlemelerini ve uluslararası koşullara uydurmalarını sağlamıştır. Bu şekildeki ekonomik entegrasyonlara verilebilecek en önemli örnek Avrupa Birliği üyeleri arasında uygulanmakta olan gümrük birliğidir (Nart, 2010: 2874).

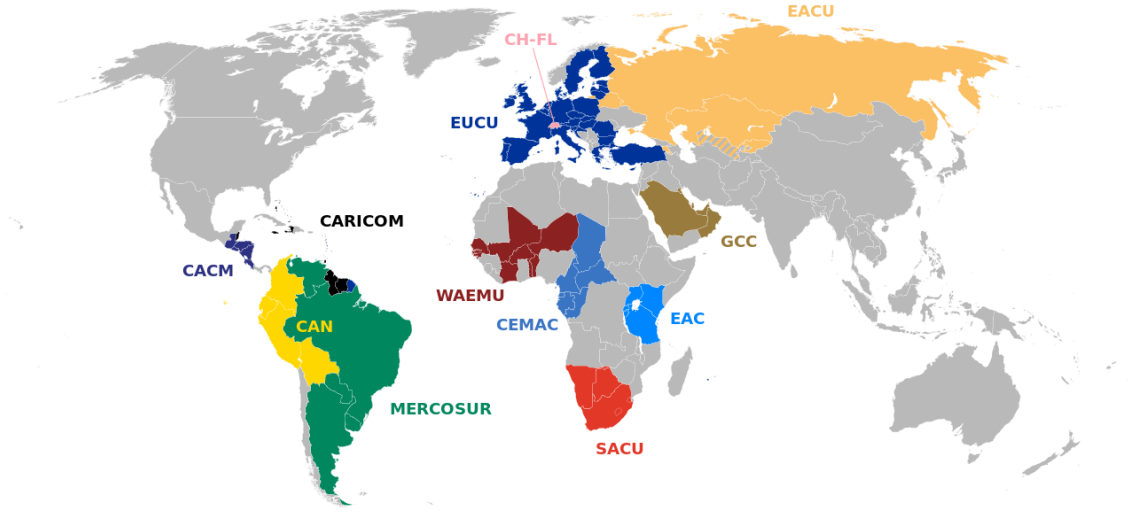
Ekonomik bütünleşme düzeyinin üçüncü aşaması olarak sayılan gümrük birliği; üye ülkelerin kendi aralarında yapmış oldukları ticaret ile başka ülkeler arasında yapılan ticarete değişik uygulamaların yapılmasıdır. Üye ülkeler arasında aynı ticari kota ve vergi uygulamaları yapılırken üye olmayan ülkelere karşı başka vergi uygulamaları söz konusudur (Özçelik, 2006: 13). Buna göre gümrük birliğine üye ülkelerin uluslararası ticarete uyguladıkları politikalarda tam bir uyum olduğunu söylemek mümkündür. Daha kısa anlatımla gümrük birliğine üye ülkeler arasında yapılacak ticarete engelleyici bütün uygulamalar kaldırılmakta, buna karşılık diğer ülkeler ile yapılacak ticarete ise dış ticaret kontrolleri ve gümrük vergileri eşit hale getirilmektedir (Nart, 2010: 2874).

Gümrük birliği uygulamasını serbest ticaret bölgelerinden ayıran en önemli fark, serbest ticaret bölgelerinde üye olmayan ülkelere karşı uygulanacak ekonomi politikalarında bir serbesti olmasına karşın, gümrük birliğinde bu serbestinin olmamasıdır (Ufuk, 2013: 4). Gümrük birliği uygulamasında bütünleşme sanayi mallarının ticaretinde yaşanmaktadır. Gümrük birliğinde üçüncü ülkelere uygulanacak olan dış ticaret politikası ülke mevzuatları ile karara bağlanmıştır. Daha doğru bir anlatımla gümrük birliğinde üye ülkeler arasındaki ticaretin kuralları üye ülkelerin mevzuat düzenlemeleri ile tek bir şekle büründürülür. Bu şekilde üye ülkeler gümrük düzenlemelerini bütünleştirmiş olmaktadırlar (Özçelik, 2006: 13). Gümrük birliğinde amaç ülkelerde üretilen ürünlerin satışlarıdır. Yani amaç ticaridir. Ülkeler arasında insanların serbest dolaşımı yoktur. Gümrük Birliği adı altında ilk anlaşma 1910 tarihinde Güney Afrika Birliği (SACU) ile yapılmış olmakla beraber 2015 yılına kadar toplamda 16 anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaların bir kısmı bölgesel olmakla beraber bir kısımda bölgesel olmayan anlaşmalardır (WTO, 2019).

Tablo 2. Gümrük Birliği Adı Altında Yapılan Anlaşmalar

ANLAŞMA	TARİH
Güney Afrika Gümrük Birliği	1910
Switzerland–Liechtenstein (CH-FL)	1924
Avrupa Birliği Gümrük Birliği	1958
İsrail – Filistin Otoritesi	1994
And Topluluğu	25.05.1988
Karayipler Topluluğu (CARICOM)	1.01.1991
AB - Andorra Gümrük Birliği	1.07.1991
Güney Ortak Pazarı	29.11.1991
Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (WAEMU)	10.01.1994
AB – Türkiye Gümrük Birliği	1.01.1996
Orta Afrika'nın Ekonomik ve Parasal Topluluğu (CEMAC)	1.06.1999
AB – San Marino Gümrük Birliği	1.04.2002
Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM)	6.10.2004
Doğu Afrika Topluluğu (EAC)	1.01.2005
Avrasya Gümrük Birliği (EACU)	1.07.2010
Körfez İşbirliği Konseyi (GCC)	1.01.2015

Kaynak: WTO, 2019

Şekil 3. Bölgelere göre Gümrük Birlikleri (WTO, 2019)

1.2.4.4. Ortak Pazar

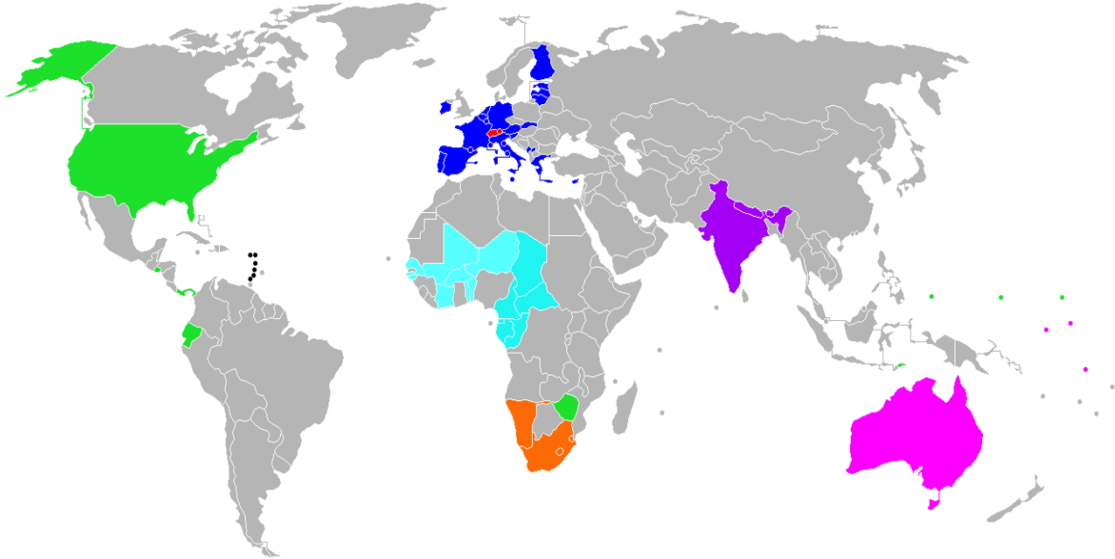
Ekonomik entegrasyonun diğer bir aşaması ise ortak pazardır. Ortak Pazar uygulamasını gümrük birliğinden ayıran ve ortak pazarı gümrük birliğinin bir sonraki aşaması olmasını sağlayan uygulama, üye ülkeler arasındaki mal dolaşım serbestisini sanayi malları ile sınırlanmış olmamasıdır. Ortak Pazar uygulamasında girişimci, sermaye ve emeğin de serbest dolaşımını sağlayacak şekilde bir serbest dolaşım imkânı sağlanmış, bu unsurların serbest dolaşımını engelleyecek bütün tarifeler ortadan kaldırılmış olmaktadır (Ertürk, 1993: 9). Ortak Pazar uygulaması tarım, üye olmayan ülkeler ile rekabet gibi konularda da ortak bir politikanın uygulanmasını içermektedir. Bu şekilde bir uygulama ile ekonomik olarak tam bir birliktelik sağlanma amaçlanmaktadır (Eroğlu, 2006: 10).

1.2.4.5. Ekonomik ve Parasal Birlik

Ekonomik entegrasyonun diğer bir aşaması ekonomik birliktir. Ekonomik ve parasal birlikte ülkelerin uygulayacakları ekonomi politikalarını kurulmuş olan birliğin kararı doğrultusunda üye ülkeler tarafından uygulanmasını içermektedir. Bu şekilde bir entegrasyonun uygulamaya konulması durumunda ülkeler ekonomi politikaları ile ilgili bazı kararları kendileri almayarak üye ülkelerin katılımıyla ülkeler üstü bir birimin aldığı kararlara uyulmaktadır (Özçelik, 2006: 16).

Bütün bir iktisadi yapıda, unsurların farklı boyutlarını daha yeknesak hale getirecek bir dizi hukuki müessesenin ihdasını da son kategoriye sokmak mümkündür. Bunlar, ülke içinde vatandaş olmaktan doğan bir takım hakları birlik üyesi ülkelerde de geçerli olan haklar olarak karşımıza çıkarmaktadır. Yerleşme hakkı bunlardandır. Bu politikaların tek tek ülkeler tarafından alınması ve uygulanması mümkün olmakla beraber, uluslar üstü bir otorite tarafından alınması ve denetimi, birlik sorunlarının ortaya çıkmasına engel teşkil edebilir. Ekonomik birliğin gerçekleşmesi, ulusal hâkimiyet sahasından verilebilecek tavizlerle yakından alakalıdır (Ertürk, 1993: 9).

Ekonomik birlik bazen bir parasal birlik ile tamamlanır. İktisadi birlik aşamasında birliği oluşturan ülkeler adeta geniş bir ülkenin farklı bölgeleri durumuna gelirler. Ekonomik birlikler, oluşturulması ve sürdürülmesi güç kuruluşlardır. Bunun temel nedeni ise üye ülkelerin, mikro ve makroekonomik politikalarla birlikte, çok geniş alanı kapsayan konular hakkında anlaşmalarını gerektirmesidir (Özçelik, 2006: 16). Ekonomik birliklerin kapsama alanları genişledikçe ülkelerin elde ettikleri artarken bir taraftan da kendi başlarına hareket etme özgürlükleri kısıtlanmakta, artık bir üst kurul tarafından alınan kararlara uymak durumunda kalmaktadırlar.

Şekil 4. Dünyada ekonomik ve parasal birlik kurmuş ülkeler (WTO, 2019)

1.2.4.6. Siyasi Birlik

Entegrasyon hareketlerinin temel amacı olmasa bile siyasi yakınlaşma, ekonomik entegrasyonun can alıcı noktalarının başında gelir. İktisadi şartlar dünya ekonomileri

arasında belli bir iç bağılılığa yol açmaktadır. İktisadi şartların ve çıkarların ortaya koyduğu engelleri kaldırıp mal ve faktör hareketlerini serbest bırakmak hem rekabetin avantajlarından yararlanmak, hem de tamamlayıcılığın açıklarını kapanmasına fırsat vermekle, kendi başına iç bağımlılığı yapamayacağını bir politika tedbiri olarak bu şekilde yapmak kolaylaşacaktır (Ertürk, 1993: 9). Siyasi birlik, coğrafi, dinsel, kültürel bir yakınlığı olan ülkelerde daha kolay sağlanabilirken böylesi bağları olmayan ülkeler arasında siyasi birliğin vücuda getirilmesi zordur. Buna rağmen ticari birlik içerisindeki ülkeler arasında bu ticari birliktelik sebebiyle siyasal bir yakınlaşma ve birlikte hareket etme düşüncesi oluşabilmektedir.

Siyasal birlik, oluşturulan birliğin ekonomik, sosyal, siyasal ve askeri alanlarda tek bir ortak politika uygulaması durumunu ifade etmektedir. Bu entegrasyon türüne en yakın birlik AB'dir. Üye ülkeler uluslararası entegrasyon aşamalarından hangisi veya hangilerini gerçekleştirmek isterlerse istesinler, bunların başarılı olabilmesi için bazı şartların oluşması gerekmektedir. Bunlar (Mıstaçoğlu, 2010: 63):

- Üye ülkelerin aynı coğrafi bölgede bulunmaları,
- Üye ülkelerin ekonomik ve siyasi sistemlerinde benzerlik olması,
- Üye ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyelerinin birbirine yakın olması,
- Üye ülkelerin ortak tarih, kültür, sosyal değerler ile ortak dini inançlara sahip olmalarıdır.

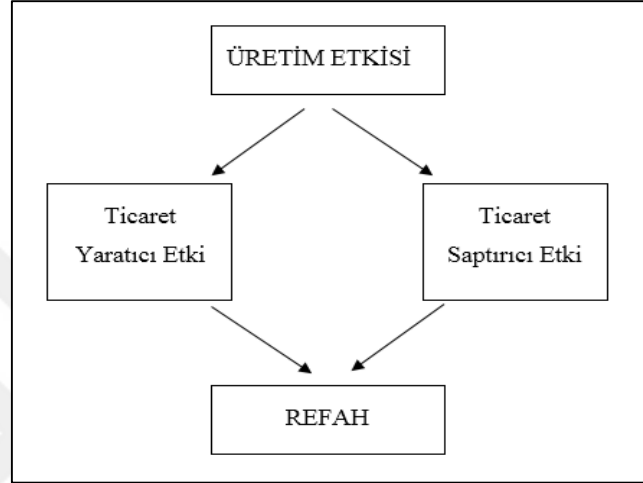
Bu şartlar siyasi birliklerin oluşması önemli şartlardır. Bu şartların tamamının bir araya gelmesi ile siyasi birlikler daha da sağlam zeminlere oturabilecektir. Diğer bütün entegrasyonlar da olduğu gibi siyasi birliklerin hareket noktası ekonomi ve karşılıklı ticaret olduğu için diğer şartlar sağlanamasa da ekonomik olarak işbirliği içerisinde bulunan ülkeler siyasi olarak da birlikte hareket etme eğiliminde olabilmektedirler.

1.2.5. Ekonomik Entegrasyonların Etkisi

Entegrasyona dâhil olan ülkelerde ticarete engel teşkil eden kısıtlamaları ortadan kaldırarak serbestlik sağlamasına ve ülkelerin daha geniş bir pazara hitap etmesini sağlayan entegrasyonların etkilerini iki başlık altında toplamak mümkündür. Bu etkiler statik etkiler ve dinamik etkilerdir.

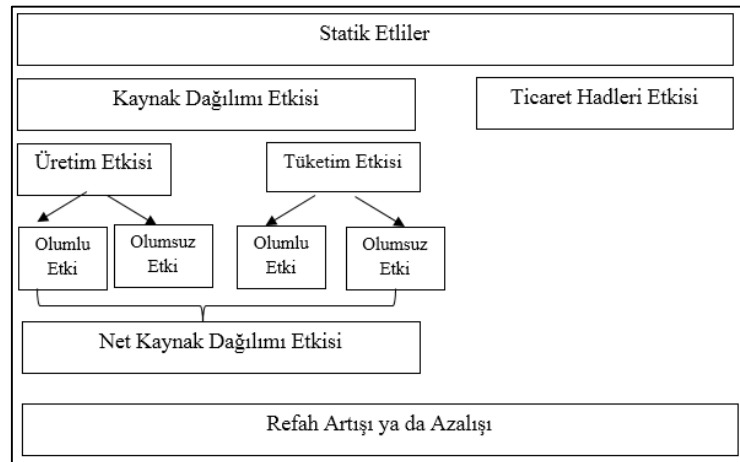
1.2.5.1. Statik Etkiler

Statik etkiler olarak kastedilen, ülkeler arasında gümrük birliğinin teşkil edilmiş olmasından hareket ederek gümrük birliğinin kaynak dağılımı ve ticaret hadleri etkileridir. Ekonomik entegrasyonun kurucusu olarak kabul edilen Viner, gümrük birliklerinin ekonomik etkilerini incelerken konuya üretim açısından bakmış tüketim ve taleple ilgilenmemiştir. Viner'in statik etkileri Şekil 5'te gruplandırılmıştır.

Şekil 5. Vineryan Statik Etkileri

Viner, analizinde ticaret yaratıcı etkinin ülke refahını arttırdığı, ticaret saptırıcı etkinin ise tersi sonuçlar doğurduğunu ifade etmiştir. Ancak, ticaret saptırıcı etkiler yaratan bir ekonomik entegrasyonun da ülke refahını arttırması olanaklıdır. Buradan hareketle statik etkilerin değerlendirilmesine üretim ve tüketim etkileri de analize dahil edilince Şekil 6'ya ulaşılmaktadır.

Şekil 6. Genel Olarak Statik Etkiler

Statik etkileri oluşturan diğer bileşen ticaret hadleridir. Ticaret hadlerinin ülke refahı üzerine etkisi ile kaynak dağılımı etkisinin toplamı, statik etkilerden kaynaklanan net refah değişimini vermektedir (Bakkalcı, 2008: 79-81).

Ekonomik entegrasyonun ticareti saptırıcı veya ticaret yaratıcı etkilerinden hangisinin daha baskın olacağı ya da ekonomik entegrasyon ile bu etkilerden hangisinin daha yoğun yaşanacağı ekonomik entegrasyonu oluşturan ülkelerin durumu ile belirlenmektedir. Üye ülkelerin ekonomik yapıları tamamlayıcı nitelikte ise uluslararası ticaretin daha pahalı bir kaynağa doğru yönelmesine sebep olacaktır. Buna karşılık ekonomik entegrasyona dâhil ülkelerin ekonomileri rakip mallar üreten tipte ise bu defa uluslararası ticaret pahalı olan maldan ucuz mala doğru kayacaktır. Ekonomik entegrasyon ile dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ile ülke içerisinde daha pahalıya temin edilen ürünlerin dışardan daha uygun fiyata temin edilmesi sağlanabilecektir. Birlik içerisindeki ülkelerin durumu böyleyken birlik dışında bulunan ülkelere ise durum tersine işleyecek, birlik üyesi olan ülkelere olan satışlarda ürünlerin fiyatları yüksek olacaktır. Bu da birlik dışı ülkelerin üretimlerinin ve dış ticaretlerinin azalmasına sebep olacaktır. Birliğin içerisindeki ülkelere üye ülkelere alınan ürünlerin fiyatları düşeceği için bu ürünler daha fazla talep edilecek, tüketim etkisi de denilen bu etki ile üye ülkelere ithalat artmış olacaktır (Noyan, 2015: 6).

Gümrük Birliğinin bir ülke üzerindeki refah etkileri üretici ve tüketici rantı kavramları ile açıklanabilir. Tüketici rantı tüketicinin belirli bir ürün için ödemeye hazır olduğu fiyat ile gerçekten ödediği fiyat arasındaki farktır. Gümrük birliğinde üye ülkeler arasında tarife uygulamasının kaldırılmasından dolayı tüketiciler kazançlı olmaktadır. Gümrük vergisinin kaldırılması ülke içinde ürün fiyatlarında azalmaya sebep olur ve ürünün tüketimi artar. Gümrük birliğinin bu etkisi bölüşüm etkisi olarak adlandırılmaktadır (Küçükahmetoğlu, 2005: 46).

1.2.5.2. Dinamik Etkiler

Ekonomik entegrasyonlar ile ülke ekonomilerinde sadece statik etkiler değil aynı zamanda dinamik etkiler de görülmektedir. Ekonomik entegrasyonlar üye ülkelerin sadece ticaret miktarını değil, aynı zamanda üye ülkelere gerçekleştirilen üretim miktarını, ülke içerisindeki kaynakların verimliliğini arttırmaktadır. Ülke ekonomisindeki bu değişiklikler aynı zamanda ülkenin kalkınma hızı, milli geliri gibi birçok ekonomik

göstergesine pozitif yönlü katkı sağlamaktadır. Ekonomik göstergelerde görülen bu olumlu etkinin yanında teknolojik gelişmelerin sağlanmasında, üretim organizasyonlarının da gelişmesine ve etkin kullanılıyor olmasına sebep olmaktadır. Bütün bu gelişmeler ekonomik entegrasyon içerisinde olan ülkelerin refah seviyelerinin yükselmesine sebep olmaktadır ve bu etkilere ekonomik entegrasyonların dinamik etkileri denilmektedir. Özetlenecek olursa ekonomik birlikteliklerin dışsal ekonomik etkisi, ölçek ekonomisi etkisi, yatırımı özendirme, teknolojik gelişimi sağlama, rekabet etkisi gibi birçok etkisi bulunmaktadır

Gümrük Birliği sonucunda görülen etkiler sadece statik etkilerle sınırlanmamıştır. Ekonomik birleşme hareketleri üye ülkelerde ekonomik yapıları, üretimleri ve kaynaklarının verimlilikleri açısından önemli değişimler meydana getirir. Bu değişimler, zamanla oluşmuş olan, milli gelir, kalkınma hızı ve ekonomik refah kavramlarını kapsayan dinamik etkiler olarak adlandırılır. Bu etkilerin, Gümrük Birliği'nin kaynak arzında, üretim organizasyonunda, teknoloji konularında olduğu görülmektedir. Birliğin kurulmasıyla ülke ekonomileri dinamizm kazanır bunun sonucunda da daha güçlü etkilerin meydana geldiği görülür. Böylece üçüncü ülkelerde, birliklerde ve dünya ekonomisinde refah seviyesini arttırır. Bu etkilere Gümrük Birliği'nin dinamik etkileri denilmektedir. Gümrük birliğinin meydana getirdiği dinamik etkileri kısaca, rekabet etkisi, ölçek ekonomileri etkisi, dışsal ekonomiler etkisi, teknolojik ilerleme etkisi ve yatırımları özendirme ve sermaye etkisi olarak saymak mümkündür (Noyan, 2015: 7).

Ekonomi teorisinde statik etkiler ekonomik duruma ait anlık görüntüleri, dinamik etkilerse süre giden etkileri göstermektedir. Statik etkiler ekonominin fotoğrafı olarak nitelenecek olursa, dinamik etkiler ekonominin filmini oluşturmaktadır. Dolayısıyla statik etkiler ekonominin incelenen döneminden anlık bir kesiti gösterirlerken, dinamik etkiler süreç içindeki değişimleri ele almaktadırlar (Bakkalcı, 2008: 79-81).

1.3. Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Dalgaları

Dünya ekonomisinde geçen iki yüzyılda sebepleri, etkileri ve sonuçları itibarıyla dört ayrı bölgeselleşme dalgası meydana gelmiştir. İlk ikisi İkinci Dünya Savaşından önce yaşanmış, son ikisi ise İkinci Dünya Savaşından sonra yer almıştır. Önceki bölgeselleşme dalgalarının yer aldığı uluslararası siyasi ve ekonomik düzen günümüzdeki düzenden oldukça farklı olmuştur (Özer, 2013: 30).

Küresel nitelikte “Ayrımcılık yapmama” ve “karşılıklılık” ilkelerine dayanan çok taraflı bir ticaret sisteminin GATT çerçevesinde 1947’de kurulmasına rağmen, Bölgeselleşme İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde de hem bölgesel ticaret anlaşmalarının hem de bunlara üye olan ülkelerin sayısı açısından yayılmaya devam etti. Ancak, bölgesel bazlı tercihli ticaret düzenlemelerinin oluşum sıklığı inişli çıkışlı bir seyir izledi. 1940’ların ikinci yarısı ve 1950’ler boyunca çok az sayıda bölgesel ticaret düzenlemesi oluşturulmuş iken, 1960’larda ve 1970’lerde bu oluşumlarda önemli bir artış yaşanmıştır. 1980’lerde bu oluşumlara olan ilgi tekrar azalışa geçerken, 1990’larda bölgeselleşmede önemli bir artış meydana gelmiştir. Günümüzde bölgesel entegrasyon hareketlerinin çekiciliği artarak devam etmektedir ve dünya ticaretinin %50’den fazlası bu hareketlerin içinde gerçekleşmektedir. Bölgeselleşme öyle kapsayıcı bir hale gelmiştir ki, bugün WTO üyesinin hemen hemen hepsi en az bir bölgesel ticaret anlaşmasına taraf durumdadır (Özer, 2013: 31).

1.3.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Bölgeselleşme

İlk dalga bölgeselleşme 19. yüzyılın ikinci yarısında ve genel olarak Avrupa’da meydana gelmiştir. Kıtadaki çeşitli ulus-devlet grupları arasında gümrük birlikleri kurulmuştur. Bunların arasında en önde geleni Alman Gümrük Birliği’dir (German Zollverein). Bölgesel ticari oluşumlar sonucunda bu dönemde Avrupa-içi ticaret önemli miktarda artmış ve küresel ticaretin büyük bir payını oluşturmuştur. Ekonomik entegrasyon öyle büyük çapta gerçekleşmiştir ki, birçok açıdan Avrupa 19. yüzyılın sonunda tek bir pazar gibi işlemeye başlamıştır.

Avrupa’da oluşturulan gümrük birliklerinin yanında, 1860 İngiliz-Fransız ticari anlaşması ile başlayan geniş ikili ticari anlaşmalar ağı da Avrupa’da bölgeselleşmenin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. “En çok kayırlmış ülke” kuralını içeren bu anlaşmalar, dönemin görece liberal olduğu kabul edilen uluslararası ticaret sistemine önemli katkıda bulunmuşlardır. Ancak ilk dalga bölgeselleşmenin bu olumlu gelişimi Birinci Dünya Savaşı nedeni ile kesintiye uğramıştır. Savaştan sonra ise öncekinden tamamıyla farklı bir yapıdaki ikinci dalga bölgeselleşme başlamıştır. İki dünya savaşı arasındaki dönemde kurulan bölgesel oluşumlar dışarıda kalanların aleyhine yüksek oranda korumacıydılar. Bunlardan bazıları büyük güçlerin imparatorluklarını sağlamlaştırmak için oluşturulmuşlardı.

İki savaş arası dönemdeki bölgeselleşme, merkantilist politikaları ve yüksek siyasi çatışmayı beraberinde getirmiştir. Büyük devletler arasındaki siyasi rekabet ve bölgesel ticari stratejilerin bu devletler tarafından merkantilist amaçlarla kullanılması, ekonomik sorunların çok taraflı yollarla çözülmesindeki başarısızlığın ve dolayısıyla alternatif olarak bölgesel temelde tercihli ticaret anlaşmalarına başvurulduğunun göstergesi olarak kabul edilmektedir (Özer, 2013: 30).

1.3.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Bölgeselleşme

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bölgeselleşmenin iki farklı dalga halinde meydana gelmiştir. Bunlar “ilk bölgeselleşme” veya “eski bölgeselleşme” olarak adlandırılan savaş sonrası ilk dalga bölgeselleşme 1950’lerin sonundan itibaren 1970’ler boyunca dünya ekonomisinde yer almıştır. Bölgesel oluşumlara olan eğilimde ikinci dalga, “ikinci bölgeselleşme” ya da başka bir ifadeyle “yeni bölgeselleşme” adı altında 1980’lerin sonunda tekrar canlanmaya başlamış, 1990’larda artarak devam etmiştir. Uluslararası ekonomik ilişkilerde günümüzün en dikkat çekici fenomenlerinden biri olan bölgeselleşmedeki bu artışın yakın gelecekte de süreceğine dair güçlü bir beklenti vardır (Özer, 2013: 30).

1.3.2.1. İlk (Eski) Bölgeselleşme

Soğuk savaş dönemi olarak adlandırılan dönemde ülkelerde güvenlik ve politik kaygılar hâkim olmuştur. İki kutuplu olan dünyada kendisini bir kutba yakın olarak gören ülkeler arasında ise ekonomik anlamda yakınlaşmalar olmuş, fakat kutuplaşan ülkeler arasında politik ve askeri nedenler her dönem ön planda kalmıştır. Eski bölgeselleşme olarak adlandırılabilir bu tip birleşmelerde ülkelerin stratejik önemleri ön plana çıksa bile aynı bölgedeki ülkelerin bir araya gelmesi ile oluşan birleşmeleri yine de fiziki olarak birleşme olarak saymak gerekmektedir (Çalışkan, 2011: 4).

Eski bölgeselleşme hareketleri 1950’li yıllarda ortaya çıkarken, bu birleşmeler gelişmiş ülkeler arasında olduğu gibi gelişmekte olan ülkeler arasında da yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı ülkelerin ekonomik yapılarında önemli değişiklikler yaşanmasına sebep olmuş, savaşa katılın katılmasın hemen hemen bütün ülkelerin ekonomisi savaş sonrasında büyük oranda değişime uğramıştır. Bu dönemde ortaya çıkan birleşme eğilimleri daha çok ekonomik ve coğrafi açıdan birbirine yakın durumdaki ülkeler

arasında yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu dünya süzeni ve soğuk savaş koşulları eski bölgeselleşme eğilimlerinin belirleyicisi olmuştur. Bu dönemde bir yandan güvenlik amaçlı birleşmeler yaşanırken, diğer taraftan da üye ülkelerin ekonomilerini düzeltecek birleşmeler ortaya çıkmıştır (Çalışkan, 2011: 4).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kuzey Amerika ve Asya’da birleşme eğilimlerine rastlanmazken bu dönemde oraya çıkan birleşmeler arasında aşağıdaki birleşmeleri saymak mümkündür.

- Avrupa Ekonomik Topluluğu; Batı Avrupa ülkelerinden altı tanesinin katılımı ile oluşturulmuştur,
- Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi; 1960 senesinde İngiltere’nin de aralarında bulunduğu Avrupa ülkeleri tarafından kurulmuştur,
- Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM); 1960 yılında kurulmuştur,
- Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA); 1960 senesinde oluşturulmuştur,
- Orta Doğuda Arap Ortak Pazarı (ACM); 1964 senesinde oluşturulmuştur,
- Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi (CARIFTA); 1965 yılında ortaya konulmuştur,
- Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (CEAO); 1966 senesinde Afrika’da kurulmuştur,
- Asya’da Güney Doğu Asya Ulusları birliği (ASEAN); 1967 senesinde oluşturulmuştur,
- And ülkeleri Paktı (ANDEAN); oluşturulma tarihi 1969’dur,
- Orta Afrika Ekonomik ve Gümrük Birliği (UDEAC) 1973 yılında bir birlik haline getirilmiştir,
- Mano Nehri Birliği (MRU); 1973 senesinde oluşturulmuştur,
- Batı Afrika Devletleri Topluluğu (ECOWAS) 1975 yılında ortaya çıkmıştır,
- Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (CEPGL); oluşturulma tarihi 1976 yılıdır,
- Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC); 1980 senesinde kurulmuştur.

Yukarda sayılan birleşme eğilimlerinin ortak özelliklerine bakıldığında Avrupa’da görülen birleşmelerin daha çok gelişmiş ülkeler arasında olmasına karşılık, diğer bölgelerde görülen birleşmeler ise gelişmekte olan ülkeler arasında gerçekleşmiş olmasındır (Genç ve Berber, 2011: 89).

İlk bölgeselleşmenin yer aldığı dönemde ekonomistler gümrük birliklerinin daha çok ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkileri ile meşgul olmuşlardır. Eski bölgeselleşmede tercihli ticaret düzenlemeleri Kuzey-Kuzey ya da Güney-Güney arasında kurulmuşlardır: Batı Avrupa’da bölgesel anlaşmalar sadece sanayileşmiş ülkeler arasında kurulurken, Latin Amerika, Orta Doğu ve Afrika’dakiler üyeleri arasında sanayileşmiş Güney Afrika Cumhuriyeti bulunan Güney Afrika Gümrük Birliği hariç gelişmekte olan ülkeler arasında kurulmuşlardır (Özer, 2013: 30).

Bu dönemdeki bölgeselleşme, ağırlıklı olarak ticari hedeflere odaklanmıştır. O dönemde ülkeler arası tarifeler yüksek olduğu için, ticaret ortaklarından ticaret ayrıcalıkları elde etmek özellikle gelişmekte olan ülkelerin ana amacı olmuştur. Bununla birlikte, bölgeselleşmenin sebepleri sadece ticaret merkezli değildi. Başka sebepler de bölgesel düzenlemelerin oluşumunda önemli rol oynamışlardı. Ancak asıl sebep ekonomik olmaktan çok siyasiydi. İki dünya savaşından yıkık bir halde çıkan ve daha toparlanamadan komünizm tehdidiyle karşı karşıya kalan Avrupa’da barışı, istikrarı ve siyasi birliği sağlayıp korumak için ekonomik entegrasyon en ideal yol olarak görülmüştü (Batmaz, 2012: 28).

1.3.2.2. İkinci (Yeni) Bölgeselleşme

Çoğunlukla gelişmekte olan ülkeler arasında gerçekleşen ilk bölgeselleşme dalgası hemen hemen tamamen etkinliğini yitirirken, bölgeselleşme hareketi 1980’lerin sonunda aniden ve beklenmedik bir şekilde yeniden canlandı. Bu sefer bölgeselleşme ilk olarak Kuzey Amerika’da ortaya çıktı: Önce 1989’da Kanada-Birleşik Devletler Serbest Ticaret Anlaşması (CUSFTA) ve sonra 1994’te ABD, Kanada ve Meksika arasında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı oluşturuldu (Örnek ve Altun, 2017: 2294).

Kuzey Amerika’dakilerin yanı sıra, Güney Amerika’da da yeni kurulan ya da güçlendirilen bölgesel oluşumlar, yeni bölgeselleşmenin Amerika kıtasını bütünüyle kapsadığını göstermiştir. 1960’lar ve 1970’lerdeki ilk bölgeselleşme akımından etkilenmeyen Kuzey Amerika, Kuzey Afrika ve Asya-Pasifik bölgelerinde bu defa

bölgesel ticaret düzenlemelerinin kurulmuş olması, dünya ekonomisinde ikinci bölgeselleşme akımının ilkinin göre daha kapsayıcı olduğunun bir göstergesidir. Avrupa Birliği ise bu dönemde entegrasyon sürecini genişletmeye ve derinleştirmeye devam etmiştir (Özer, 2013: 38).

Yeni bölgeselleşmenin belirgin olarak hissedilmeye başlanması 1980’li yıllara rastlamaktadır. 1990’lı yıllardan sonra ise bölgeselleşme eğilimleri hız kazanmıştır. Bölgeselleşme eğilimleri yıllar geçtikçe farklı amaçlar etrafında toplanır hale gelmiştir. Önceleri sadece ekonomik veya politik amaçla kurulan birliktelikler sonraları daha kompleks hale gelmiştir. Soğuk savaşın döneminin son bulması ile birlikte ülkeler güvenlik amaçlı birliktelikleri ekonomik birliktelikler oluşturmaya başlamışlardır. Soğuk savaş sonrasında hakim olmaya başlayan neo-liberal ekonomik dalga bölgesel birleşmelerin boyutunu değiştirmiş, eskiye göre kalıcı, derin ve kapsamlı hale gelmiştir (Çalışkan, 2011: 4).

Yeni bölgeselleşmenin eski bölgeselleşme ile arasında çok önemli farklar da bulunmaktadır ve bu farklar eskisinin neden başarısız olup ortadan kalktığını ve yenisinin de neden çekiciliğini giderek arttırdığını ve dolayısıyla devamlılığının beklendiğini açıklamaya yardım etmektedir. Aşağıda detaylı olarak ele alınan ve Tablo 3’te özetlenen bu farklar aynı zamanda yeni bölgeselleşmenin kendine özgü özelliklerini de oluşturmaktadır (Özer, 2013: 38):

Tablo 3. Eski ve Yeni Bölgeselleşme

Eski	Yeni
• İthal ikameci sanayileşme politikaları; dünya ekonomisinden kopma • Kaynakların planlı ve kurumsal dağılımı (Politika Kurum merkezli) • Bölgesel rekabet • Bölge-içi ticaretin önceliği • Güney-Güney veya Kuzey-Kuzey ortaklığı • Temel olarak sanayi ürünlerinin serbest dolaşımı • Sadece sınır engellerinin kaldırılması • Gelişmekte olan ülke için tercihli muamele • Genellikle bir bölgesel gruba üye olma	• İhracat arttırıcı politikalar ve ticaret liberalizasyonu: dünya ekonomisiyle entegrasyon • Kaynakların piyasa tarafından dağılımı (Piyasa merkezli) • Küresel rekabet • Açık ticaret yatırım ve büyümenin önemi • Kuzey-Güney ortaklığı • Bütün ürünlerim hizmetlerin serbest dolaşımı ve yatırımın liberalizasyonu • Derin entegrasyon • Karşılıklı ve eşit muamele (ancak gelişmekte olan ülke için farklı uyum periyodları) • Birden fazla bölgesel gruba üye olma

Kaynak: Özer, 2013: 38

Yeni bölgeselleşme eğilimlerinin en önemli sayılabilecek farkı Amerika Birleşik Devletlerinin bölgeselleşme taraftarı haline gelmesidir. Amerika Birleşik Devletlerinin tutumundaki bu değişim bölgeselleşme eğilimlerinin artmasını sağlamıştır. Avrupa Topluluğu öncelikler üye ülkeler arasında tek Pazar oluşturma yoluna gitmiş, bunu başardıktan sonra ise üye ülkeler arasında parasal birliği oluşturmak istemiştir (Genç ve Berber, 2011: 92).

Yeni bölgeselleşme ise aşağıdaki kazanımlar sağlanmaktadır (Çalışkan, 2011: 4):

- Ülkeler arasında sermaye hareketliliğinin artması,
- Hükümet-dışı kuruluşların rolünün artması,
- Doğrudan yabancı yatırımların miktarının artması,
- Ülke ekonomisinde çok uluslu şirketlerin sayıca artması,
- Üye ülkelerde yapısal reformlar (Washington Uzlaşısı Çerçevesi),
- Uluslararası ekonomik politikaların belirlenmesi,
- Sadece mal değil, hizmet ticaretinin de yapılması,

- Üye ülkeler arasındaki ticaretin derinleşmesi
- Uluslararası politikalara katılımın artması

Yeni bölgeselleşme eğilimleri eski birleşmelere göre daha işlevsel bir yapıdadır. Kültürel, sosyal ve çevresel faktörler daha ön plana çıkartılmıştır ve hedefleri daha büyüktür (Çalışkan, 2011: 4).

Öncekinin tersine günümüzdeki bölgeselleşme dalgası Kuzey-Güney ilişkileri ile ayırt edilmektedir. Yani bölgesel ticaret düzenlemeleri artık sadece gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında ya da gelişmiş ülkelerin kendi aralarında yatay bir ticari ilişki yapısında oluşturdukları ticaret grupları değildir. Yeni bir eğilimin göstergesi olarak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri kapsayan bölgesel ticaret grupları oluşturulmaktadır. İkinci olarak, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaya olan yaklaşımları değişmiştir. İlk bölgeselleşmede izledikleri temel olarak otarşik ve kurumsal merkezli politikaları terk ettiler (Dağdemir, TY, 49).

Artık kalkınma stratejisi olarak ithal ikameci politikalar yerine ihracat arttırıcı politikalar benimsemekte ve bu politikaları piyasa merkezli bir yaklaşımla uygulamaktadırlar. Yeni dalga bölgeselleşmede gelişmekte olan ülkeleri de içeren bölgesel oluşumlar ise, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini liberalleştirme ve dışa açma stratejisinin bir parçası olmuşlardır (Özer, 2013: 38).

Günümüzün en göze çarpan fenomeni olarak bölgeselleşmeyi daha iyi anlayabilmek için, giderek artan çekiciliğinin altında yatan sebepleri ele almak gerekmektedir. Ülkelerin bölgesel bir entegrasyon oluşumu içine girmelerinin tek bir sebebi yoktur. Böyle bir oluşumun kuruluş nedenleri genelde ekonomik ve siyasi olarak sınıflandırılmak üzere çeşitlidir. Bazı durumlarda bölgesel oluşumlara katılımın altında birçok sebep yatarken, bazı durumlarda ise bir ya da iki sebep egemendir. Bu sebepler bölgeden bölgeye değiştiği gibi aynı bölge içinde ülkeden ülkeye dahi değişmektedir. Ancak genel olarak, bölgeselleşmede anahtar rolü oynadığı düşünülen aşağıdaki sebeplerden iki ya da daha fazlasının bir araya gelmesi söz konusudur.

İkinci bölgeselleşmenin sebeplerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Özer, 2013: 38).

- ABD'nin Yaklaşımındaki Değişiklik ve Avrupa Tek Pazarı,

- Çok Taraflı Ticaret Sistemine Dair Hayal kırıklığı,
- Geleneksel Ticari ve Ekonomik Kazanımlar,
- Ulusal Reformların Garanti Altına Alınması,
- Çok Taraflı Ticaret Sisteminde Pazarlık Gücünün Artması,
- Dış Piyasaya Giriş Garantisi,
- Güvenlik Kaygısı,
- Ticaret Saptırma Etkisinden Kaçınma

Çok taraflı ticaret sistemi ve bölgeselleşmede dünya çapında önemli bir artış yaşayan günümüz ticaret sisteminin en ayırt edici özelliği, bölgesel ticaret düzenlemelerinin WTO çerçevesinde gerçekleşen çok taraflı ticaret görüşmeleri ile birlikte yer almasıdır. Bölgeselleşmenin altında yatan sebepler ve sahip olduğu özellikler göz önüne alındığında yeni bölgeselleşme akımının bu defa öncekinin tersine daha uzun süre dünya ekonomisinde etkisini sürdüreceği sonucuna varılabilir. 1940'ların sonundan 1970'lerin sonuna kadar GATT'ın ilk otuz yılında çok taraflı serbest ticarete olan eğilim ve destek, bölgesel ticaret anlaşmalarına olan eğilimi gölgede bırakmıştır (Özer, 2013: 45).

Bölgesel düzenlemelerin gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve siyasi reformlarını hızlandırmak ve sağlamlaştırmak, bir başka deyişle garanti altına almak için de kullanıldığı iddia edilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler son zamanlarda daha liberal bir ekonomiye, toplumsal ve siyasi hayata ulaşmak için önemli reformlar gerçekleştirmektedirler. Yeni bölgeselleşme dalgasının Kuzey-Güney eksenli olması, yani hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeyi içermesi, gelişmekte olan ülkelerin reformlarının yerine getirilmesini ve uygulanmasını temin etmektedir (Özer, 2013: 45).

Bölgeselleşmenin çok taraflı sisteme olumlu etkilerine dair ortaya atılan bir görüş ise, bölgesel oluşumların daha derin bir entegrasyon ya da bir başka deyişle daha ileri bir liberalizasyon için yeni yaklaşımlar, uygulamalar geliştiren bir laboratuvar işlevi gördüğünü iddia etmektedir. Standartlar, hizmetler, kamu alımları, devlet yardımları, rekabet politikası gibi alanlarda daha derin bir entegrasyon içeren bölgesel yaklaşımlar çok taraflı liberalizasyon için bir model olabilir (Akşahin, 2008: 12).

1.4. Ekonomik İşbirliği ve Entegrasyonların Merkez-Çevre Ülkelere Göre Sınıflandırılması

Dünya ekonomilerinde iki tür eğilim görülmektedir. Bu eğilimlerden ilki ekonomilerde dünya ülkelerini de içerisine alacak şekilde liberalleşme eğilimi, ikincisi ise aynı bölge içerisinde bulunan ülkeler arasındaki ekonomik birleşme eğilimleridir. Birinci eğilim küresel ölçekte gerçekleşirken ikinci eğilim ise bölgesel bazda gerçekleşmektedir. İster bölgesel olsun isterse de küresel olsun ekonomik entegrasyon üyesi olan ülkeler siyasi olarak birbirlerinden bağımsız olsalar bile ekonomi politikası açısından birbirlerine bağımlı hale gelmiş olmaktadır (Hepaktan ve Çınar, 2011: 68). Ekonomideki bu gelişmeler küresel ölçekte olup kendi aralarında merkez-çevre konumunda değerlendirilmektedir. Gelişen ekonomik süreç ülkeleri gelişmiş durumda olanları merkezde, gelişmemiş ve gelişim sürecine giren ülkelerde çevre konumlarında bulundukları ülkelerle ekonomik işbirliği ve entegrasyona girerek yeni bir süreç başlatmışlardır.

1.4.1. Merkez Ülkeler Arasındaki Ekonomik İşbirliği ve Entegrasyonlar

Dünya ekonomilerinde küreselleşme eğilimi hakim olmaya başladıktan sonra yaşanan yoğun rekabet ortamı ülkeleri bütünleşmeye ve birlikte hareket etmeye yöneltmiştir. Dünya ekonomileri içerisinde kendisine yer bulmak isteyen ülkeler rakipleri arasından sıyrılabilmek için bütünleşmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Özellikle İkinci Dünya savaşıdan sonra batılı ülkeler arasında yaygınlaşmaya başlayan ekonomik birleşmeler dünya ticaretinin yön değiştirmesine ve üye olan ülkelerin ticaretinin canlanmasına sebep olmuştur. Bu organizasyonların birçoğu da bölgesel olmayan organizasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani coğrafi esasa dayanmayan, arasında uzak mesafelerin yer aldığı ancak sosyal, kültürel, ekonomik ve diğer bağların ortak olduğu ve birçok devletin birleşmesiyle farklı amaçlara hizmet eden birçok organizasyonlara imza atmışlardır (Özay, 2009: 9).

GRUP-7, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA), merkez ülkelerin kendi aralarında yapmış oldukları işbirliği ve entegrasyon örneklerinden bir kaçıdır.

1.4.1.1. Grup 7 (G-7)

1973 yılında yaşanan petrol krizi dünya ülkelerini etkilemiştir. Yaşanan olumsuz gelişmelerin ardından ülkeler arasında işbirliği önemli bir konu haline gelmiştir. Bu amaçla İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD finans bakanları 1973 yılında Washington’da toplanmışlardır. Bu gruba Japonya’nın da katılımıyla G-5 oluşmuştur. Ardından İtalya ve Kanada’nın da katılımıyla 1976 yılında G-7 tamamlanmış olmaktadır (Atay, 2016: 12).

G-7 ülkelerinin amaçları (Apak ve Yılmaz, 2010: 13);

- Hükümetler arası işbirliğini güçlendirmek,
- Karşılıklı anlayışı geliştirmek,
- Uluslararası örgütlerin faaliyetlerini canlandırmak,
- Gelecekte karşılaşılabilecek önemli sorunların çözümü için ortak çaba sarf etmek,
- Zirvelerde alınan kararların uygulanmasını ve verimliliğini değerlendirmek,
- Dünya para ve ticaret sistemlerinin işleyişini gerçekleştirmek,
- Daha güvenli, sağlıklı, modern, zengin ve huzurlu bir dünya yaratmak için birlikte çaba sarf etmek,
- Uluslararası uyuşmazlıkları çözme ve önlemedeki kapasitesini güçlendirmek suretiyle birleşmiş milletleri yeniden canlandırmak için işbirliği yapmak

1.4.1.2. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)

Avrupa devletlerinin geçmişten beri elde etmiş oldukları deneyimler ve kendi aralarında ortaya koymuş oldukları ortak değerler doğrultusunda vücuda getirilen Avrupa Ekonomik Topluluğu, aynı zamanda Avrupa ülkeleri arasında ortak amaçları da ifade etmektedir. Bu amaçlar arasında Avrupa ülkeleri arasında dayanışmayı sağlayarak kalıcı hale getirmek, ülkeler arasında ortak bir ekonomik bir Pazar oluşturulması, bütün ülkelerde halkın refah seviyesinin arttırılması ve bu gibi yollarla üye ülkeler arasında dinamik bir yapı ile daha güçlü olma çabasıdır (Algander ve Çetin, 2017: 286).

Avrupa ülkeleri arasında bu tür bir bütünleşmenin temel düşüncesi yüzyıllar öncesine dayansa da bu düşüncenin hayata geçirilmesi 20. Yüzyıl ortalarına rastlamıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu öncesinde çeşitli birleşme denemeleri görülsede hiçbiri Avrupa Ekonomik Topluluğu kadar başarılı olamamıştır (Azak, 2015: 2).

Uygulanmaya başlanması XX. yüzyıla rastlayan Avrupa’da birlik düşüncelerinin bir fikir olarak ilk ortaya çıkışı XIII. yüzyıla kadar dayanmaktadır. XIII. yüzyıldan sonra Avrupa ülkelerinde bir birlik oluşturma düşünceleri yavaş yavaş uygulamaya geçilmiştir. Bu uygulamaların bir örneği 1860 yılında yaşanmış, Belçika, İsviçre, Yunanistan, Fransa ve İtalya ortak bir sistem kurarak döviz kurlarını ortaklaşa düzenlemişlerdir. 1865 yılında Belçika, İtalya ve İsviçre “Latin Para Birliği”ni, 1870 yılında ise Danimarka, Norveç ve İsveç “İskandinav Para Birliği”ni kurarak paralarının serbest dolaşımını planlamalarına rağmen I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla bu düşünceler hayata geçirilememiştir. I. Dünya Savaşının bitmesinin ardında yine Avrupa’da bir birlik oluşturma düşünceleri canlanmış, “Pan-Avrupa” düşüncesi yaygınlaşmıştır (Akçay ve ark. 2011: 118-119).

Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra Fransa Planlama Teşkilatı Başkanı Jean Monnet, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu adıyla bir birlik kurma fikrini gündeme getirmiş, bu fikirden esinlenen Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman, savaş sanayii için önemli kaynaklar olan çelik ve kömür kaynaklarının uluslar üstü bir organ tarafından yönetilmesi fikrini ortaya koymuştur. Bu gelişmeler bugünkü Avrupa Birliğinin temellerini oluşturmuştur (Tatoğlu, 2006: 1).

İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden dönemde Avrupa ülkeleri arasında çatışmayı önleyerek, bu ülkelerin birlikte hareket etmesini sağlayacak üye olan ulusların üstünde ortak belirlenecek bir otoritenin kurulması fikri hız kazanmıştır. Öncelikle ekonomik anlamda birleşmenin sağlanması amaçlanmış ve bu amaç soğuk savaşın bittiği döneme kadar devam etmiştir (Azak, 2015: 2).

İkinci Dünya Savaşının nihayetlenmesinden sonra Sir Winston Churchill’in yapmış olduğu bir konuşma Avrupa ülkelerinin ortak hareket etmek amacıyla bir araya gelmesinde etkili olmuştur. Sir Winston Churchill’in 1946 yılının 19 Martında Zürih Üniversitesi’nde yapmış olduğu konuşmada “Avrupa Birleşik Devletleri” fikri ortaya çıkmıştır. Churchill konuşmasında Avrupa ülkelerinde yaşanan sosyal ve ekonomik sorunların ancak bu ülkelerin bir araya gelerek ortak çıkarları doğrultusunda birlikte hareket etmeleri ile çözülebileceğini belirtmiş, Avrupa ailesinin inşa edilmesi için Almanya ve Fransa arasında bir ortaklık kurulması gerektiğini savunmuştur. Adının veya içeriğinin önemli olmadığı bu birlikteliğin bir ilk adım olacağını belirten Churchill, Avrupa Konseyinin de bir an önce kurulması gerekliliğini vurgulamıştır. Churchill’in bu

konusmasının üzerinden bir yıldan biraz fazla bir süre geçtikten sonra Amerika “Avrupa’yı İyileştirme Planı” adı altında “Marshall Planı” adıyla bilinen programı uygulamaya başlamıştır (Algander ve Çetin, 2007: 304).

Marshall Planı 16 ülke tarafından benimsenerek kabul edilmiş ve bu doğrultuda Avrupa ülkelerinin bir araya gelmelerine olanak sağlayacak Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (Organisation of European Economic Cooperation – OEEC) 16 Nisan 1946 tarihinde 18 Avrupa ülkesinin katılımıyla hayata geçirilmiştir. Marshall Planı çerçevesinde Avrupa devletlerine çeşitli yardımlar yapılmış 7-11 Mayıs 1948 tarihleri arasında da Lahey’de Avrupa Konseyi toplanmıştır. Avrupa Konseyi toplantılarına 800 delege katılmış, Avrupa ülkelerinin ekonomik ve siyasi açılardan bütünleşerek birlikte hareket etmesini sağlayacak entegrasyonun hazırlıkları yapılmıştır. Bu çerçevede Avrupa Özel Konseyi ve Avrupa Danışma Meclisi hayata geçirilmiş ve demokratik ve birleşik bir Avrupa’nın oluşturulması fikri benimsenmiştir. Avrupa ülkeleri arasında birlikteliğin kurulması yolunda iki önemli adım bulunmaktadır. Bu adımlardan ilki Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’nün (North Atlantic Treaty Organization – NATO) kurulmasıdır. Bu konuda ikinci önemli adım ise 5 Mayıs 1949’da imzalanan Londra Anlaşması ile Avrupa Konseyi’nin oluşturulmasıdır (Azak, 2015: 4).

İkinci Dünya Savaşından sonra ülkeler için önemli iki değer olan çelik ve kömür sanayilerinin Avrupa genelinde oluşturulacak uluslar üstü bir birliktelikle denetim altına almak bir ihtiyaç haline gelmiş bu ihtiyaç Avrupa ülkeleri arasındaki bütünleşme çalışmalarının temelini oluşturmuştur. Bu açıdan bakıldığında Avrupa ülkelerinin bütünleşmesi yolunda dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman, “Schuman Planı” olarak bilinen ilk adımın 9 Mayıs 1950 tarihinde atılmasını sağlamıştır. Robert Schuman’ın ortaya koymuş olduğu plana göre Almanya ile Fransa arasında kurulacak birliktelik yüzyıllar boyunca süregelen çekişme ortamının son bulmasını sağlayacak ve Avrupa ülkeleri açısından önemli iki değer olan çelik ve kömür sanayilerinin denetimi sağlamış olacaktır (Azak, 2015: 4).

Geçmişten gelen birlik düşüncesi ile Monnet ve Schuman’ın ortaya koydukları düşünceler çerçevesinde, Avrupa’da barışı sağlamak ve ülkeler arasında ekonomik işbirliği kurmak amacıyla 1951 yılında Paris Antlaşması’nı imzalayarak Avrupa Kömür

ve Çelik Topluluğu'nu kuran Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg, Avrupa Birliği'ne giden süreci başlatmışlardır (<https://www.ab.gov.tr/>).

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) Almanya ve Fransa arasında devam eden sorunları ortadan kaldırmayı ortak hedef olarak ortaya koymuş, topluluk bu amacı yerine getirirken aynı zamanda da Avrupa ülkeleri arasında bir ihtilafın ortaya çıkmasını engelleyerek yeni bir savaşın oluşmasını engelleyecektir. AKÇT ile ülkeler arasında miktar kısıtlamalarının ve gümrük tarifelerinin ortadan kaldırılması ve bu yolla ülkeler arasında ticaretin arttırılması hedeflenmektedir. Bu ortak amaç ve hedefler doğrultusunda Avrupa ülkeleri arasında uygun politikalar gerçekleştirilerek koordinasyon içerisinde bir çalışma benimsenmiştir (Tatoğlu, 2006: 13).

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Almanya ve Fransa arasındaki yıllar öncesine dayanan uyuşmazlıklara barışçı bir çözüm olmuş, bu barış ortamı sadece bu iki ülke ile sınırlı kalmayarak Avrupa'nın diğer ülkelerinde de kalıcı hale gelmiştir. Bu çerçevede 20 Ekim 1954'te Paris'te yapılan anlaşma ile Batı Avrupa Birliği (BAB) kurulmuştur. Avrupa ülkelerinin bütünleşmesi adına atılan bu adımlardan sonra 25 Mart 1957 tarihinde Roma Anlaşması imzalanmış ve böylece Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) kurulmuştur. Böylece bütünleşmeye yönelik amaçlar ve kurumsal altyapılar da belirlenmiştir. 8 Nisan 1965 tarihinde AKÇT, AET ve EURATOM konsey ve komisyonlarının bir araya gelmesini sağlayan Füzyon Antlaşması imzalanarak ekonomik ve kurumsal yapıların sağlamlaştırılmasına, ekonomik olarak bütünleşmeye yönelik önemli bir adım daha atılmıştır. AKÇT sonrasında bütünleşmeye yönelik projenin en önemli ve somut adımı, 1 Temmuz 1968 tarihinde Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle atılmıştır. İlerleyen süreçte 1970'li yıllarda Ekonomik ve Parasal Birlik (EBP) oluşumu için yapılan çalışmalar sonrasında 1979 yılında Avrupa Para Sistemi (APS) oluşturulabilmiştir. Avrupa'da birlik sağlanmasına yönelik olarak topluluğun genişlemesi ve yeni ülkelerin katılımı büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın 1973 yılında, Yunanistan'ın 1981 yılında, İspanya ve Portekiz'in 1986 yılında Avrupa Topluluğu'na katılması ile topluluğun üye sayısı 12 ülkeye çıkmıştır (Algander ve Çetin, 2007: 341).

1.4.1.3. Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA)

4 Ocak 1960'da Stockholm'de ilk anlaşması yapılan ve 3 Mayıs 1960'da uygulanmaya geçilen EFTA, Avrupa Ekonomik Topluluğuna katılmamış olan İsviçre, İngiltere, Danimarka, Avusturya, İsveç, Portekiz, İngiltere Norveç'in katılımı ile oluşturulmuştur. EFTA'nın kuruluş aşamasında ortak üye sıfatında olan Finlandiya ise 1986 yılında tam üye halini almış, Liechtenstein ise 1991 senesinde EFTA'ya dahil olmuştur. 1972 senesinde İngiltere ve Danimarka, 1985 senesinde ise Portekiz, o zamanki adıyla AET'ye katılmak amacıyla EFTA'dan ayrılmışlardır. Serbest ticaret bölgesi olarak halen varlığını sürdüren EFTA'nın üyeleri Liechtenstein, İzlanda ve Norveç'tir (Bahçekapılı, 2013: 431).

EFTA, mal ticaretinde dünyanın en büyük dokuzuncu ve hizmet ticaretinde beşinci büyük kuruluştur. EFTA'nın en büyük ticaret ortağı olan AB, mallarda en önemli üçüncü ticaret ortağı ve hizmet konusunda en önemli ikinci ticaret ortağıdır. EFTA'nın ana görevleri üç bölümden oluşmaktadır (<https://www.efta.int>):

- Dört EFTA Devleti arasındaki ekonomik ilişkileri düzenleyen EFTA Sözleşmesini sürdürmek ve geliştirmek,
- Avrupa Birliği üye ülkelerini ve EFTA Ülkelerinin üçünü (İzlanda, Lihtenştayn ve Norveç) bir araya getiren ve ayrıca "İç Pazar" olarak adlandırılan Avrupa Ekonomik Alanı Anlaşmasını (AÇA Anlaşması) Yönetme,
- EFTA'nın dünya çapında serbest ticaret anlaşmaları ağını geliştirmek.

1.4.2. Çevre Ülkeler Arasındaki Ekonomik İşbirliği ve Entegrasyonlar

Dünya ticareti küreselleşme ve bölgeselleşme olmak üzere iki ana yönde ilerlemektedir. Bölgeselleşme ifadesi, coğrafi olarak genellikle birbirine yakın olan ülkelerin kurdukları entegrasyonları nitelendirmek üzere kullanılmaktadır (Bakkalcı, 2008: 35).

İkinci dünya savaşının sonrasından itibaren dünya ekonomisinin çizgisi savaş sonrasının koşullarının, kurumsallaşmalarının ve soğuk savaşın kamplaşmasının etkisi altında kalmıştır. 1970'li yıllar ekonomide bir geçiş döneminin simgelerinden olmuştur (Kazgan, 2005: 80).

1970’li yıllardan itibaren dünya ekonomisinde büyüme hızı düşmeye, fiyatlar istikrarsız hale gelmeye, ülkelerin büyüme oranları istikrarsız hale gelmeye başlamıştır. Bu da ülkelerde uygulanan kamu politikalarının daha etkin hale getirilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Ülke ekonomilerinde yaşanan bu gelişmeler ve dünya ekonomisinin küreselleşmesine de bağlı olarak ülkeleri ekonomik anlamda işbirliği yapmaya itmiştir. Bunun sonucunda da bazı ekonomik konularda ülkeler arasında işbirliği sağlayacak olan ekonomik entegrasyonlar kurulmaya başlanmıştır. Aynı bölgede bulunan ülkeler kendi ekonomik durumlarını daha iyi hale getirebilmek, üretim ve satışlarını arttırarak refah seviyelerini yükseltmek amacıyla bölge ülkeleri ile ekonomik işbirliğine gitmektedirler. Bu şekilde oluşan bölgesel entegrasyonlar ticarete sınırlan kalktığı, daha küresel bir ticari yapının habercisidir. Özellikle gelişmiş ülkeler yaşadıkları ekonomik sorunları aşmak için kendilerini koruma politikaları geliştirerek kendi aralarında ekonomik işbirlikleri oluşturmakta bu bloklaşma ile yaşadıkları sorunları atlatmaktadırlar. Ekonomik blok içerisinde kalan ülkeler kendi aralarında yaptıkları ticaret ile ekonomik ve sosyal sorunlarını çözerken, kurulan ekonomik blok dışında kalan ülkeler ise ikinci planda kalmaktadırlar. Bölgesel entegrasyonlar üye ülkeler arasında çok taraflı serbestleşmeyi de sağlamaktadır (Özay, 2009: 8). Bölgesel entegrasyonlar ayrımcılık yapmama prensibi üzerine temellendirilen ülkelerarası yaklaşımlardandır. Özellikle 2000’li yılların dünya ekonomisi bölgesel entegrasyon ve bölgesel ticaret anlaşmalarının hızlı artışına sahne olmuştur (Bakkalcı, 2008: 39).

Bölge ülkelerinin ekonomik açıdan bütünleşmesini sağlayan ekonomik entegrasyonlar devletlerin kendilerine özgü kurallarının çerçevesinde üretim faktörlerinin, malların ve kişilerin ülkeler arasındaki serbest dolaşımının önündeki engellerin kaldırılması ile sağlanmaktadır. Bölgesel ekonomik entegrasyonlar ülkeler arasındaki ticareti artırarak üye ülkelerin refah seviyesinin yükselmesini sağlamaktadır. En sık hali serbest ticaret bölgeleri olan ekonomik entegrasyonlar bu etkileri üye ülkeler arasında gümrük vergilerinin kaldırılması ile sağlamaktadırlar (Hepaktan ve Çınar, 2011: 68).

Bölgesel ekonomik entegrasyonlar farklı alanlarda kurulabilir. Sosyal, ekonomik, politik vb. amaçlarla oluşturulan bölgesel entegrasyonlar üye ülkelerin kendi aralarında ortak hedef belirlemeleri ve bu ortak hedef doğrultusunda politikalar oluşturmaktadırlar.

Bütünleşme eğer belli bir coğrafi çevre etrafında oluşuyorsa bu tip çabalara bölgesel ekonomik entegrasyonlar adı verilmektedir (Özay, 2009: 8).

Grup-77 (G-77), Grup-24 (G-24), Güney Amerika Ortak Pazarı, Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC), Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN), Gelişen Sekiz Ülke Platformu D-8, çevre ülkeler arasındaki ekonomik işbirliği ve entegrasyonlara örnek verilebilir.

1.4.2.1. Grup 77 (G-77)

G-77 normalde Birleşmiş Milletlerin üyesi olan 77 ülke tarafından kurulmuştur. G-77'nin amacı, üye olan ülkelerin ekonomik çıkarlarını korumak ve ekonomik refah seviyelerini yükseltmektir. G-77 15 Haziran 1964 tarihinde Cenevre'de toplanan Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı UNCTAD sonrasında kurulmuş, ilk büyük toplantısı 1967 yılında Cezayir'de yapılmıştır. G-77 özellikle dünyanın farklı bölgelerinde bulunan gelişmekte olan ülkelerin zayıf durumda olan ekonomilerini güçlendirerek kalkınmalarını sürdürülebilir hale getirmek amacıyla kurulmuştur. G-77'nin ulusal kalkınma amacıyla maliye politikaları oluşturulması, kalkınması arzu edilen sektörlerin gelişimi için çalışmalar yapılması, bölgesel bazda kalkınmanın sağlanması için ortak politikalar oluşturulması gibi konularda çalışmaları bulunmaktadır (Yücekal, 2018: 1).

1.4.2.2. Grup-24 (G-24)

24 ülkeden oluşan ve hükümetler arası bir nitelik arz eden Uluslararası Parasal İlişkiler ve Kalkınma Grubu "G-24", 1971'de G-77'nin bir alt grubu olarak kurulmuştur. G-24 grubu, gelişme yolundaki ülkelerin sesini duyurabilmek için oluşturdukları bir platformdur. Başlangıçta 24 ülkeden kurulu olduğu halde zaman içinde ülke sayısı artmış, fakat G-24 adı değişmemiştir. Grubun temel amacı gelişmekte olan ülkeleri parasal ve kalkınmanın finansmanı gibi konularda desteklemektir.

Grup, üç bölgeden farklı ülkeleri bünyesinde barındırmaktadır: Afrika: Cezayir, Fildişi Sahili, Mısır, Etiyopya, Gabon, Gana, Nijerya, G. Afrika ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Latin Amerika ve Karayipler: Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Guatemala, Meksika, Peru, Venezuela ve Trinidad-Tobago; Asya: Hindistan, İran, Lübnan, Pakistan,

Filipinler, Sri Lanka ve Suriye. G-24 toplantılarına G-77 ülkeleri de davet edilmekte, Çin “özel davetli” statüsünde toplantılara katılmaktadır (G-24, 2018).

1.4.2.3. Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR)

1957 yılında Amerikan Devletleri Ekonomik Konferansı düzenlenmiş ve bu konferans sonucunda Montevideo Anlaşması imzalanarak Arjantin, Brezilya, Şili, Uruguay, Meksika, Paraguay ve Peru arasında serbest ticaret bölgesi (LAFTA) kurulmuştur. Ancak, LAFTA başarıya ulaşamamış ve iç ticaretle tam bir serbestleşme sağlanamamıştır. 1980 yılında çok daha esnek bir sistem olan LAIA (veya ALADI), LAFTA’nın yerini almıştır. Üyelerine karşılıklı ticaret, tarife ve teknolojik anlaşma yapabilmeleri konusunda hareket serbestisi tanıyan yeni örgüt, amacının üye ülkeler arasında tercihli bir ekonomik bölge yaratmak olduğunu açıklamıştır (Karluk, 2002: 335).

LAIA sistemi altında öncelikle Brezilya ve Arjantin, 1986 yılında ticari yakınlaşma sağlamaya yönelik bir protokol imzalamışlardır. 1991 yılında Paraguay ve Uruguay’ın da katılımıyla, bu dört devlet arasında Güney Ortak Pazarı örgütü kurulmuştur. Şili ve Bolivya da, 1996 yılında MERCOSUR örgütü ile serbest ticaret anlaşması imzalamış ve ortak üye statüsüne girmişlerdir. Böylece örgüt tüm Güney Amerika kıtasında ortak bir pazar yaratma hedefi doğrultusunda önemli bir adım atmıştır. Gümrük tarifelerinin sıfırlanmasını ve üyeler arasında mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımını amaçlayan MERCOSUR, Latin Amerika kıtasının yüzölçümünün % 59’unu, nüfusunun %44’ünü, GSMH’sinin % 51’ini kapsayan önemli bir entegrasyon hareketidir. Ocak 1995 itibarıyla Gümrük Birliğini de gerçekleştiren MERCOSUR, AB örneğini izleyerek, her alanda entegrasyona doğru ilerlemektedir (Seyidoğlu, 2001: 253).

1.4.2.4. Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC)

OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries), petrol ihracatçısı Arap ülkeleri ile İran, Endonezya, Nijerya ve Venezuela gibi ülkelerin 1960 yılında bir araya gelerek oluşturdukları bir teşkilattır. Diğer üye ülkeler: Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Kuveyt, İran, Irak, Libya, Katar ve Suudi Arabistan’dır. Daha önce üye olan Ekvador ve Gabon üyelikten ayrılmıştır.

OPEC’in temel amacı, üye ülkelerin petrol politikalarının eşgüdümünü ve birleştirilmesini sağlamak, üye ülkelerin topluca çıkarlarını korumada en uygun yollar

belirlemek olarak tanımlanabilir. OPEC'in adını dünyaya duyurması 1970'li yıllarda olmuş; 1973 yılında OPEC'in petrol fiyatını arttırması, bütün dünya ekonomilerini sarsan bir bunalıma yol açmıştır (Seyidoğlu, 2003: 260-261).

1.4.2.5. Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN)

Tayland, Malezya, Filipinler, Singapur ve Endonezya'nın katılımı ile 8 Ağustos 1967 tarihli Bangkok Deklarasyonu sonrasında kurulan Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği, güvenlik amacıyla kurulan bir birliktir. Vietnam'ı kendilerine bir tehdit olarak gören ülkeler birlik çatısı altında birleşmiş, üye ülkelerin sosyal ve kültürel açıdan da gelişiminin sağlanması amaç edinilmiştir. Daha sonra çalışmalarına bir süre ara veren birlik, 1976 senesinde Bali'de imzalanan Güney Doğu Asya Dostluk ve İşbirliği Anlaşması ile yeniden çalışmalarına hız vermiştir. Birlik 1976 senesinde tekrar çalışmalarına başladıktan sonra üye ülkelerin sanayi ve tarım alanlarında gelişimini sağlayabilmek amacıyla bölgede sanayi tesisleri kurulmasını sağlamıştır. Birlik ayrıca üye ülkeler arasında ticarete engel durumda olan gümrük vergisi uygulamalarını kaldırarak üye ülkelerin ekonomik ve kültürel anlamda gelişmesini hızlandırmayı amaç edinmiştir (Yayla, 2013: 479).

1.4.2.6. Gelişen Sekiz Ülke Platformu (D-8)

Bu platform, Türkiye, Nijerya, İran, Mısır, Endonezya, Malezya, Bangladeş ve Pakistan'ın ekonomik anlamda bir araya gelmeleri ile oluşturulmuştur. Amacı üye ülkelerin kalkınmasını sağlamak olan platform, Devlet ve Hükümet başkanlarının katılımıyla 15 Haziran 1997 tarihinde İstanbul'da yapılan zirve sonrasında kurulmuştur. Gelişen Sekiz Ülke Platformunun üyeleri aynı zamanda İslam Konferansı teşkilatının da üyeleridir. Bu platforma üye olan ülkelerin kendi nüfus yapılarına ve tabi kaynaklarına bakıldığında kendi zenginlikleri olan ülkeler oldukları görülmektedir. Bundan dolayı G-8 ülkeleri aslında kendi bölgeleri için önemli ülkelerdendirler. Platform, bu sekiz ülke arasında ticareti geliştirerek, ülkeler arasındaki ticarete yeni imkanalar ortaya koyabilmek amacıyla oluşturulmuşlardır. Somut projeler ile ülkeler arasındaki ticareti zenginleştirmeyi amaçlayan platform, gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretinde kendilerini daha güçlü hissetmeleri adına önemli bir adımdır (Örnek ve Taş, 2013: 333).

1.4.3. Merkez ve Çevre Ülkeler Arasındaki Ekonomik İşbirliği ve Entegrasyonlar

Merkez ve Çevre ülkelerde yapılan çalışmalar yatırımların, istihdam artışının ve teknolojik gelişmenin ekonomik büyüme ve kalkınmanın temel belirleyicileri olduğunu ortaya koymaktadır (Gül ve Ergün, 2012: 128). Az gelişmiş ülkeler kalkınma açısından dışa bağımlı durumdadırlar. Ülke içerisinde üretim yapabilmeleri ve yapmış oldukları bu üretimleri yurt dışı piyasalarda değerlendirebilmeleri, kısaca dış piyasalarda kendilerine bir yer bulabilmeleri için merkez durumunda olan bir ülkeye ihtiyaç duymaktadırlar. Çevre konumunda olan ülkelerin kendilerine göre ekonomik değerleri daha üst seviyede olan ülkeler ile entegrasyon ve işbirlikleri oluşturmaları ile bu ülkelerden mal ve hizmet alabilmekte, bu yolla üretimlerini çeşitlendirerek ülke içerisindeki genel refah seviyesini yükseltebilmektedirler. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi, Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), Avrupa Birliği, Grup-20 (G-20), Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi ve BRICS merkez-çevre ülkeler arasındaki ekonomik işbirliği ve entegrasyonlara örnek verilebilir.

1.4.3.1. Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA)

NAFTA, Kanada ile Amerika birleşik Devletleri arasındaki ticari engelleri ortadan kaldırarak ekonomik işbirliği yapmak amacıyla 2 Ocak 1988’de oluşturulmuş, 1 Ocak 1984’te uygulanmaya başlanmıştır. ABD Kanada Serbest Ticaret Anlaşması sonrasında uygulanmaya başlanan NAFTA’ya daha sonra Meksika’da katılmıştır (Özdemir ve Öksüzler, 2013: 454).

NAFTA birkaç yönden önemli özelliklere sahiptir. Bunlardan ilki, bu anlaşma bir gelişmekte olan ülke ile gelişmiş ülkeler arasındaki ilk kapsamlı anlaşmadır. İkincisi, NAFTA toplam gayrisafi milli hasıla (GSMH) açısından dünyanın en büyük, toplam ticaret hacmi açısından ise AB’den sonra ikinci büyük entegrasyondur. Üçüncü olarak NAFTA birçok sektör üzerinde serbestleşmeyi öngörürken, işgücü piyasası ve çevre konularıyla ilgili düzenlemeleri de bulunmaktadır. Dördüncü ve son özellik ise tarım sektörü ve tekstil ticaretinde getirdiği serbestlik ile GATT’a göre daha liberal bir çerçeve çizdiği söylenebilir (Özdemir ve Öksüzler, 2013:455).

2016 yılında yapılan seçimlerden kısa bir süre sonra ABD, NAFTA ile şartlarını yeniden müzakere etmeye başlamıştır. Temmuz 2017’de, NAFTA’da isteyeceği değişikliklerin ayrıntılı bir listesini vermiştir. Bu değişiklik talebinin en önemli nedeni

Amerika Birleşik Devletlerinin ticaret açığında bir düşüşün olmasıdır. NAFTA ayrıca, Kanada ve Meksika'nın ABD'nin getirdiği görevleri temyiz etmesine izin veren ve ABD'nin Kanada ve Meksika'ya ithalat kısıtlamaları getirme kabiliyetini kısıtlayan hükümlerin kaldırılmasını istemekteydi. 2018 yılının Haziran ayı sonunda yapılan ekonomik toplantılarda, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri ve Meksika ikili görüşmeler yapmışlardır. 27 Ağustos 2018'de Meksika ve ABD, ABD'de otomobil üretimini artıracak hükümler içeren ve yenilenmiş bir NAFTA ticaret anlaşması konusunda ikili bir anlayışa ulaşmışlardır. 30 Eylül 2018'de ise Kanada ve ABD arasında bir ön anlaşma yapılmış ve böylece ABD yönetimi kongre öncesi sözleşmeyi imzaladığında üçlü anlaşmanın korunması sağlanmış, anlaşmanın yeni adı ise ABD-Meksika-Kanada Anlaşması (USMCA) olmuştur (Üzümcü ve Dikkaya, 2007: 43).

1.4.3.2. Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC)

Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Büyük Okyanus kıyısındaki 21 ülkenin katıldığı, dünya ekonomisinin %60'ını temsil eden ve bölgesel ekonomik, iş birliği, ticaret ve yatırım konularının paylaşıldığı uluslararası bir örgüttür. Üye ülkelerin bakanlarının yıllık toplantıları da dahil olmak üzere örgütün tüm eylemleri APEC Sekreterliği tarafından yürütülür.

Örgütün düzenlediği yıllık APEC Ekonomik Liderler Zirvesine üye ülkelerin devlet başkanları katılır. Üye ülkelere Tayvan bu toplantıya devlet başkanı düzeyinde değil, bakan düzeyinde katılmaktadır. Zirve her yıl farklı bir üye ülkede yapılmaktadır. En son zirve 9 Eylül 2007'de Avustralya'nın Sidney kentinde yapılmıştır. APEC özellikle ABD ve Japonya'nın destekleriyle kurulmuştur. APEC'in temel hedefleri 1994'te Endonezya'nın Bogor kentinde kararlaştırılmıştır. Bogor hedefleri şöyle sıralanır (<https://www.apec.org>):

- Ticaret ve yatırımın serbestleştirilmesi,
- İktisadi ve ticari faaliyetlerin kolaylaştırılması,
- Ekonomik ve teknik iş birliği.

Bogor hedeflerinin hayata geçmesi için 1995'te Osaka Eylem Ajandası hazırlanarak Bogor Hedeflerinin altyapısı hazırlanmıştır. Temel amacı ekonomik konular olan APEC, Bangkok hedefleri ile uluslararası terörizmle mücadele ve kitle imha

silahlarının yok edilmesi, Busan hedefleri ile genel sağlık sorunları, Sydney hedefleri ile küresel iklim değişikliği, enerji güvenliği, Lima bildirgesi ile gelişmiş ve gelişmemiş ÷lkeler arasındaki uçurum, ticaretin sosyal boyutları gibi konuları gündemine almıştır. APEC'in üst düzey komiteleri şunlardır (<https://www.apec.org>):

- Liderler Zirvesi
- Ticaret ve Yatırım Komitesi
- Ekonomik Komite
- Üst Düzey Yetkililer Ekonomik ve Teknik İşbirliği İcra Komitesi
- Bütçe ve Yönetim Komitesi

1.4.3.3. Avrupa Birliği (AB)

Bu günkü Avrupa birliğinin oluşturulması önemli anlaşmalarından birisi Avrupa Tek Senedidir (ATS). Avrupa Tek Senedi, 17 şubat 1986 ve 28 şubat 1986 tarihlerinde Lüksemburg ve Lahey'de konulan imzalardan sonra ortaya çıkmıştır. Avrupa ÷lkelerini bir araya getirerek bütünleşmelerini sağlayacak diğer bir anlaşma ise Maastricht Antlaşmasıdır. Bu anlaşma 7 şubat 1992 tarihinde imzalanmıştır ve Avrupa Birliği Anlaşması olarak da bilinmektedir (Algander ve Çetin, 2007: 341).

Avrupa birliği, küreselleşen dünyada ÷lkelerin bir araya gelerek oluşturdukları birlikteliklere örnek gösterilebilecek bir seviyede başarılı olmuş bir birleşme ve bütünleşme hareketidir. Ülkeler arasındaki çekişmeli ortamdan kurtulmak ve iki önemli savaş deneyiminden sonra Avrupa ÷lkeleri arasında yeni bir savaşın ortaya çıkmasını engellemek adına Avrupa Birliği önemli bir adım olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Avrupa Birliği Avrupa ÷lkeleri arasında kalıcı barışın sağlanmasına vesile olmuştur demek mümkündür (Algander ve Çetin, 2007: 286). Avrupa Birliği ile üye ÷lkeler arasında aşağıdaki ortak hedef ve politikaların oluşturulması amaçlanmıştır (<https://www.ab.gov.tr/>):

- Dış politikada etkili ve güçlü bir aktör durumuna gelmek,
- İnsan hakları, özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü değerlerinin garanti altına alınmasını sağlamak, yaygınlaştırmak,

- Her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılabilmesi, özellikle kadın-erkek eşitliğinin sağlanabilmesi için mücadele etmek,
- Çevre kirliliği ve iklim değişikliği konularında, ekonomik büyümeyi de koruyacak şekilde mücadele etmek, enerji güvenliğini sağlamak,
- Terörizm, kaçakçılık, uyuşturucu, yasadışı göç gibi konularda mücadele etmek,
- Özgürlük, güvenlik ve adaletin yaşama geçirilmesi için mücadele etmek,
- Üye ülkelerde istihdamın artırılmasına ve sosyal korumanın daha üst düzeye çıkartılmasına katkı sağlamak, üye ülkeler arası eğitim programları düzenleyerek ortak çıktılara ulaşmaya katkı sağlamak,
- Üye ülkeleri ekonomik, sosyal ve bölgesel uyum açısından teşvik etmek,
- Üye ülke insanların yaşam kalitesini yükseltmek.

Avrupa Topluluğundan Avrupa Birliğine geçiş sürecinde yaşanan gelişmelerin uluslararası entegrasyon sürecine etkisini incelemek için Avrupa Birliğinin genişleme politikalarının incelenmesi gerekmektedir. Önceleri merkez konumundaki ülkelerin bir araya gelerek oluşturdukları Avrupa Topluluğu zamanla genişleme politikalarını değiştirmiş ve merkez konumunda olmayan ülkeleri de birlik bünyesine kabul etmiştir. 1957 yılında oluşturulan Avrupa Ekonomik Topluluğunun ortak ticaret ve tarım politikalarının büyük bir başarıya ulaşması sonucunda İngiltere, Danimarka ve İrlanda da Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girmeye karar vermiştir. 1973 yılındaki ilk genişleme ile Topluluğun üye sayısı dokuz çıkmıştır. Yunanistan'ın 1981'de, İspanya ve Portekiz'in 1986'da katılımları ile üye sayısı 11'e ulaşmıştır. Avrupa Ekonomik Topluluğu, 1992 Maastricht Antlaşması ile Avrupa Birliği'ne dönüşmüştür. 1995 yılında Birliğe İsveç, Avusturya ve Finlandiya'nın katılımı ile üye sayısı 14 olmuştur (Canveren ve Öztürk, 2018: 48).

Bu genişlemeden sonra Avrupa Birliğinin genişleme politikasında değişimler olmuştur. Bu değişimin ana nedeni Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve özellikle Doğu Bloku ülkeleri üzerindeki Rusya hakimiyetinin azalmasıdır. Bu gelişmeyi olumluya çevirmeyi amaçlayan Avrupa Birliği genişleme politikalarını değiştirerek, siyasi amaçlarla, çevre konumunda olan ülkeleri de birlik bünyesine dahil etmiştir. Bu tarihten sonra oniki ülke daha AB'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu ülkeler Polonya,

Macaristan, Bulgaristan, Romanya, Letonya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Malta, Slovenya ve Güney Kıbrıs'tır. Aday ülke statüsünde başvuruları kabul edilen bu ülkelerle Avrupa Birliği arasında müzakereler başlatılmış, 2002 yılında Bulgaristan ve Romanya dışındaki on üyenin müzakereleri tamamlanmış ve bu ülkeler 2004 yılında tam üye olarak AB'ye katılmıştır. Bulgaristan ve Romanya ile müzakereler daha uzun sürmüş, bu ülkeler de 2007 yılında AB'ye üye olarak kabul edilmiş ve Birliğin üye sayısı 27'ye ulaşmıştır. 2011 yılında müzakereleri tamamlanan Hırvatistan'ın 2013 yılında Birliğe katılmıştır (Yıldız, 2018: 7).

Bugün itibarı ile AB üyesi 28 ülke bulunmaktadır. 5 ülke ise AB'ye aday ülke statüsündedir. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı kriz sonrası kalıcı bir barış oluşturmak, barışı korumak, Avrupa ülkelerinde refah düzeyini artırmak hedefleri ile hayata geçirilen AB, temel noktada barış, ekonomik kalkınma ve dayanışma amaçlarının dışında, üye ülkeler arasında siyasi dayanışma ve sosyal kaynaşma projesidir (<https://www.ab.gov.tr/>).

1.4.3.4. Grup-20 (G-20)

G20, uluslararası sistemde başlıca gelişmiş ülkeler ile önemi ve ağırlığı artmakta olan yükselen ekonomilerin küresel ekonomik karar alma süreçlerinde daha fazla temsil edilmesi ve uluslararası mali sistemin daha istikrarlı bir yapıya kavuşturulması amacıyla, 1997'deki Asya ve 1998'deki Rusya krizlerinin ardından 1999 yılında Maliye Bakanları ve Merkez Bankası Başkanları düzeyinde oluşturulmuş, çeşitli üye ülkelerden oluşan bir platformdur (Özdem, 2015: 36).

IMF toplantıları öncesinde G-7 Maliye Bakanları ile Merkez bankası Başkanları 25 Eylül 1999 günü yayımladıkları Ortak Bildiride, G-7 Köln Sin zirvesinde alınan kararlara atıfla, global ekonomik sistem içerisinde önemli ülkelerle, istikrarlı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi gerçekleştirme ve işbirliğini geliştirme iradesini belirtmişlerdir. Bretton Dods kurumsal sistemi çerçevesinde geliştirilecek bu gayri resmi dialog mekanizması ile sistemin tamamlanacağı ve güçlendirileceği vurgulamıştır. Böylece G-20'lerin kurulması gündeme gelmiştir (<http://www.mfa.gov.tr/g-20-ulkeleri.tr.mfa>)

Dünya ekonomisinin %90'ını, ticaretinin %80'ini ve nüfusunun 2/3'ünü temsil etmekte olan G20, küresel ekonomi ile bağlantılı, kalkınma, enerji güvenliği, iklim değişikliği, yoksulluğun giderilmesi, istihdam, yolsuzlukla mücadele ve gıda güvenliği

gibi diğer alanlara da genişlemekte, günümüz ihtiyaçları doğrultusunda ekonomik ve mali sistemin yeniden yapılandırılmasına odaklanmaktadır (Özdem, 2015: 36).

G-20'ler Grubu: Türkiye, ABD, Almanya, Arjantin, Avustralya, Brezilya , Çin Halk Cumhuriyeti, Endonezya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, İngiltere, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Rusya Federasyonu ve Suudi Arabistan'dan oluşmaktadır. Bu ülkelerin yanı sıra, AB Dönem Başkanlığı, IMF Direktörü, Dünya Bankası Başkanı, IMF Uluslararası Para ve Finans Komitesi ve Dünya Bankası Kalkınma Komitesi Başkanları da G-20 toplantılarına katılmaktadır.

G-20 topluluğu küresel piyasalar aracılığıyla ülkelerin sağlıklı bir şekilde kalkınabilmeleri adına çeşitli sorumluluklar üstlenmiştir (Apak ve Yılmaz, 2010: 20-21). Bu sorumluluklardan bazıları şu şekildedir (Şahin, 2019: 65-66):

- Küresel ekonomik dengesizlikleri ve krizleri engelleme amaçlı ve istikrara yönelik uzun vadeli makroekonomik politikalar geliştirmek,
- Serbest piyasanın ve rekabet edilebilir yapının önündeki engellerin kaldırılması için çalışmak,
- Çeşitli ekonomik politikalar aracılığıyla, kaynakların etkin dağılımını gerçekleştirmek,
- Finans piyasalarının şeffaf, hesap verilebilir ve denetlenebilir bir yapıya sahip olması için çalışmak,
- Küresel ısınmayı tehdit edebilecek ve çevresel ortamı tehlikeye sürükleyecek üretim, tüketim alışkanlıklarından uzaklaşmak,
- Yoksulluk ve ayrımcılıkla mücadele adına sosyal ve eğitim politikalarına işlerlik kazandırıp ilgili alanlara ağırlık vermek,
- Hayatın daha adil bir şekilde sürdürülebilir bir seviyeye ulaşmasını sağlamaktır.

1.4.3.5. BRİCS

2001'de ünlü yatırım bankası Goldman Sachs'ın iktisatçısı Jim O'Neill tarafından "yükselen ekonomiler" Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin'e atfen "BRIC" şeklinde gündeme getirilmiştir (Dilek ve ark., 2018: 9). Birliğe 2010 yılı Ekim ayında Güney Afrika ile bir anlaşmaya varılması ve 2011 yılında düzenlenen üçüncü BRIC zirvesine

dâhil edilmesi ile birlikte BRIC ülkeleri BRICS olarak değerlendirilmiştir. BRICS kelimesi de bu ülkelerin İngilizce isimlerinin baş harflerinden oluşmaktadır (Bülbül, 2018: 1).

BRICS grubu ülkelerinin temel hedefleri; ihracatlarını dış ticaretlerinin merkezi haline getirmek, ihracat hacmini ve ihracatında yer alan ileri teknoloji ürünlerinin payını arttırabilmektir. Yüksek ihracat hedefleyen BRICS ülkeleri, ihracatta ve ithalatta dünya ticaretinin önemli aktörleridir. 2018 yılı itibarıyla bu beş ülkenin toplam GSYH'sı yaklaşık 18 trilyon Dolardır. Bu rakam dünya üzerinde 2018 yılı içerisinde üretilen tüm mal ve hizmetlerin değer toplamının yaklaşık %23.2'sini oluşturmaktadır (<https://www.wikizero.com/tr/BRICS>)

Finans, ekonomi, teknoloji, sağlık ve güvenlik gibi alanlarda üye ülkeler arasındaki iş birliğini artırmayı amaç edinen BRICS “Yükselen Güney” olarak da anılmaktadır. “Gelişmiş Kuzey” şeklinde adlandırılan ABD ve Batı ülkelerine karşı daha fazla iş birliği ve kendini güçlü bir oluşum olarak kabul ettirme isteğini de içinde barındıran BRICS; IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finans kurumlarında daha fazla söz sahibi olmayı amaçlamaktadır (SETA, 2018: 9).

BRICS ülkeleri, Birleşmiş Milletler, G20, Bağlantısızlar Hareketi ve 77 Grubu gibi önde gelen uluslararası örgüt ve kuruluşların ve aynı zamanda çeşitli bölgesel birliklerin üyesidir. BRICS ülkelerinin üye oldukları entegrasyon ve işbirlikleri (<http://infobrics.org/page/history-of-brics/>);

- Rusya Federasyonu, Bağımsız Devletler Topluluğu, Toplu Güvenlik Antlaşması Örgütü ve Avrasya Ekonomik Birliği
- Rusya ve Çin, Şangay İşbirliği Teşkilatı ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
- Brezilya, Güney Amerika Milletleri Birliği, MERCOSUR ve Latin Amerika ve Karayip Devletleri Topluluğu
- Güney Afrika Cumhuriyeti, Afrika Birliği ve Güney Afrika Kalkınma Topluluğu
- Hindistan, Güney Asya Bölgesel İşbirliği Topluluğu (SAARC)

Afganistan, Arjantin, Lübnan, Endonezya, Meksika ve Türkiye daha önce BRICS Grubuna tam üyeliğe olan ilgilerini dile getirmiş, İran, Mısır, Nijerya, Sudan, Suriye ve

en son olarak Bangladeş ve Yunanistan ise BRICS Grubuna katılma yolunda adım atabileceklerini dile getirmişlerdir (<https://www.wikizero.com/tr/BRICS>).

İKİNCİ BÖLÜM

MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİSİ

Bu bölümde merkez-çevre kavramından yola çıkarak merkez-çevrenin ortaya çıkış süreci ve merkez-çevre ile ilgili kuramlar, merkez ve çevre konumunda olan ülkelerin ticari yapıları incelenmiştir.

2.1. Merkez-Çevre Kavramı

Kapitalist ekonomide bölgeler arasında merkez-çevre ilişkisi yaşanmaktadır. Bu düzen her ülkenin bulunduğu bölge içerisinde ekonomik ve politik durumunu belirlemektedir. Ekonomi veya politik bakımdan merkez durumunda olan ülkelerin yanında bu ülkelere çevre oluşturacak ülkeler bulunmaktadır. Farklı bir anlatımla kapitalist ekonomik düzende ülkeler arasındaki iş bölümü dağılımının rastgele olmadığıdır. Dağılım artık üründen en fazla pay alma güdüsü etrafında şekillenir. Bu artık ürün paylaşımı, merkez-çevre ülkeler ayrımını getirir. Dünya ekonomisinin önemi, merkez ve çevre ülkeler arasında bir iş bölümünün yaratılmasına ve sürdürülmesine bağlıdır. Bu nedenle bir dünya ekonomisinde toplumsal iş bölümünün sınırları genişleyerek, çok sayıda kültürel alanı kaplamış ve dünya ölçeğinde bir iş bölümü geliştirmiştir. Söz konusu iş bölümü üretimi merkeze özgü ürünlerin üretimi ve çevresel ürünlerin üretimi şeklinde bölünerek merkez-çevre olarak kavramsallaştırılan belirli bir bölgesel dağılım yaratır. Merkez-çevre ilişkisini kavramada ‘kârlılık’ temel kavramdır. Merkeze özgü üretim süreçleri kısmi-tekeller tarafından kontrol edilen süreçleri kapsarken, çevresel süreçler rekabetçi süreçleri kapsar. Kapitalist ekonomik düzende merkez ve çevre durumunda olan ülkeler arasında merkezde bulunan ülke tekelleşmiş durumda olurken, çevre durumundaki ülke ise nispeten rekabet gücü zayıf durumda olmaktadır (Tunç, 2010: 15).

Dünya ekonomisinde devletlerarasındaki hiyerarşi, iş bölümünde de söz konusudur. Bu iş bölümü ile merkez konumunda olan ülke merkeze özgü ürünler konusunda tekelleşirken, çevre ülkeler de çevreye özgü ürünler üretmektedirler. Merkez ülkelerin ürettikleri ve uluslararası ticaretini yaptığı ürünler, merkez ülkenin tekel gücünden dolayı, piyasaya hâkim durumdadır. Bu da çevre ülkelerden merkez konumundaki ülkelere doğru bir akışın yaşanmasına sebep olmaktadır. Çevreden merkeze doğru akan bu artı değerler zaten güçlü olan merkez ülkenin daha da güçlü hale gelmesine

sebeup olmakta, merkez ülke içerisinde yeni tekellerin oluşmasını sağlamaktadır. evre konumundaki ülke ürettiği ürünler ve bu ürünlerin uluslararası ticaretinde evre ülke ile rekabet edecek konumda değildir. Merkez konumunda olan ülkeler bu durumlarını kalıcı hale getirmek için dünya çapında düzenlemeler yapmaktadırlar. Merkez ile evre konumunda olan ülkeler arasındaki merkez-çevrenin konumsal ilişkisi sabit değildir. nce merkezde olan ülke zamana veya başka bir sebebe bağlı olarak evre ülke konumuna gelebilir veya tam tersi de yaşanabilir. Merkezde olan ülkeler bu durumlarını kaybetmemek ve ülkeler arasındaki ilişkilerde merkez olmanın avantajlarından yararlanmak amacıyla yapısal düzenlemeler yapmaktadırlar. Bu düzenlemeler sonucunda da merkez ülkeler daha güçlenirken, evre ülkeler daha zayıf konuma gelmektedirler (Kaya, 2005: 38).

Uluslararası alanda hâkim olan ülkenin merkezde olmasını sağlayan merkez-evre ilişkisinde birinci dünya ülkeleri çoğunlukla merkez ülke konumunda iken, üçüncü dünya ülkeleri diye tabir edilen ülkeler ise çoğunlukla evre ülke konumundadırlar (Kaya, 2005: 38). İktisadi merkez-evre modeli, belli bir ülke içinde ya da daha yaygın olarak kapitalist toplumlar ile gelişmekte olan toplumlar arasındaki ilişkiye uygulanan biçimiyle ileri ya da metropol ‘merkez’ ile daha az gelişmiş evre arasındaki yapısal ilişkiyi tarif eden ve açıklamaya çalışan bir meknsal metafordur. Gelişmişlik düzeyi yüksek olan, büyüme merkezleri içeren, kentsel/sanayi temelli politik ve mali karar verme merkezi olan ve işgücü, yatırım ve hammaddeyi cezbeden bölgeler merkez olarak sınıflandırılırlar. Benzer şekilde marjinal kalmış olan, zayıf iş olanakları ve daha düşük yaşam standartları sunan, iktisadi ve coğrafi donatımlarının gerektirdiğinden daha fazla birincil sektöre bağımlılık gösteren, az sayıda kentsel merkez içeren ve g veren bölgeler ise evre olarak sınıflandırılırlar. Buna göre merkezi bölgeler veya ülkeler sermaye birikiminin yoğunlaştığı, sanayi, ticaret ve dolayısıyla hizmet sektörünün geliştiği büyük coğrafi piyasalardır. evre lkeler veya bölgeler ise nüfus yoğunluğunun az, işgücünün zayıf olduğu, tarım ve geleneksel üretim biçimlerinin yaygın olduğu yerlerdir (olak, 2009: 6).

Merkez konumundaki ülkeler evre ülkelerin üretim ve tüketim yapılarını değiştirmekte, bunu da evre ülkelerin kaynaklarını kullanarak, ucuz emek gücünden yararlanarak yapmaktadır. Merkez konumundaki ülkeler evre ülkeler karşısında üstün durumlarının değişmesini engellemek amacıyla bu ülkelerin ihracata yönelik sanayi

üretiminde yanında ülke içerisinde yoğun tüketilen ürünlerin üretimini yapmalarını da engelleme yoluna gitmektedirler (Korkmaz, 2009: 15).

2.1.1. Merkez-Çevrenin Ortaya Çıkış Süreci

İnsanoğlu var olduğundan beri toplumsal düzen sürekli değişmekte ve gelişmektedir. Bu değişim ilkel tarım toplumundan sanayi ve bilgi toplumuna doğru giden bir süreçtir. İkel toplum çağında avcılık ile beslenme ihtiyacını karşılayan insanoğlu, zamanla tarım toplumu haline gelmiş ve toprağı işleyerek üretim yapar hale gelmiştir. İnsanların beslenecekleri kadarını üretmesinden sonraki aşamada ise ürettiğinden fazlasını ihtiyacı olan başka ürünleri almak için değişim yaptığı bir dönem başlamıştır. Tükettiğinden fazlasını üreterek bir katma değer yaratma sanayi toplumunda daha da fazladır. Sanayi toplumu artık kendi ihtiyacı için değil toplumun genelinin ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda üretim yapmaya, aynı ülkedeki toplumun tüketiceğinden fazla olan bu ürünleri de başka ülkelere satmaya başlamıştır. Bu gelişmeler sonrasında sermaye ülkeler arasında el değıştirmeye başlamış ve ulusların zenginliğı sahip olduğu sermaye stokuna göre değışir olmuştur (Bayraç, 2003: 45).

Ekonomik anlamda sanayi toplumuna geçişin miladı sayılan endüstri devrimi, üretimin şeklini değışirmiştir. Daha önceden insan eliyle ve hayvan gücüyle yapılan üretim, artık makinalar yardımıyla yapılmaya başlanmıştır. Bu gelişme üretimi kolaylaştırırken diğer taraftan da toplumun ihtiyacından fazlasını üretme imkânını doğurmuştur. Endüstri devrimi ile insanoğlu farklı ürünleri de üretmeye başlamış, farklı ürünler ve ihtiyaçtan fazlasının üretiliyor olması da bu ürünlerin dış ticaretinin yapılmasını gündeme getirmiştir. Sermaye kavramı ülkeler arasındaki ticarete her dönem önemli bir faktör olma özelliğini korumaktadır. Gerek teorik gerekse de pratik anlamda öne çıkan sermaye ülkeler arasındaki ticaretin belirleyicisidir (Öztürk ve İnan, 2017: 28). Sermayenin hâkim olduğu sistem eski dönemlerden beri ülkeler arasındaki alışverişte etkin rol almıştır. Üretim organizasyonu sermaye hareketlerine göre çok çabuk değışim gösterebilmektedir. Sermayenin hâkim olduğu sistem, ekonomi içerisinde bulunan ve üretim yapan bireylerin gruplar halinde veya tek tek üretim olanaklarını değerlendirerek sahip oldukları mülkiyetleri kullanarak ekonomik değer elde etmektedirler. Bu durum kapitalizmin doğal sürecini ifade etmektedir (Özyiğıt, 2014: 152).

Kapitalizm, ekonomik kazanç elde etme amacıyla rasyonel hareket eden bireylerin rekabet ortamında ekonomik faaliyet yaptıkları bir sistemdir. Joel Kovel'e göre kapitalizm ile sürekli daha fazlasına sahip olmak istenmekte ve bunun için çalışılmaktadır. Ben kavramının maksimum seviyede olduğu kapitalizm ile kişiler kazançlarını da maksimuma ulaştırma gayesindedirler (Öztürk ve İnan, 2017: 28-29). Marx'a göre ise kapitalizm, emek ve üretim arasındaki ilişkiye dayanmaktadır. Ona göre bir yerde emeğini belirli bir ücret karşılığında sunan proleterya, yani işçiler ve üretim araçlarını elinde bulunduran burjuvazi, yani sermaye sahipleri bulunuyorsa orada kapitalizmden söz etmek mümkündür (Alptekin, 2015: 232).

Kapitalist sistemde emeğin geliri ücret iken, toprağın geliri rant, sermayenin geliri faizdir. Emeğin geliri olan ücretin içerisine yevmiye ve komisyon gibi ödemeler de dâhildir. Rant gelirin kapsamı içine toprağa ve tabii kaynaklara yapılan ödemeler de dâhildir. Faiz ise ödünç alınan paranın karşılığını ifade ederken aynı zamanda yapılan yatırım karşılığında vazgeçilen yatırımın maliyetini de içermektedir. Kar kavramının kapsamına ise üretim sürecinde katlanılan riskin karşılığında elde edilen geliri ve üretim yapan girişimcinin daha önceden elde etmiş olduğu bilgi birikimi de bulunmaktadır (Öztürk ve İnan, 2017: 28-29).

Dünyadaki ekonomik düzen kapitalist ekonomiye dayanmaktadır. Kapitalist ekonomik düzen zamanla sermayenin belli yerlerde toplanması sonucunu doğurmuştur. Sermayenin belli bölgelerde yoğunlaşması gelir dağılımının adaletsiz olmasına ve ülkelerin refah seviyelerinin birbirinden farklı olmasına sebep olmuştur. Sermayenin belli ülkelerde veya ülkeler içerisinde belli tekellerde yoğunlaşması devletlerin de istediği bir durum olmakta ve devletler de ülke gelirlerini arttırmak amacıyla bu oluşumu destekleyecek düzenlemeler yapmaktadırlar. Bu yoğunlaşmalar bazen devamlı bazen de kısa süreli olmuş, fakat her dönem yaşanan bir gerçeklik olarak varlığını sürdürmüştür (Avcıoğlu, 2014: 99).

Sanayi üretim yapısındaki değişim ile birlikte üretimin artması ve üretilen malların ülkeler arasında dolaşmasının hızlanması bütün dünyanın bir pazar haline gelmesi sonucunu doğurmuştur. Ülkelerarasındaki dış ticaret pazarının tek pazar haline gelmesi, sosyal ve kültürel alandan siyasi ve ekonomik alanlardaki birçok değer in ülkelerin sınırlarını aşarak başka ülkeler ve başka bölgelere yayılmasını sağlamıştır. Bu

yönüyle bakıldığında ülkeler arasındaki ticaretin yayılmasının çok boyutlu değişimlere sebep olduğunu söylemek mümkündür. Uluslararası ticaret çok yönlü değişime sebep olarak toplumların derinden etkilenmesine ve değişmesine sebep olmuştur (Atik, 2007: 4).

Uluslararası ticaretteki değişime bağlı olarak gelişen ekonomik düzen, ister gelişmekte olan isterse de gelişmiş olan ülkelerde yeni ekonomi politikaları geliştirilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılması, buna bağlı olarak soğuk savaş döneminin sona ermesi ile birlikte ekonomide serbest piyasa şartlarının hâkim olduğu liberal ekonomik düzen kendini hissettirmeye başlamıştır. Bu dönemden önce ülke ekonomilerinde korumacı politikalar izlenmekteyken, bu dönemden sonra artık korumacı politikalar sonlandırılmış ve dünya ile entegre bir piyasa oluşturulma yoluna gidilmiştir. Bu serbestlik sadece ekonomi alanında değil, kültürden siyasete hemen her alanda devam etmiş, ülkeler arasındaki sınırlar kalkmamış olsa da hemen her konuda ülkeler arasında geçişler başlamıştır (Bulut, 2015: 9).

Dış ticarete yaşanan serbestleşme eğilimi ekonomik alanda değişimlerin yaşanmasını sağlarken toplumların sosyal, kültürel alanlara da değişimine sebep olmuştur. Bir yandan ülkelerin üretim şekilleri değişirken diğer yandan toplumların tüketim alışkanlıkları da değişime uğramıştır. Başka ülkelerin ekonomileri ile entegre hale gelme ülke içerisindeki piyasa koşullarını da etkilemekte, ülke ekonomisi dış piyasalarda olup bitenlere karşı duyarlı hale gelmektedir. Bu sebepten dolayı ülke ekonomilerini yönetenler ülke içerisindeki ekonomik koşulları kontrol etmekte zorlanmaktadırlar. Çünkü ülke içerisinde devam eden ekonomik koşullar ülkelerarasındaki ekonomik koşullardan yoğun bir şekilde etkilenmektedir. Küreselleşme ile oluşan köklü değişiklik ile ülkelerdeki özel girişimlerin önü açılmaktadır ve devletler de bu durumu desteklemektedirler. Kapitalist sistem ile zamanla toplum bilgi toplumu haline gelmiştir. Bilgi toplumuna geçiş ile birlikte ülkelerin üretim şekilleri de artık teknoloji ile birlikte yeni üretim olanaklarının ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur (Ata, 2009: 30). Bu gelişme sermayenin öneminin artık eskisi kadar olmaması durumunu hissettirmiştir. Üretimde yoğun sermayenin yerini bilgiye ve teknolojiye dayanan farklı üretim imkânı doğmuş, bu da üretim faktörlerinin öneminin eskisi kadar fazla olmamasına sebep olmuştur. Bütün bu gelişmelerden çıkartılacak sonuç küreselleşmenin ülkelerin iç ekonomik düzenlerinde köklü değişiklikler meydana getirdiğidir. Ülke

içerisinde bütün ekonomik aktörlerin hem tutumları hem de bu aktörlerden beklenenler değişmiştir (Bayraç, 2003: 45).

2.1.2. Merkez-Çevre Kuramları

Merkez-çevre ilişkilerini inceleyen iktisatçılar, ülkelerin kalkınmaları için ülkeler arasındaki ticaretin çerçevesini çizme yoluna gitmişlerdir. Ekonomik olarak merkezde bulunan ülkelere çevre ülkelere doğru mal ve hizmet akımlarının, çevre ülkelerin bağımlılık durumları nasıl etkilendiğini açıklamaya çalışmışlardır.

2.1.2.1. Samir Amin'e Göre Merkez-Çevre Kuramı

Samir Amin Avrupa'nın gelişmesi ile Afrika'nın azgelişmişliğinin arasındaki yapısal ilişkileri incelemiştir. Amin yapmış olduğu analizde üretim sürecinin yapısını inceleyerek kalkınma ile alakalı iki ayrı model ortaya koymuştur. Bu iki modelden biri merkezde bulunan ülke veya ülkelere bağımlı olan bir çevre den oluşan modelken ikincisi ise ekonomik olarak merkezde olan ülke veya ülkelerin olduğu modeldir. Amin'in ortaya koyduğu merkez-çevre kuramı ülkeler arasında hiyerarşik bir düzenin olduğu fikrine dayanmaktadır. Amin'e göre merkez ve çevre konumundaki ülkeler olarak bütünlük içerisindedirler. Hiyerarşik olarak üstte bulunan ülkeler merkez konumunda olan ülkelerdir. Bu ülkeler dünya üzerinde yapılan ticaretin hiyerarşik olarak işlemlerini sağlarlarken diğer taraftan da ticaretten en büyük payı elde etmektedirler. Amin'in kuramına göre ülkeler arasındaki hiyerarşik düzenin alt basamaklarında ise çevre konumunda olan ülkeler bulunmaktadır ve bu ülkelerde refah seviyesi merkez ülkeye göre daha düşüktür (Amin, 1999: 336).

Kendi kendinin merkezi olan ekonomi modeli, Rostow'un yoğun kütleli tüketim aşamasında yer alan sanayileşmiş ülkelerin sahip oldukları özelliklere benzer özellikler taşımaktadır. Örneğin, kendi kendinin merkezi olan ekonomilerde üretim yapısı, hem üretim araçlarını hem de kütleli tüketim mallarını yeniden üreten bir özelliğe sahiptir. Dahası, her iki sektör birbirlerinin büyümelerini destekleyecek biçimde kenetlenmiştir. Aralarında böylesine bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi vardır. Benzer şekilde, tarımla sanayi arasında yakın bir bağ vardır. Kendi kendilerinin merkezi olan ekonomiler, genelde kendilerine güvenleri (self-reliant) olan ekonomilerdir. Ancak, bu, kendi kendine yeterlilik (self-sufficient) demek değildir. Tersine, aşırı gelişmiş kapitalist ekonomiler,

yaygın dış ticaret ve diğer uluslararası değişim ilişkileriyle diğer ekonomilere bağımlıdır. Merkez ekonomiler, sektörel bağlantıların temel yeniden üretim süreçlerini şekillendirmesi ve bunlara hakim olması anlamında kendi kendilerinin merkezleridir. Merkez ekonomilerinde temelde gelişme olanaklarını ve dinamiklerini belirleyen içsel üretim ilişkileridir (Korkmaz, 2009: 15).

Çevre ülkelerin durumları ise daha farklıdır. Amin’e göre bu tip ekonomilerde “aşırı-gelişmiş” ihracat sektörü ile lüks tüketim malları üreten sektörlerin hakimiyetleri vardır. Bu bakımdan, sermaye malları üreten herhangi bir sektörleri de yoktur. Olsa olsa kütleli tüketim için çalışan küçük imalat sektörleri vardır. Tarımla sanayi arasında kalkınmayı teşvik eden bağlantılar da yoktur. Çevre ekonomiler, kendine güvenen ekonomiler de değildir. Yoğun olarak dünya pazarlarına ve merkez ülkelerdeki üretim ve sermaye birikim merkezlerine bağımlıdır (Eser, 2018: 48).

Merkez-çevre ilişkisinde merkez konumunda bulunan ülkelerin ekonomik koşulları iyiye doğru giderken çevre konumunda olan ülkelerin ekonomileri giderek zayıflamakta, diğer ülkeler üzerinde egemenlik kurma imkanları azalmakta, ülke içerisindeki ekonomik düzen çarpıklaşmaktadır. Bu etki merkez ülkelerden çevre ülkeye doğru olmakta, bu etkinin sonucu olarak da ekonomik büyüme ve ülke refah seviyesinin artırılması merkez ülke lehine olmaktadır (Güzel, 2018: 390).

Samir Amin özellikle doğu toplumları için oluşturulan azgelişmişlik, Üçüncü Dünya gibi kavramların köklü eleştirisini Avrupa merkezci isimli kitabında kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. İlk olarak Amin, Avrupa merkezci bakış açısının “Batılı” soy ağacı kalıbını eleştirmektedir. Amin’e göre Antik Yunan, Roma, feodal Avrupa, kapitalist Avrupa şeklinde ilerleyen egemen tarihsel bakış açısı taraflıdır (Sarıkaya, 2018: 78).

Amin’e göre merkez kapitalizminin baskısıyla, çevrede, meta ekonomisine geçiş salt ekonomik yöntemlerle gerçekleşmemiştir. Bu ülkelerde kendi kendine yeterli doyumluk ekonominin meta üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir yapıya dönüşmesi için merkez tarafından şiddet kullanılması gerekmektedir (Başkaya, 2000: 86).

ABD, Japonya ve Avrupa Birliği’nden oluşan bir kutuplaşma ve bütünleşmeye sahne olmasıdır. Bu sürecin bir diğer özelliği, G. Kore ve Tayvan gibi yarı-çevre ekonomilerin devamlı güçlenmeleridir. Ancak, bu güçlenme, bağımsız birimler biçiminde olmayıp, bölgesel ağı parçaları şeklindedir. Bu eğilimlere paralel olarak,

birçok çevre ülkesinin durumu daha da bozulmuştur. Bu da Amin'in Dördüncü Dünya'dan söz etmesine yol açmıştır. Burada Dördüncü Dünya, çoğu Asya ve Latin Amerika ülkesinin arkasında kalan Afrika ülkelerini anlatmaktadır. Amin'e göre, bu yeni global sistemde sermaye birikimi, hem çevre hem de İkinci Dünya olarak bilinen ülkelerde işlemez hale gelmiştir. Bu yeni biçimiyle kapitalist sistem, birikim krizini çözmeye de muktedir değildir. Ana neden, klasik bağımlılık teorisyenlerinin iddia ettiği gibi, merkez ülkelerin hâkimiyeti ve bunların ulusal burjuvazileri değildir. Bunun nedenlerini daha ziyade uluslararası mali sistem ile ulusal üretim ve büyüme-yönelimli politika ve stratejilerin temellerini zayıflatan, bir anlamda ayağım kaydıran "mali spekülasyona olan vahşi düşkünlük" de aramak gerekmektedir (Kaynak, 2007: 140).

2.1.2.2. Andre Gunder Frank'a Göre Merkez-Çevre Kuramı

A.G. Frank (1967), ülkelerin kalkınmaları ile ilgili çalışmalarında ülkelerin az gelişmiş durumda olmalarının sebeplerini incelemiştir. Frank, ülkeler arasında merkez ve çevre ilişkisinin olduğunu vurgulayarak, ülkeler arasındaki bu yöndeki ilişkileri metropol ve uydu kavramları ile açıklama yoluna gitmiştir. Frank'ın kuramsal şemasının ortasında bu iki tür ülke grubu bulunmaktadır. Frank ve Frank'ın görüşlerini benimseyenler ülkelerin az gelişmişliğinin nedeni olarak kapitalizmden dolayı çevre konumunda olan ülke ekonomilerinin deforme olmuş, çarpık yapılarını işaret etmektedirler. Frank'a göre merkez-çevre ilişkisinde kapitalist düzen hâkim olmakta ve bundan dolayı çevre ülkeler açısından normal olarak değerlendirilebilecek bir kalkınma söz konusu olmayacak, hatta süreç tam tersine işleyecek ve çevre konumunda bulunan ülkeler merkez-çevre ilişkisinden dolayı geri kalmış olacaklardır. Frank'ın işaret ettiği durum, uydu ülkelerin metropol ülkelere ekonomik açıdan bağımlı olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bağımlılık metropol konumunda olan ülkelerin uydu ülkeleri sömürmesine sebep olmaktadır. Frank'a göre uydu konumunda olan ülkelerinin gelişmişlik seviyelerini arttırmalarının yolu metropol ülkeler ile olan ekonomik ilişkilerini en aza indirmeleridir (Ersoy, 1991: 4).

Frank'ın metropol-uydu analizi merkez-çevre teorileri açısından önemlidir. Gelişme ve az gelişmeyi kapitalizmin sonucu olarak gören Frank metropol-uydu ve metropolis üzerinden çalışmalarını ilerletmiştir (Dereli, 2019: 4). Frank'a göre merkeze, metropollere olan bağ kalkınmaya engeldir. Kriz, savaş vb. gibi metropollerle bağların

zayıfladığı, gevşediği durumlarda kalkınmanın ivme kazandığını ileri sürmektedir. Öte yandan devletin kalkınmama sürecinde merkezi bir öneme sahip olduğunu ve anahtar rol oynayabileceğini ileri sürmektedir (Başkaya, 2000: 84).

Az gelişmişlik kuramı olarak da bilinen bağımlılık kuramına göre dünya, merkez ve çevre ülkeleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Merkezde gelişmiş ve modern ülkeler yer alırken, bu ülkelere bağımlı olarak yaşayan az gelişmiş ülkeler çevreyi temsil etmektedir. Modernleşme kuramında iddia edilenin aksine, az gelişmişlik kapitalizmden önce gelen bir gerilik durumu değil, aksine kapitalizmin gelişmesinin bir sonucudur. Kapitalist ekonomi anlayışı, kendi ekonomik ve siyasal gücünün devamını sağlayabilmek için çevre ekonomileri açısından yeni bağımlılıklar üretmektedir. Bu sistem içerisinde çevrede yer alan ülkelerin rolü, merkezdeki sanayileşmiş ülkelere ucuz hammadde ve gıda sağlamaktır. Batı merkezli sermayenin, teknolojinin ve değerlerin çevreye doğru yayılması, savunulanın aksine bu ülkelerin kaynaklarının tüketilmesine ve giderek merkeze daha fazla bağımlı olmasına yol açmaktadır (Çiçek ve Sarı, 2018: 999).

Frank'a göre, alt metropollerin gelişmesi, dünya metropol merkezlerinden farklı olarak, kendi uyduluk konumları ile sınırlıdır. Frank'ın ortaya koyduğu teoriye göre uydu konumundaki ülkelerin kalkınmaları metropol ülkelerin izin verdiği ölçüde olmaktadır. Metropol ülkeler uydu ülkelerin gelişmeleri için gösterdikleri çabaların önüne geçmektedirler. Frank'a göre uydu ülkelerin ekonomik gelişmelerinin en fazla olduğu dönemlere bakarak bu teorinin geçerliliği ispatlanabilir. Frank'ın tahliline göre uydu ülkeler metropol ülkeler ile ekonomik ilişkilerini azalttıkları dönemde daha fazla kalkınmakta, metropol uydu ilişkisi arttıkça uydu ülkelerin gelişme seviyesi azalmaktadır. Ona göre gelişmişlik seviyesi en düşük olan ülkeler metropol ülkeler ile ekonomik ilişkisi en fazla olan ülkelerdir. Buradan çıkartılacak sonuç, metropol uydu ilişkisi kalkınmanın önündeki en önemli engellerden biridir ve bir ülke uydu konumunda olsa bile metropol ülke ile arasındaki ekonomik ilişkiyi azalttığı oranda kalkınma kapasitesinin de artacağıdır. Frank bu düşüncelerinden hareketle üçüncü dünya ülkelerinin Amerika Birleşik Devletleri ile olan ilişkilerini azaltmaları gerektiğini, ancak bu yolla kalkınmayı başarabileceklerini, çünkü Amerika Birleşik Devletleri veya başka bir metropol ülke uydu ülkelerin kalkınmasını istememektedir (Kaynak, 2007: 137).

2.1.2.3. Arghiri Emanuel ve Geoffrey Kay’a Göre Merkez-Çevre Kuramı

Arghiri Emmanuel’ın 1960’ların sonlarındaki eşitsiz değişim teorisi, kimi bakımlardan Prebisch ve Singer’e ait dış ticaret hadlerinin az gelişmiş ülkelerin aleyhlerine bozulması yönündeki analizlerinin bir uzantısıdır. Emmanuel, dış ticaret hadlerinin bozulmasını Karl Marx’ın emek değer teorisinden hareketle açıklamıştır.

Emmanuel görüşlerindeki varsayımlar aşağıdaki gibidir (Başkaya, 2000: 90):

- Uluslararası düzeyde, ülkeler arasında işgücü (emek) mobil değildir. Bu durumda değişik ülke emekçileri arasında doğrudan bir rekabet söz konusu olmaz. Bunun sonucunda da, değişik ülkelerde, farklı ücret düzeyleri oluşabilmektedir. Bu varsayımdan hareketle, ücretlerin bağımsız değişken olduğu sonucuna varılmaktadır.
- Buna karşılık uluslararası planda sermaye mobildir. Sermaye uluslararasıında rahatça hareket edebilmektedir. Sermayenin mobil oluşu, uluslararası düzeyde bir tek kâr oranının oluşmasına olanak veriyor. Veya uluslararası düzeyde, tek bir kâr oranı söz konusu oluyor.
- Üçüncü varsayıma göre, uluslararası ticarete konu olan malların bazıları sadece bazı ülkelerde üretilmektedir. Farklı ülkelerde farklı malları üretilmektedir.
- Çevre ve merkez arasındaki ücret farkları bu iki kutup arasındaki verimlilik farklarından daha büyüktür.
- Beşinci varsayıma göre ise, ulaşım giderleri dikkate alınmıyor. Serbestçe alınıp satılan mallar için dünya pazarında tek bir fiyat oluşacaktır.

Emmanuel’in bu teorisi bir taraftan çeşitli yönlerden eleştirilirken, diğer taraftan uluslararası ticareti az gelişmiş ülkeler için de olumlu gören yaklaşımlar üzerinde şüphe bulutlarının dolaşmasına yol açmış ve böylece yapısalcıların bu konudaki düşüncelerine de destek yaratmıştır. Sonuçta, neoklasik karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin her türlü koşulda ve her ülke için yararlı olacağı düşüncesinin zayıflamasına katkıda bulunmuştur.

1970’lerde eşitsiz değişim teorisinin özel bir versiyonuyla Geoffrey Kay’ın az gelişmişliğin nedenleri analizi birleştirilmeye çalışılmıştır. Kay (1975), eşitsiz değişimi kapitalist ticaret burjuvasına bağlamış, bu ekonomik düzeni belli bir sosyal sınıfın tercih ettiğini vurgulamıştır. Kay, burjuva sınıfının Sanayi Devriminden sonra ortaya çıktığını ve fiyatları çarpıtma yoluna gittiğini vurgulayarak, bu çarpıtma ile emeğin ürettiği ürünleri olağan fiyatının altında olacak şekilde elde ederek, yine olağan fiyatının üstünde

sattıklarını, bu şekilde de ekonomik güç elde ettiklerini belirtmiştir. Kay, çevre ülkelerde sanayi kapitalizminin kurulmasının “normal” kapitalist ticaret burjuvazisinin büyümesine yol açacağını, sömürünün fiyat çarpıklığına bağlı olmaksızın üretim sürecinde emek tarafından üretilen artıktan sağlanacağını ve sonuçta eşitsiz değişime gerek kalmayacağını belirtmiştir. Bu bağlamda, sanayileşmede belirgin gelişmeler sağlayan G. Kore, Tayvan, Hindistan, Brezilya ve Meksika gibi çevre ülkelerde eşitsiz değişim kanalıyla değer transferinde azalma meydana gelirken, sınırlı sanayi üretiminin olduğu kimi Afrika ülkelerinde ise artığın eşitsiz değişim yoluyla transferine devam edilmektedir (Kaynak, 2007: 143).

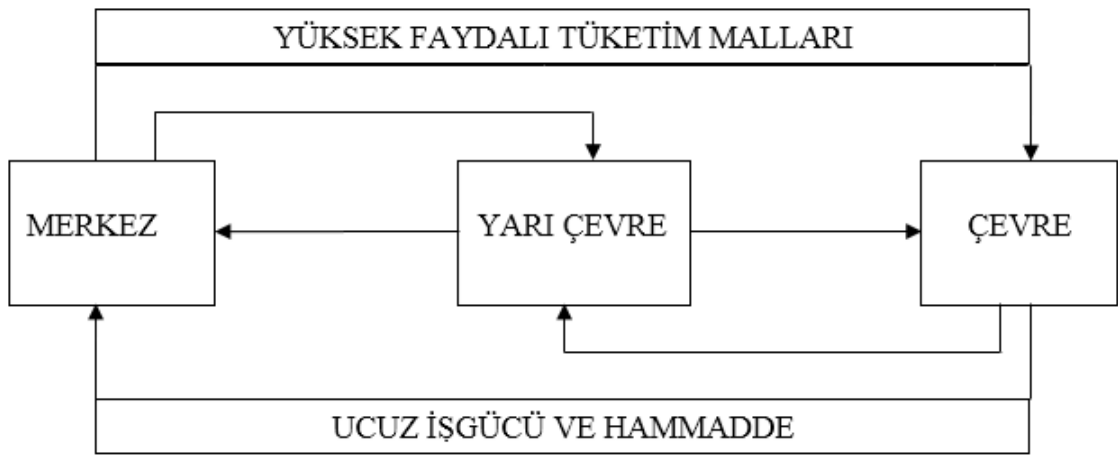
Emmanuel’e yönetilen eleştirilerin başında ücretlerin bağımsız değişken olarak alınması sorunu geliyor. Emmanuel’in eserinin sonunda yer alan eleştirisinde Charles Bettelheim, ücretlerin veya işgücünün değerinin, üretici güçlerin gelişmişlik düzeyinden ve üretim ilişkilerinden bağımsız olmadığını ileri sürüyor. Benzer eleştiriler Ernest Mandel tarafından da yöneltlmıştır. Bu iki teorisyene göre, asıl eşit olmayan üretici güçler ve üretim ilişkileri, ulusal ücret düzeyi farklılıklarını açıklamaktadır (Başkaya, 2000: 94).

2.1.2.4. Immanuel Wallerstein’e Göre Merkez-Çevre Kuramı

Wallerstein’da, “metropolis” kavramı “merkez” ve “uydu” kavramı da “çevre” olur. Wallerstein’in “dünya sistemi” analizinin bağımlılık teorisinden farkı sistemdeki çok taraflı ilişkilere verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Verilen bu önem bağımlılık teorisinin tek taraflı “metropol – uydu” bakış açısının değişmesine neden olmuştur. Immanuel Wallerstein, gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arası ilişkileri Dünya Sistem Teorisi ile açıklamaya çalışmıştır. Bu teoriye göre dünyada merkez (core), çevre (periphery) ve yarı-çevre (semi-periphery) ülkeler vardır (Dereli, 2019: 5).

Wallerstein’in bağımlılık teorisine bakışı farklıdır. O, konuya geniş bir zaman diliminden bakarak, uluslararası ticaretteki dönemsel hareketlilikleri de değerlendirmesinin içerisine dahil etmiştir. Wallerstein, ülkelerin yaşadıkları ekonomik bunalımların, ekonomide yaşanan yükselme ve düşüş dönemlerinin, kısaca bütün ekonomik koşulların bir arada olacağı ve bu ekonomik hareketliliğin ülkelere yansımalarını da kapsayıcı bir değerlendirme ile azgelişmişliğin açıklanacağını vurgulamıştır (Kaynak, 2007: 145).

Wallerstein dünya sistemini ekonomik temele dayandırır ancak bunun dışında sistemin ideolojisini ve kültürel alt yapısını da vurgular. Böylece bir bütün olarak, politik, sosyolojik ve tarihsel bir dünya sistemi kuramı ortaya koyar. Wallerstein'in düşünceleri, birbirinden bağımsız gibi görülen ve daha çok yerel etkiler ve sonuçlarmış gibi algılanan ekonomik, siyasal ve kültürel olayları ve ilişkileri, büyük bir yapı içinde birbirine bağlayarak, sistematik hale getirmek üzerine kuruludur. Bu bir anlamda, ekonomi, siyaset ve kültür gibi çeşitli alanlarla birbirine bağlanmış, işlevsel parçalarını devletlerin oluşturduğu büyük ve tek bir toplumu tasvir etmeye çalışmaktır (Avcioğlu, 2014: 98).

Şekil 7. Wallerstein'in Modern Dünya Sistem Teori Modeli (<https://medium.com>)

Wallerstein, dünya sistemi yaklaşımı ile genelde, dünya ekonomisinin ticaret aracılığıyla genişlemesi ve artan bir bölgesel uzmanlaşma sonucu daha etkin bir üretim örgütlenmesine yol açması ile dünyanın çeşitli yörelerinde ortaya çıkan dönüşüm biçimlerini incelemiştir. Wallerstein'a göre, uzmanlaşmanın dünya ölçeğinde farklılaştığı üç bölge vardır: “merkez”, “yarı-çevre” ve “çevre”. Bu bölgelerde ticaretten doğan işbölümünün nitelikleri, aynı bölgelerdeki farklı işgücü örgütlenmelerinin (merkezde serbest ücretli emek, yarı- çevrelerde ortakçılık, çevrede zor gücüyle pazara yöneltilmiş emek) gelişmesi ve farklı güçlerdeki devlet yapıları (merkezde güçlü devletler, çevrede zayıf devletler) ile ilişkilendirilmektedir. Böylece, dünya sistemi yaklaşımı, her bölgenin gelişmesinin eşit olmadığı anlamına gelmektedir (Kaynak, 2007: 145).

Immanuel Wallerstein'ın dünya sistemi kuramı, kapitalist ekonominin küresel hakimiyetine dayanır. Ancak sadece ekonomi değil siyaset ve kültür de sistemin parçalarıdır. Modern dünya sistemi kuramında siyaset ve kültür, sistemin jeopolitiği ve jeokültürünü belirler. Kapitalist ekonomide meydana gelen krizler sistemin revize edilmesini gerektirir. Dünya sistemini ortadan kaldırmasa da değiştirmesi beklenen, sistem karşıtı hareketler ve bu hareketlerin ortaya çıkardığı alternatif siyaset veya kültür değil, belirli dönemlerde yaşanan kapitalist ekonominin krizleridir (Avcıoğlu, 2014: 109).

Wallerstein'a göre, kapitalizm, sonsuz sermaye birikiminin önceliği tarafından tanımlanan tarihsel toplumsal bir "sistem" olarak ele alınır. Yazar tarihsel kapitalizmi, "temel iktisadi etkinlik içinde geçerli olan ya da ağır basan iktisadi amacın ya da yasanın sınırsız sermaye birikimi olduğu somut, zamanla sınırlı, mekânla sınırlı, tümleşik üretim etkinlikleri" olarak tanımlar. Kapitalizmde sermaye kendini büyütme amacıyla kullanıma girmektedir. Sermaye, ana-akım iktisadında üretken faaliyetlere yatırım yapmak için kullanılan varlıklara gönderme yapar. Ancak Wallerstein'da Marksist analize bağlı olarak bu kavram sadece "kapitalist sistemde var olan ve işgücünü sağlayanlar ile çatışma içindeki üretim araçlarının denetiminde kendini gösteren ilişkisel bir terim" olarak ele alınmaktadır. Sermaye, birikmiş zenginlik, geçmişte harcanan emeğin birikimlerinden tükenmemiş olanıdır. Birikim süreci ise ekonomide işçi sınıfına, kâr kavramına, metalaştırma sürecine, kısaca piyasa mekanizmasına ihtiyaç duyar (Elmas, 2010: 135).

Wallerstein'ın analizinde temel nokta, bir ülkenin hiyerarşide ne kadar aşağıda olursa dünya sistemi tarafından kalkınmasının engellenmesinin de o kadar az olacağı fikridir. Bu nedenle, çok yoksul ve bağımlı olan ülkelerdeki azgelişmişliği ve durağanlığı anlamak bakımından global çerçeve ve koşullarının iyice bilinmesi gereklidir. Wallerstein'm aşırı bir şekilde uluslararası koşullar ve bunun kalkınma beklentileri üzerindeki etkileri üzerinde odaklaşması çeşitli eleştirilere yol açmıştır. Örneğin, değişim ilişkilerini, üretim ilişkilerinden fazla vurguladığı, bu yüzden de kapitalizmin 16. yüzyıl gibi erken bir tarihte ulaştığı uluslararası bütünleşme derecesini abarttığı ve kapitalizmin tek tek çevre ülkelerinin içsel üretim yapılarına çok sonraki nüfuzunu ayrıca incelemediği, dolayısıyla azgelişmiş ülkelerin kaderini de çok önceden ve kesinlikle belirlenmiş gösterdiği gibi gerekçelerle eleştirilmiştir (Kaynak, 2007: 145).

2.1.2.5. Paul Baran’a Göre Merkez-Çevre Kuramı

1957 yılında en etkili çalışması *The Political Economy of Growth*’u yayımlayan Baran, bu kitabında bir taraftan azgelişmişliğin tarihsel nedenlerine değinirken, diğer taraftan da çağdaş azgelişmişliğin morfolojisini analiz etmiştir. Azgelişmişliği çağdaş Marxist olmayan iktisatçıların yapmış olduklarına çok benzer bir şekilde kavramsallaştıran Baran da, o iktisatçılar gibi geri kalmış ülkelerin dual ekonomik yapılarıya sahip olduklarını belirtmiştir. Bir tarafta verimliliğin oldukça düşük ve işgücünün marjinal verimliliğinin sıfıra yakın olduğu büyük bir tarımsal sektör; diğer tarafta verimliliğin yüksek düzeyde olduğu küçük sanayi sektörü. Baran, büyüme ve istihdam potansiyeline sahip sektörün sanayi olduğunu vurgulamıştır. Yine Baran azgelişmiş ülkelerde sanayi sektörünün, iç pazarın küçük olması ile gelişmiş sanayi ülkelerinden gelen rekabet yüzünden sınırlandırılmış olduğunu ve bu yüzden büyüemediğini belirtmiştir (Kaynak, 2007: 134).

Baran’a göre gelişmiş kapitalist ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasındaki ticari ilişkiler, sanayileşmiş ülkelere ucuz hammadde sağlanmasına olanak vermektedir. Azgelişmiş ülkelere yapılan yatırımlardan sağlanan kârların merkeze transferi, bu sonuncu ülkeleri yatırılabilir kaynaklardan mahrum etmektedir (Başkaya, 2000: 79). Baran’a göre azgelişmiş ülkelerin gelişmemiş olmasının nedeni Batı Avrupa kapitalizmidir. Baran, kapitalizmi bir devlet ya da bölgenin diğer devlet ya da bölgeler aleyhine gelişmesi olarak tanımlamaktadır. Baran’a göre ileri kapitalist ülkeler az gelişmiş ülkelerin nasıl ve nereye kadar kalkınacaklarını belirlemektedirler. Gelişmiş ülkeler pre-kapitalist ülkelerin yerli elitleriyle anlaşarak kalkınmayı geciktirmektedirler. Böylece ileri kapitalist ülkeler az gelişmiş ülkelerin iç kaynaklarını kolayca kullanabilmekte ve sömürü ilişkisini sürdürmektedirler. Yabancı sermaye sahiplerince bağımlı ülkelerin kaynaklarının büyük kısmına da el konulmaktadır. Geleneksel elitler ise lüks tüketime harcama yapmaktadırlar. Baran, azgelişmiş ülkelerin kapitalist dünya sisteminin sömürü çarkından kurtulmaları için bu toplumlarda, akılcı çözümlerin üretilmesi ve kendine güvenin sağlanarak toplumcu ekonomik planlamanın gerçekleştirilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır (Aslan, 2013: 181).

Baran’ın üzerinde durduğu temel nokta, yukarıdaki dört el koyucu hâkim sınıfın da uydu ekonomilerin dönüşümlerinden ve sanayilerinin geliştirilmesinden herhangi bir

çıkarlarının olmamasıdır. Feodal toprak sahipleri, tefeciler ve tüccarlar sanayileşmeye iktisadi artığın geleneksel kaynaklarına ulaşmalarını tehlikeye soktuğu için karşıdrlar. Keza, yerli ve yabancı sermaye sahipleri de sanayileşmeye karşıdrlar. Baran’a göre, gelişmişlikle azgelişmişlik diyalektik bir bütünü oluşturuyor, azgelişmiş ülkeler gelişmiş ülkeler tarafından sömürölüyordu. Bu sömürü, azgelişmişlerden gelişmişlere ticaret yoluyla değer aktarımı biçimindeydi. Azgelişmişlikten kurtulmanın yolu, yaratılan “artık” ın ülke içinde tümüyle sanayide kullanılmasından ve üretim araçları mülkiyetinin toplumsallaştırılmasından geçmektedir. Baran tarafından önerilen strateji, doğrudan veya dolaylı olarak Çin ve Hindistan gibi ülkelerdeki planlamaları da etkilemiştir. Diğer taraftan, Baran’ın azgelişmişliğin nedenlerine ilişkin yapmış olduğu analizler, Andre Gunder Frank gibi Amerikalı iktisatçılara ve diğer bağımlılık teorisyenlerine önemli ilham kaynağı olmuştur (Kaynak, 2007: 34).

2.1.2.6. Johan Galtung’a Göre Merkez-Çevre Kuramı

Galtung, merkez-çevre ilişkisi üzerinden emperyalizmin yapısal teorisini incelemiştir. Merkez ve çevre ülkelerin güç kullanımı üzerinden niteliklerini belirlemiş, bunları yapısal emperyalizm bağlamında ifade etmiştir. Merkez-çevre ayrımını bu ülkelerin içine de uygulayan Galtung yapısal emperyalizmi merkez-çevre veya uydu-metropol ilişkisine bağlamaktadır.

Galtung, “köprübaşı” kavramını emperyalizmin yapısal teorisi bağlamında önemli bir nokta olarak ele almıştır. Köprübaşı iki ülkenin merkezi arasında en önemli bağlantı noktası olarak nitelendirilebilecek çevrenin merkezini ifade eder.

- (i) Merkez ülkenin merkezi ve çevre ülkenin merkezi arasında çıkar uyumu vardır.
- (ii) Çevre ülkenin kendi içerisinde yaşadığı çıkar uyumsuzluğu merkez ülkenin kendi içinde yaşadığından daha fazladır.
- (iii) Merkez ve çevre ülkelerin çevreleri arasında çıkar uyumsuzluğu vardır.

Merkez ülkenin çevre ülkedeki hegemonyasını ayakta tutmak açısından çevreyle kurduğu ilişki çok önemlidir. Genelde merkez bu ilişkiyi çevre ülkede kendi değer sistemiyle uyumlu bir merkez üzerinden geliştirir. Merkez ulusun çevredeki merkezde bir destekçisi vardır (Dereli, 2019: 15).

önüne alarak oluşturacakları ekonomi politikaları ile konumlarını sağlamlaştırmaktadırlar. Bazı ülkeler coğrafi konumları veya sahip oldukları doğal zenginlikler sebebiyle diğer ülkelere ekonomik anlamda üstünlük kurarken, bazı ülkeler ise sermaye birikimler, sahip oldukları emek gücü gibi ekonomik etkenlerle diğer ülkelere göre üstünlük sağlamaktadırlar. Bilgi çağına geçiş ile birlikte değişen üretim imkânları ülkelerin merkezdeki konumunu da etkilemiştir. Bir ülke sahip olduğu uluslararası alanda değerlendirecek politikalar ürettiği ölçüde merkez ülke halini devam ettirmektedir. Ülkeler arasındaki merkez-çevre ilişkisinin yapısındaki değişimler ülkelerin yeni politikalar üretmelerine, yeni vergi tarifeleri, yasal düzenlemeler ile üretim ve tüketim piyasasını düzenleyecek dışsallıklar yaratmak mümkün olmaktadır (Atakişi, 2012: 154).

2.1.3.1. Merkez Ülkelerin Gelişmişlik Nedenleri

2008 yılında, “Yeni Ticaret ve Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı”na yaptığı katkılardan ötürü “Nobel Ekonomi Ödülünü” tek başına alan Amerikalı Ekonomi Profesörü Paul R. Krugman’ın 1991 yılında tartışmaya açtığı “yeni ekonomi coğrafyası” kavramı, iktisat literatüründe ve geniş bir bilim çevresinde çeşitli çalışmaların hareket noktası olmuştur. Uluslararası ticaretin önündeki engellerinin büyük ölçüde kaldırıldığı günümüz ekonomilerinde bile coğrafyanın önemli bir etken olmaya devam etmesi söz konusudur. Bu çeşit modellerde coğrafi toplulaşmanın ön şartlarına ilişkin gerekliliklerin bir bakıma kendi doğal ortamında şekillendiğinin kabulü, bölgeler arası farklılıkların giderilmesine yönelik politika geliştirme önerilerini belirsiz ve karmaşık kılmaktadır. Toplulaşmanın özellikler kentler ve çevresel doğal kaynaklar üzerinde yarattığı tahribatı engellemede çok yönlü araştırma ve projelere gereksinim bulunmaktadır. Aksi bir durumda bölgesel yıkıcı göç dalgalarının şiddeti gün geçtikçe artacaktır. Paul Krugman, 1991 yılında yapmış olduğu çalışmada, bir ülkenin sanayileşmiş bir merkez ve tarımsal üretimin olduğu bir çevre ile yerleşim tercihlerinin, nasıl endojen (iç kaynaklı) bir biçimde farklılaşabileceğini incelemiştir. Bu durumu basit bir modelle ifade eden Krugman, ulaşım olanaklarından kaynaklanan ticari yerleşimin, üretim bölgelerine yakın olma ihtiyacının Birleşik devletlerdeki ekonomik aktivitelere olan etkilerini analiz etmektedir. Yerleşim ihtiyacında görülen talebin, üretimle doğrudan bir ilişkide olduğu, yine Krugman’ın modelinde ortaya konulmaktadır (Atakişi, 2012: 155).

Yatırıma karar verirken etkili olan en önemli etkenlerden biri hiç kuşkusuz yer seçimidir. Alternatif ve/veya fırsat maliyeti analizlerinde bu karar iktisadi davranışı anlatmak için sıkça kullanılır.

Jean Bodin'in (1576) çağdaş yaşam ile kuzey-güney ayrımı ile coğrafya üzerine yapmış olduğu iklimsel değişimlerin etkisiyle; "sıcak", "ılıman" ve "soğuk" bölgelerin, kuzey yarım küredeki insanların görünüşlerine ek olarak davranışlarında da etkili olduğunu belirtmektedir. Bir diğer araştırmacı, Giovanni Botero (1589) ise doğu ve batı ayırımına değinerek farklı iklimlerin insanları daha başka biçimlerde gelişmeye sevk ettiğini belirtmektedir. Botero'ya göre geniş ölçekte bir nüfusa sahip olan yerlerin aynı zamanda ekonomik bir çekiciliği de bulunmaktadır (Gencer, 2010: 69).

Aydınlanma öncesi Avrupa'da doğal olaylar ve mevsimlerdeki değişikliklerin sosyal örgütlenme ve ekonomik aktivitelere etkilerinden farklı olarak dinsel açıklamalar ile değerlendirilmesi söz konusudur. Antik Yunan dönemi filozoflarından Ksenefon (Xenophon) ise insanın rekabetçi bir ekonomiyle değil de doğanın güçlü koşulları tarafından çevrelendiğini ifade etmektedir. Ona göre ekonomik gelişim süreci insanın doğayla mücadelesiyle şekillenerek gelişecektir. Sanayi devrimi sonrası ve 20. yüzyılla beraber ekonomi ve coğrafyayla ilgili fikirlerin daha çok "üretim", "üretici güçler", "işgücünün-sermayenin" dolaşımı, ulaşım maliyetleri ve piyasa koşullarıyla, "sanayileşmiş merkez-tarımsal çevre" gibi yaklaşımlar ile tanımlanması söz konusu olmuştur (Ataışı, 2012: 153).

2.1.4. Çevre Ülkeler

Toplumlar var olduklarından bu yana sürekli daha iyi koşullarda yaşamayı hedeflemiştir. Bu hedefi gerçekleştirmek amacıyla bilim insanları asırlar boyunca, sınırsız ihtiyaçlarını kıt kaynaklarla nasıl daha etkin bir şekilde giderebileceğini ve üretim kapasitesini hangi araçlarla artırabileceğini araştırmaktadır. Bu süreçte ülkelerin üretim kapasitelerinin artırarak ekonomik açıdan daha üst seviyelere çıkarılması, sosyal ve kültürel bir takım dönüşümlerin gerçekleştirilmesi gerekliliği oluşmuştur. Bu noktada kalkınma kavramının öne çıktığı görülmektedir. Kalkınma kavramı, ekonomi literatüründe İkinci Dünya Savaşı sonrasında dönemde sıklıkla tartışılan ve çözümlenmesi gereken bir kavram olarak ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle 1950'li ve

1960'lı yıllar boyunca ülkelerin ekonomik aktivitelerinin ön planda tutulduğu ve sürekli büyüme odaklanmış sistemler oluşturduğu görülmektedir.

1970'li yıllarda ise özellikle gelişmekte olan ülkelerde artan yoksullukla beraber, kalkınma modelleri dengeli kalkınma modelleri ile ifade edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, büyük etkiler yaratan çevre felaketlerinin yaşanması, çevreyi korumanın kalkınmanın önemli bir aracı olduğu görüşü dünya gündeminde yerini almıştır. Bu durum sürdürülebilir kalkınma kavramının oluşmasına ve kalkınmanın yeni bir boyut kazanmasında neden olmuştur. Kalkınma kavramı tanımının bu denli değişim göstermesi ekonomik büyüme, kalkınma, sürdürülebilir kalkınma konularında bilim insanlarının araştırmaya yönelmesine, gelişmişlik farklarına çözüm bulmak için farklı değişkenlerle analizler yapılmasına, elde edilen sonuçlar doğrultusunda politika önerilerinde bulunularak çözüm yolları geliştirilmesine sebep olmuştur. Uzun bir dönem boyunca kalkınma/gelişme, ekonomik büyüme ile aynı anlamda kullanılmıştır.

1970'li yıllara kadar kalkınma, ulusal gelir artışı ile ölçülmüş ve endüstrileşmeye dayalı ekonomik büyüme olarak tanımlanmıştır. GSYH, kişi başına düşen ulusal gelir ve diğer ekonomik göstergeler kalkınmayı en iyi yansıtan sayısal veriler olarak kabul edilmiştir. Fakat hızlı ekonomik büyüme sergileyen bazı ülkelerin, toplumsal sorunlara çözüm getirememesi, siyasal istikrarsızlık, yükselen işsizlik oranları, eşitsiz gelir dağılımı, yüksek suç oranları ve çevre sorunlarıyla karşı karşıya kalmaları ekonomik büyümenin tek başına yeterli olmadığının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Büyüme endeksli kalkınma kavramının yetersiz kalması 1970'li yıllardan sonra kalkınma kavramının yeniden tanımlanmasını ve ekonomik büyüme ile insani gelişme arasındaki ilişkinin ön plana çıkarılmasını sağlamıştır. Kalkınma kavramına insani, sosyal, kültürel, çevresel boyutları da katan yeni kalkınma anlayışı, gelişmiştir. Günümüzde kalkınma, küreselleşen dünyada ortak çıkarların sürdürülebilir şekilde sağlanması için, dünyayı bir bütün olarak algılayan az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş olsun tüm ülkelerin ortak sorumluluklar yüklendiği bir anlayış olarak algılanmaktadır. Ülkelerin büyüme ve kalkınma yolunda sahip oldukları kaynaklar büyük öneme sahiptir. Günümüzde az gelişmiş ülke (AGÜ) ve GOÜ'lerin hepsinin temel sorunu sahip oldukları mevcut kaynaklarıyla kalkınma hamlelerini gerçekleştirememektir.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri farklı şekillerde ölçülebilmektedir. Gelişmeyi tek bir ölçütle ifade etmek, ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal yapılarındaki farklılık nedeniyle oldukça zorlaşmaktadır. Bu bölümde, gelişmişlik düzeylerine göre ülkeler az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler olarak sınıflandırılmış, ülkelerin belirgin özellikleri tanımlanmış, tarım, sanayi, dış ticaret, çevre, gibi sosyo-ekonomik göstergeler ile karşılaştırılmasına yer verilmiştir (Kubar, 2016: 66-67).

2.1.4.1. Çevre Ülkelerin Azgelişmişlik Nedenleri

Sürdürülebilir kalkınma anlayışı, 1970'lerin hâkim düşüncesi olan çevreye duyarlılık ve ekonomik büyüme paradoksunun tezlerini bir sentez haline getirmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik kalkınmada bir araç olabileceği ve çevreye karşı duyarlı üretim politikaları yaparak da kalkınmanın mümkün olduğu ve bu ikilinin birbirini tamamlaması gerektiği önerilmektedir. Sürdürülebilir kalkınma kavramı iki kısımda ele alınabilir. Birinci kısımda 'ihtiyaçlar', ikinci kısımda ise çevrenin günümüzde ve gelecekteki talepleri karşılayabilme gücüne teknolojiden kaynaklanan 'sınırlamalar' bulunmaktadır (Toprak, 2006: 147).

Bağımlılık, bazı ülkelerin ekonomisinin, diğer bazı ülkelerin kalkınmasına ve genişlemesine bağlı olduğu durumu ifade etmektedir. Burada baskın olan ülkeler kendine yetecek kalkınmayı tek başına sağlayabilirken, bağımlı ülkeler için bu durum söz konusu değildir. Bağımlı olan ülkeler ancak, baskın olan ülkelerdeki genişlemenin bir yansıması olarak bunu başarabilirler. Söz konusu yansımanın, pozitif ve ya negatif olacağı ise belirsizdir. Uluslararası bağımlılık modelini savunan teorisyenlerin öne sürdüğü üç temel ilkedен söz edilebilir (Alataş, 2014: 34):

- Bağımlılık modeli uluslararası sistemde iki tür devletin olduğunu öne sürmektedir: bağımlı/baskın, merkez-çevre, metropol-uydu,
- Bağımlı ülkelerin ekonomisi dış güçler tarafından önemli derecede etkilenmektedir. Söz konusu bu dış güçler, çok uluslu şirketler, uluslararası mal piyasaları ve dış yardım gibi faktörleri içermektedir,
- Baskın ve bağımlı ülkeler arasındaki ilişki dinamik ve çok derin bir süreci kapsamaktadır.

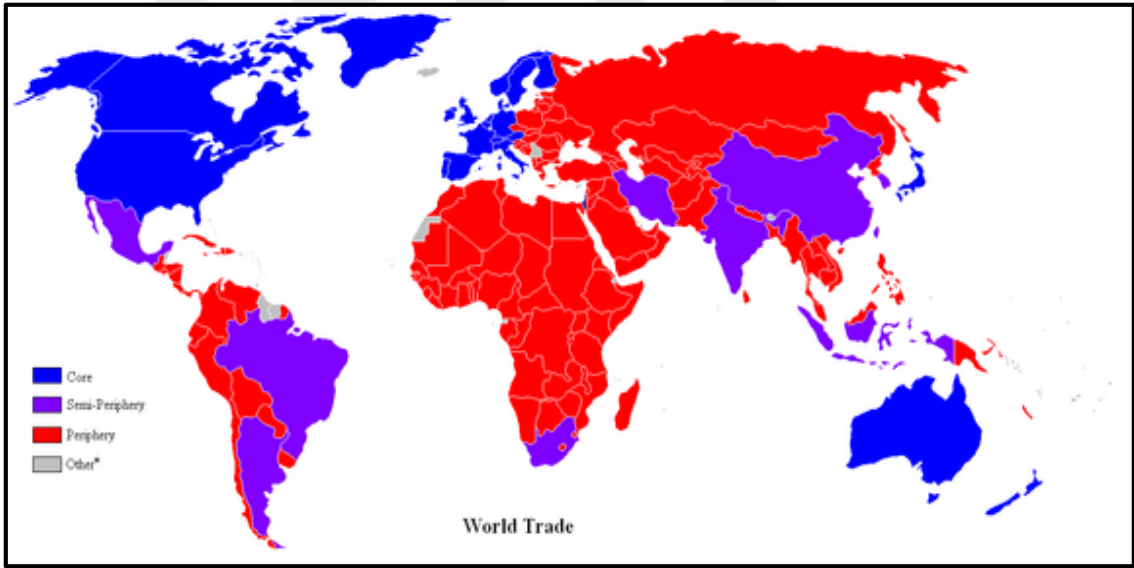
Ülke koşullarına uygun kalkınma stratejilerinin uygulanmaması, dış dünyadan çabuk etkilenebilirliğini de beraberinde getirmektedir. Bu ülkelerdeki yetersiz üretim, dış ticaret ve sermaye birikimi ve tasarrufların düşük ve cari hesap ödemeleri açıklarının yüksekliği borç stokunun önemli nedenler arasındadır. Dış borçları ödeyebilmek için ihracatın artırılması, yeni dış borçların alınması gerekmektedir. Kısa sürede ihracatın artırılması mümkün olmadığından yeniden borçlanılarak borcu borç ile ödeme yoluna gidilmekte ve ekonomi dış borç krizine girmektedir. Azgelişmiş ülkelerde görülen bir diğer özellik yüksek ve artan oranlı işsizlik ve eksik istihdamdır (Işık, 2006: 16).

2.2. Merkez-Çevrenin Karşılaştırılması

Son dönemin başında dünya ekonomisinin sürdürülmesi, esasında yakın geçmişin olayları, tarihsel gelişmenin gösterdiği ‘yapı’ ve bu yapıyı pekiştiren ideolojik, süreç ve bilgi çağı belirliyor. Bu yapıya başka bir pencereden bakıldığında sistematik bir sıralamayla ikili, hatta üçlü bir fark gözlemlenebilir. En üste ‘Merkez’ dediğimiz, dünya ekonomisinin seyrini ekonomik güçlerinin büyüklüğüyle belirleyen, aynı zamanda işleyiş biçimini belirleyecek yöntemler koyan, bu yöntemlerin başkalarınca kabulünü sağlayacak ideolojiyi ve kurumları yayan, yönetim ve denetim işlevlerini gerçekleştiren ileri düzeyde sanayileşmiş, bilgi çağına girmiş ülkeler vardır. Günümüzde bunlara artık ‘bilgi toplumu’ denmekte, merkezin doruğunda bugün için ABD bulunuyor. Avrupa Birliği ise, dorukta yer almaya oynuyor; ama henüz bir bütünleşik yapı oluşturamadığı için, ABD’yi dengelemekte yetersiz kalıyor. Merkez’in dışındaki, çoğunluğunu geliştirmekte olan ülkelerin (GOÜ) oluşturduğu dünya ise, çok parçalı ve parçalar kendi aralarında eşgüdümsüz ve dağınık. Bunların her biri dünya ekonomisini etkileme gücünden yoksun olduğu gibi, merkezin aldığı kararlara etkili olabilmekten de çok uzak; çoğu zaman sadece merkezin yarattığı koşullara kendini uyarlamak zorunda kalıyor. Yani merkezin kararlarını ve yarattığı koşulları kendisi için ‘veri’ almak durumundadır. Bu ülkeler takımı ‘çevre’yi oluşturuyor. Ancak günümüzde bu ikisinin arasında yer alan bir üçüncü takım daha var. Eğer geçmişteki başarılı büyüme çizgilerini önümüzdeki yıllarda da sürdürebilirlerse, bunlar çevreden kopup Merkez’e aday olabilecek. Dünya’nın ‘yeni ekonomik düzen’inin günümüzde sergilediği bu yapı, dünyanın Doğu Bloku-Batı Bloku diye ayrıldığı, arada ‘tarafsızlar’ diye tanımlanan bir dizi ülkenin yer aldığı 1990 öncesinden çok farklı. İkinci Dünya Savaşı sonrası şekillenen ‘eski düzen’deki ideolojik

bloklaşma, gelişmiş-gelişmekte olan ülkeleri birlikte kapsıyor, her blokun kendi çevresi bulunuyordu. Günümüzün tek merkezli dünyasında ise, merkezin kendi iç çekişmeleri ve düzenlemeleri daha önemle gündeme geldiği gibi, ideolojik bloklaşmanın kalmaması, merkezin çevreye karşı tavrını da değiştirmiş bulunuyor.

Çevre, merkezin ekonomi alanındaki etkileme, değişim ve düzenleme gücüne tâbi; çünkü bunların öğelerini kendisi genellikle yaratamıyor; yaratsa da etkin biçimde pazarlayıp dışındaki dünyaya kabul ettiremiyor. Yeni teknolojiyi ancak eskidiğinde merkezden alıyor; görelî ileri sanayileşme düzeyinde olanı bunu kendi koşullarına uyarlayabiliyor, diğerlerinin bir kısmı bunu da yapamıyor ya da çevre teknolojiyi sürekli merkezden almak durumunda kaldığında, yeni teknolojiye ilişkin sermaye donanımını, ara malları da merkezden almak durumunda kalmakta ve buna ilişkin gelir ve istihdam artışı da merkeze doğru bir eğilim göstermektedir.

Şekil 8. 2000’li Yılların Başlangıcında Dünya Ticaretine Göre Merkez Çevre ve Yarı-Çevre Ülkeler (WTO, 2019)

Haritada da merkez ve çevre konumundaki ülkeler renklerle gösterilmiştir. 2000’li yılların başlangıcındaki dünya ticaretinin ülkeler açısından dağılımını gösteren haritaya bakıldığında Amerika, Kanada, Avustralya ve Avrupa ülkelerinin merkez ülke konumları belirgin bir şekilde görülmektedir (Şekil 8).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MERKEZ-ÇEVRE ENTEGRASYONLARININ TARİHSEL SÜRECİ

Bu bölümde Merkantilist Entegrasyon, Emperyalist Entegrasyon, Hegemonik Entegrasyon ve Post Hegemonik entegrasyon, merkez ve çevre ülkeler arasındaki ilişkiler bağlamında tarihsel süreçte incelenmektedir.

3.1. Merkantilist Entegrasyon

Merkantilizm, 1450-1750 yılları arasında yani Ortaçağ ve Fizyokrasi arasındaki dönemde gelişen iktisadi düşüncelerin bütünüdür (Aydemir ve Güneş, 2006: 136). Merkantilizm ismi ilk defa A. Smith tarafından kullanılmıştır. Merkantilist düşüncüyü kesin bir çerçeve içinde tanımlamak mümkün değildir. Bu döneme zaman zaman “ticari sistem” ya da “sınırlayıcı sistem” de denmektedir (Acar, 2003: 1). Orta Çağı izleyen ve yaklaşık 300 yıl süren bu dönemde Orta Çağın temel özelliklerini yansıtan “doğal” ekonomi anlayışı, feodalizm ve skolastizm tümüyle ortadan kalkmamış ve dönemin sonuna kadar bazı ülkelerde az, bazı ülkelerde çok, etkisini göstermeye devam etmiştir. Merkantilistler, Orta Çağ düşüncesini reddedip onun yerine daha akılcı (rasyonel) ilkeler oluşturmaya yönelmişlerdir. Bu yönleri nedeniyle sonradan ortaya çıkacak ve gerçek politik ekonominin kurucusu sayılan Fizyokratların öncüleri olarak kabul edilirler (Parasız, 2014: 18).

Merkantilizmin esası devlet idaresine dayanır ve ekonomi politikası hem ekonominin ve hem de devletin birlikte büyümesini ve güçlenmesini sağlayacak temel bir araç olarak görülmüştür. Bu dönemde güçlü olmanın kriterleri hazinenin büyümesi idi ve bunun için de dış ticaret dengesinin pozitif olması, yani ithalattan çok ihracat yapılması gerektiği için hükümdar ile tacirler arasında bir çıkar birliği olmuştur (Aydemir ve Güneş, 2006: 136). Merkantilistler için ulusal zenginliğin ölçütü, devlet hazinesinde bulunan değerli maden miktarıdır. Merkantilizmin hem korumacı hem devletçidir (Acar, 2003: 1).

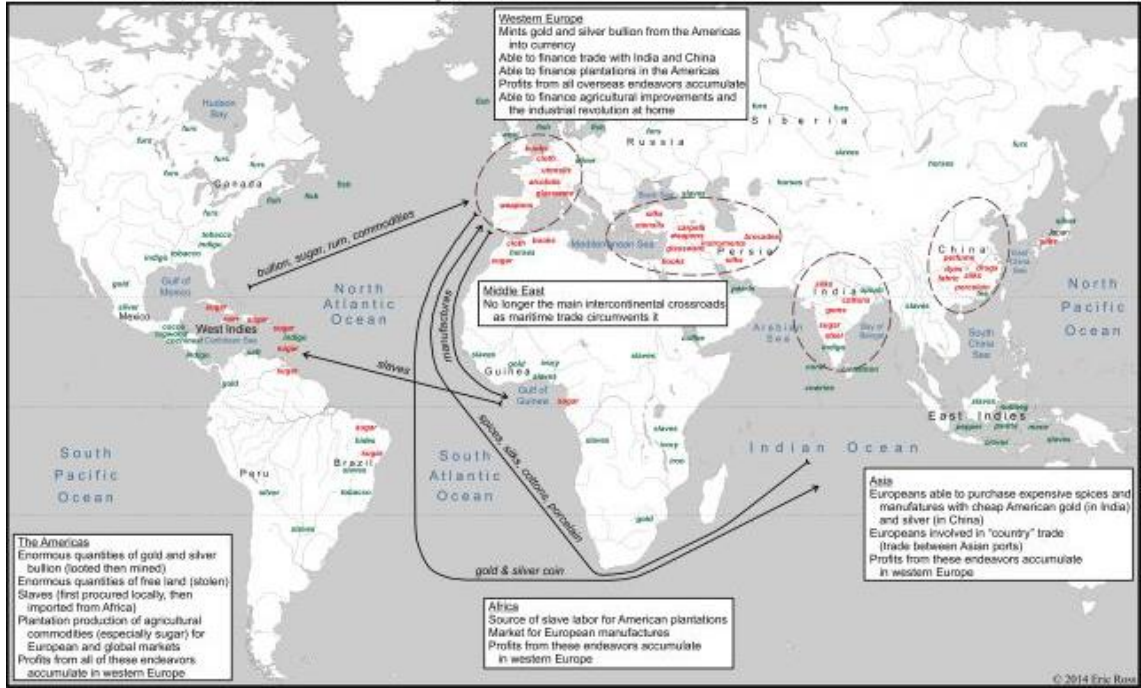
Ekonomik olayların birbirleri ile etkileşimlerinin incelenerek, sebep sonuç ilişkisi içinde ele alınması, Merkantilizm akımı ile başlamıştır. Altın ve gümüş rezervlerine odaklanılmasının sebebi, bu madenlerin savaş zamanlarındaki önemidir. Yeni bir ekonomik anlayışı temsil eden Merkantilizm teorik olmaktan çok politik bir doktrindir.

Bu doktrin üç unsurdan destek almaktadır. Bu unsurlar, güçlü devlet, kıymetli maden stoku ve dış ticarettir. Merkantilizmin genel hatlarını, “ekonominin sürekli dış ticaret fazlası vererek devletin gücünü belirleyen değerli maden stokunun arttırılması” ilkesidir (Peker, 2015: 2).

Merkantilizm, feodalitenin yerine ulusal devletlerin kurulmakta olduğu bir döneme ait görüşleri yansıtır. Ekonomik olayların bir bütün olarak birbiriyle ilişkili ve tutarlı olarak ele alınması merkantilizmle başlamıştır. Merkantilizm “ekonominin arz yönüne ağırlık veren” bir iktisat teorisi idi. İktisadın bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasında merkantilizmin önemli katkıları olmuştur. Merkantilizmle birlikte iktisadi olaylarla ilgili yeni düşünceler geliştirilmiş, para, faiz, dış ticaret, devletin iktisadi faaliyetlere müdahalesi, korumacılıkla ilgili yeni görüşler ileri sürülmüştür (Parasız, 2014: 18).

Merkantilizmden kapitalizme geçiş sürecinde ülkeler arasında ticaretin nasıl olması gerektiği sorusuna aranan yanıtlar sonucunda gelişen Klasik Ticaret Teorisinin bir parçası olarak oluşturulan tercihli tarifeler teorisi ile gümrük birliği teorisi, daha sonra ekonomik entegrasyon teorilerinin temellerini oluşturmuştur (Tahsin, 2007: 11).

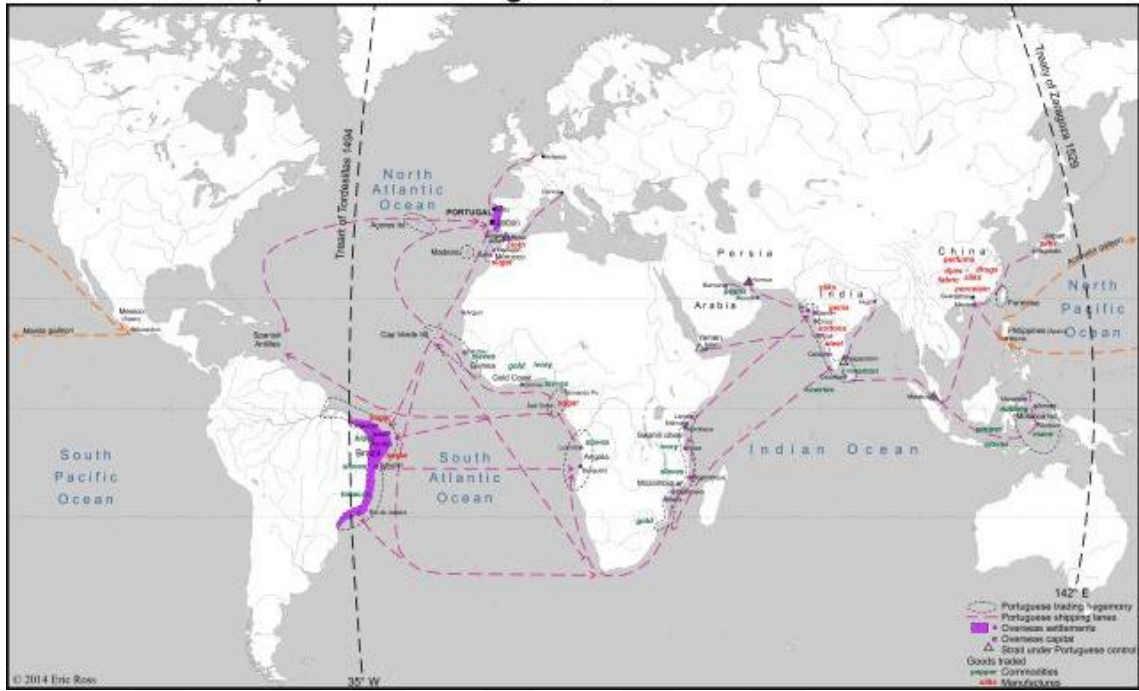
Merkantilist ticari bölgeselleşme modeli doğrultusunda ortaya konulan entegrasyonlar siyasi ve askeri müdahaleleri de kapsayacak şekildedir. Bu müdahaleden kasıt, ülke ekonomisini devletin koruyacağıdır. Gelişen uluslararası ticaret ile birlikte kapitalizm, dünya ticaretini farklı bir yapıya getirmiş, ekonomik olarak egemen konumdaki ülkenin merkezde olmasını ve diğer ülkelerin bu merkez etrafında olan çevre ülkeler olmasına sebep olmuştur. Uluslararası ekonomik yapıda yaşanan bu süreçte çevre konumunda bulunan ülkeler merkez ülkenin egemen gücünü azaltmak istemişler ve merkantilist politikaları küresel devletlere karşı kullanmışlardır. Merkantilizm, egemen güçler arasında yayılma politikasını benimsemiş saldırgan bir ekonomiyi temsil etmektedir. Merkantilist politikaların uygulanabilmesi ulus-devlet entegrasyonlarını zorunlu hale getirmektedir, fakat Merkantilist Bölgesel Entegrasyon ulus-devletlerin birbirlerine karşı korumacı ve merkantilist politikalar uygulamalarından çok, daha geniş alanlarda, merkez ülkenin çevre ile bütünleşme sürecini yansıtan ve bölgesel entegrasyonun ulus-devlet sınırları dışına taşacak şekilde genişletilmesine dayanan bir süreçtir (İnan, 2017: 862).

Şekil 9. 1530-1776 Yıllarında Dünya Ticaret Yolları (Ross, 2015: 1).

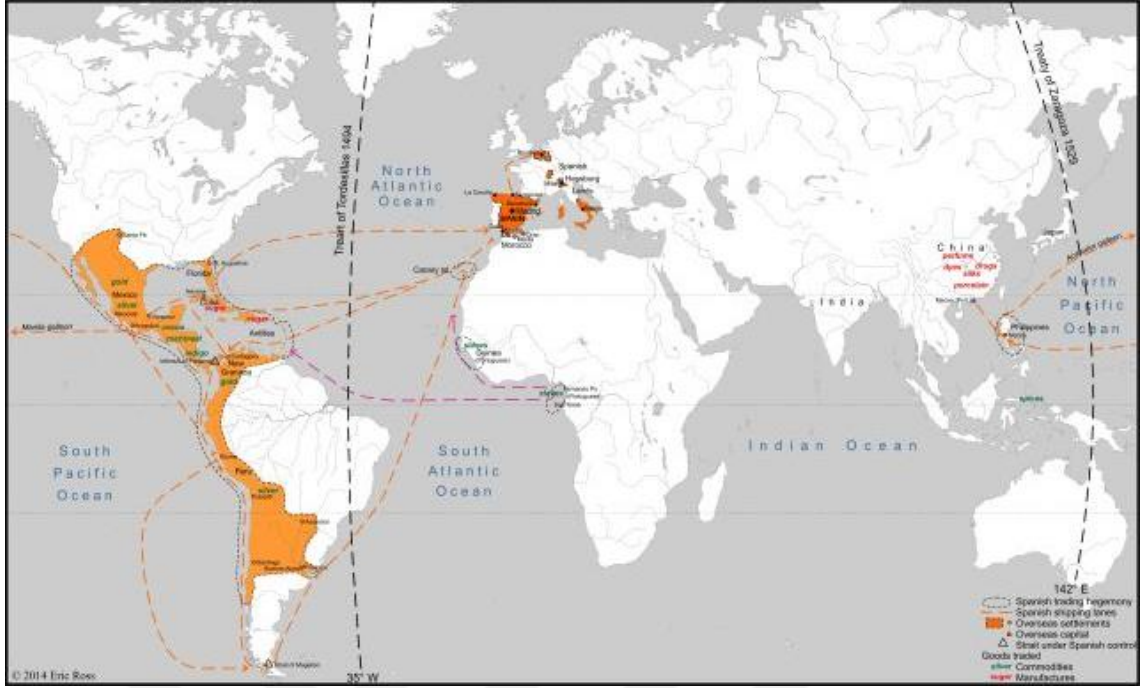
1490’lardan sonra yaşananlar bugünkü küresel Avrupa dünya ekonomisinin temeli oluşturmuştur. Bu dönemde Amerika’dan Portekiz ve İspanya gibi Avrupa ülkelerine ve Afrika ülkelerine yaptığı ticareti geliştirmiş, bu ülkeler arasında ticaret yolları oluşmuştur. Bu ülkeler arasında gelişen “Üçgen Ticaret” yollarında Meksika ve Peru’dan alınan altın ve gümüş, İspanya’ya gönderilmekteydi (Şekil 9).

İki yüzyıldan fazla süren bu denizaşırı ticaret, Portekizliler, İspanyollar, Hollandalılar, Fransızlar, İngilizler ve farklı birkaç devlet için önemli bir kazanç olmuştur. Bu ticarettten elde edilen gelirin büyük bir kısmı, daha kârlı denizaşırı girişimlere yeniden yatırılmış, bu yeni yatırımlar da Merkantilist dönemdeki ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır (Ross, 2015: 1).

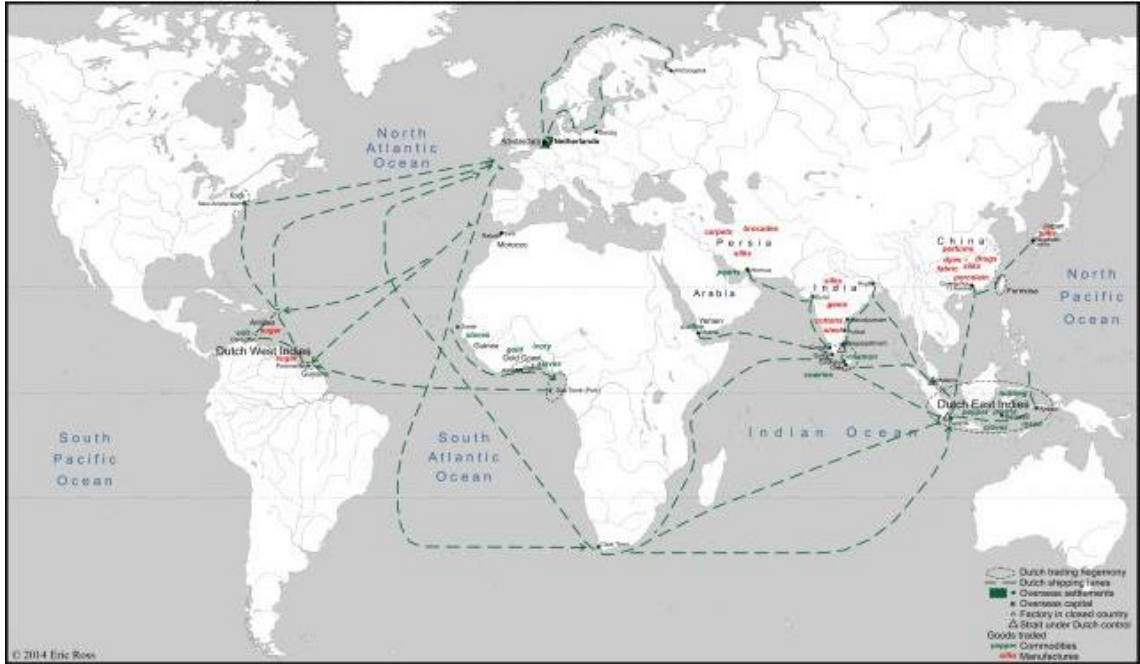

Şekil 10. 16. Yüzyılda Portekiz Ticaret Yolları (Ross, 2015: 1).

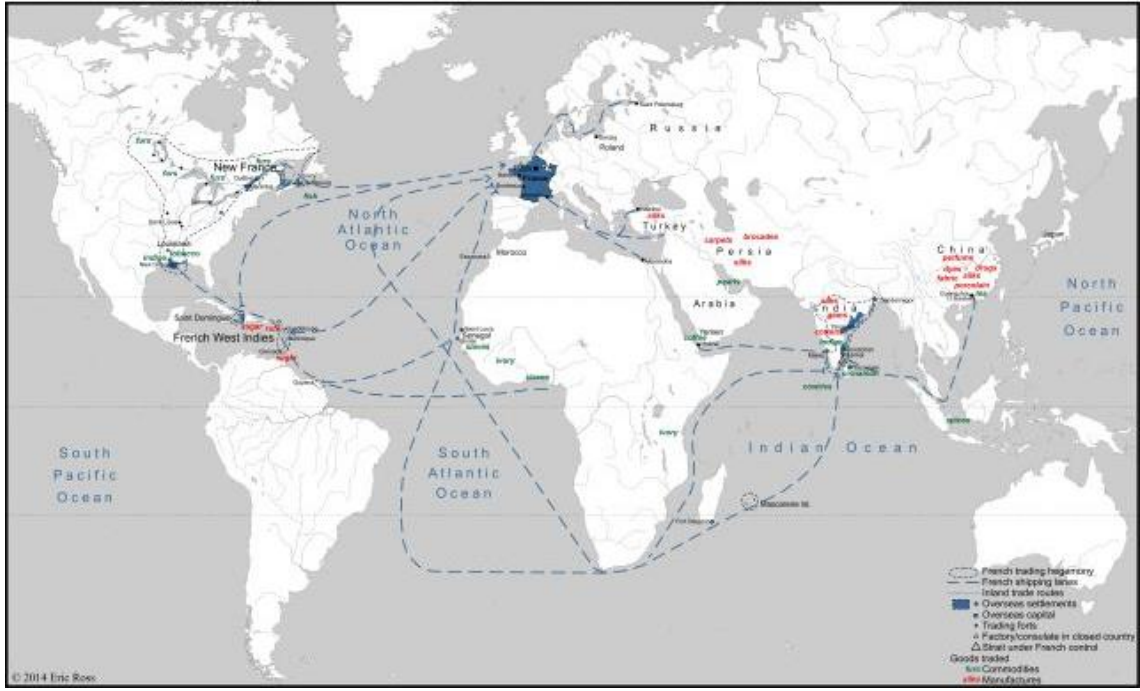
Portekizliler, Hint Okyanusu üzerindeki ticaret yollarında hiçbir zaman hâkim güç olamamışlar fakat ticaret ilişkilerinin içerisinde sürekli bulunmuşlardır. Portekiz, deniz ticaretinde tekel olma isteğini Afrika ve Endonezya üzerinden sağlamaya çalışmış, bu sulardaki Osmanlı hâkimiyetinden dolayı üstünlük kurmayı başaramamıştır (Şekil 10) (Ross, 2015: 1).

Bu dönemde İspanya ile Portekiz yer yer birlikte hareket etmiş, bölgedeki deniz aşırı ticarete hakim olmaya çalışmışlardır. Portekiz ve İspanya, yeni küresel dünya ekonomisinin sağladığı ganimet / fırsatlarda ortak olup işbirliği yapmışlardır (Şekil 11) (Ross, 2015: 1).

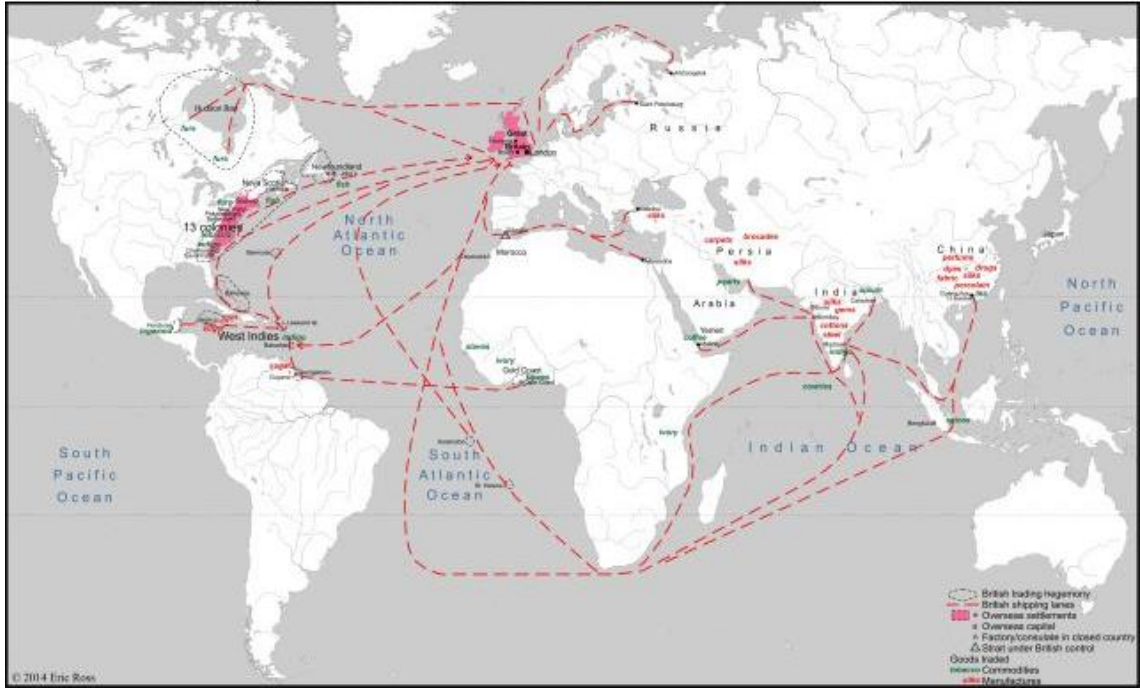
Hollanda, Portekiz’den bile küçük bir Avrupa ülkesiydi. İspanya ile uzun bir savaş dönemi geçirmişlerdi. 1580’de İspanyol ve Portekiz tek bir yönetim altında toplanınca, Hollandalılar Portekiz İmparatorluğu’nu da devraldı. Denizde Portekizlilerle birçok noktada, Brezilya’da, Gine Sahili boyunca ve Doğu Hint Adaları’nda karşılaştılar ve üstünlük sağladılar (Şekil 12) (Ross, 2015: 1).

Şekil 13. 18. Yüzyılda Fransa Ticaret Yolları (Ross, 2015: 1).

18. Yüzyılda Fransa ekonomisi Avrupa’nın en büyük ekonomisi konumundaydı. Dünyanın birçok yerinde kurdukları kolonilerden sağladıkları gelirler ile Hollandalı ve İngiliz firmaların yanı sıra Portekizliler ile de rekabet etmişlerdir (Şekil 13).

Fransızların Merkantilist politikaları, ithal ikameciliği kurumsallaştırma konusunda başarılı olmuş, Venedik, Hindistan, Çin gibi ülkelerle olan ticaret açığını Merkantilist politikalarla kapatmıştır (Ross, 2015: 1).

Şekil 14. 18. Yüzyılda İngiltere Ticaret Yolları (Ross, 2015: 1).

18. yüzyılda İngilizlerde başarılı Merkantilist politikalar uygulamışlar, bu politikalar ile Hollanda ve Fransa'ya karşı üstünlük sağlamışlardır (Şekil 14). İngiltere, Merkantilist imparatorluğunu kurmaya başladığında hiçbir serbest ticaret savunucusu değildi. 1650'li yıllarda çıkartılan yeni yasalarla korumacı önlemler alınarak deniz aşırı ticaretin önü açılmıştır. Böylece güçlenen İngiliz ticaret gemileri Avrupa ülkeleri ile rekabet gücünü arttırmış, Merkantilist döneminin galibi olmuştur. 1815 itibariyle, dünyada İngiliz tüccarların ulaşamayacağı çok az pazar kalmış, İngiltere'nin sağladığı "ticaret özgürlüğü" İngilizlerin dünyanın her yerindeki limanlarda adı geçen ülke olmasını sağlamıştır (Ross, 2015: 1). Merkantilist dönemde merkez ve çevre durumunda olan ülkeler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Merkantilist Dönemde Merkez ve Çevre Bölgeselleşmesi Durumunda Olan Ülkeler

Merkez Ülkeler	Çevre Ülkeler
İngiltere	-Kuzey Amerika, Karayip Adaları, Afrika, Hindistan
Portekiz	-Afrika, Endonezya, Doğu Hint Adaları
İspanya	-Afrika Ülkeleri, Latin Amerika
Hollanda	-Gine, Doğu Hint Adaları, Brezilya, Endonezya
Fransa	-Çin, Hindistan, Afrika

3.2. Emperyalist Entegrasyon

Liberalizmin ekonomik sistem modeli piyasa ekonomisidir. Piyasa ekonomisi, rekabete dayalı, kârı esas alan, özel mülkiyet, miras, sözleşme yapma, teşebbüs ve tercih özgürlüğünün güvence altına alınmış olduğu ve devletin fiyat mekanizmasının işleyişine en az düzeyde müdahale ettiği bir ekonomik sistem modelidir. Serbest piyasa ekonomisinin temelinde çıkarlarını gözeten özgür ve rasyonel birey anlayışı yatar. Piyasa ekonomisinde fiyat mekanizması aracılığıyla üreticiler hangi malı, ne miktarda üreteceklerine; tüketicilere ise, hangi malı ne miktarda tüketeceklerine kendileri karar verirler. Böylece çıkarlarını maksimize etme amacıyla olan üretici ve tüketici aktörler, farkında olmadan, toplumsal refahın artmasına da hizmet etmiş olmaktadır. Fakat bu durumun söz konusu olabilmesi için piyasaya/ekonomiye devletin müdahale etmemesi gerekir (Tayyar ve Çetin, 2013: 113).

Emperyalizm; kapitalizmin temel özelliklerini içinde barındıran ve gelişimine bağlı olarak değişen niteliğidir. Kapitalizmin yeni bir aşamasıdır, tekelci kapitalist aşamanın eşitsiz gelişimi ve yayılma zorunluluğunun bir sonucudur. Dünyanın kapitalist egemen sınıf tarafından sermaye lehine dönüştürülmesinin, kapitalist dönüşümün adıdır. Yeni-sömürgeciliğin ve küreselleşmenin üzerini örttüğü gerçektir. Birikim sürecinin önündeki engeller ve çelişkili doğası gereği burjuva sınıfı, kapitalist sistemi korumak amacıyla önlemler almaya devam etmektedir. Bu önlemler emperyalist sisteme entegre olmuş kapitalist ülkelerin emperyalist politikalarını belirlemektedir. Kapitalist-emperyalist sistemin yaşaması için bu belirleyicilik gereklidir. Bu aşamada kapitalizmin hareket yasalarının kolayca işleminin önünü açan emperyalist politikaların, kapitalist sistem için gerekli olduğu tespitini yapmak yanlış değildir. Emperyalizmin bütün dünyaya el atması, az gelişmiş ülkelerde kapitalizm öncesi ilişkilerin bir tarihsel süreç içinde çözülmesine ve bu ülkelerin de giderek kapitalistleşmesine yol açacaktır. Böylece bütün dünya kapitalistleştikçe gerçekleşme sorunları çözümsüz hale gelecek ve sermaye tarihsel sınırlarına çarpacaktır (Savran, 2011: 78).

Emperyalizm çözümlemeleri 19. yüzyılın sonundan başlayarak dünya siyasetini ve ekonomisini anlamlandırmada bir analiz çerçevesi olarak ortaya çıktı. Özellikle eleştirel bakışın bir eseri olarak emperyalizm 19. Yüzyıl sonunda değişen uluslararası siyasi ve iktisadi koşulları açıklamak üzere ortaya atılmıştır. Emperyalizm literatüründe

emperyalizm ile ilgili yoğun bir dönemselleştirme, tanımlama ve emperyalizmi sömürgecilikten ayırıştırma çabaları mevcuttur. Zira, sömürge sözcüğü Avrupa dillerindeki karşılığıyla koloni, metropol ülkeye bağlamak üzere bir başka memlekette yerleşilen yer demektir. Sömürgecilik ise, yeni topraklar ele geçirme, sömürgeci yayıncılık anlamına gelir. Kapitalizm ile birlikte sömürgecilik, XVI. yüzyıldan XVIII. Yüzyıla uzanan ticari kapitalizm (merkantilizm) döneminde, özellikle coğrafi keşiflerde ve denizaşırı toprakların fethinde somutladı. Bu yayılcılık, sömürgeleştirilen ülkenin zengin hammadde kaynaklarına el konulması, metropol ülkenin fazla nüfusunun bu yeni topraklara yerleştirilmesi üzerinde yükseldi. Emperyalizm ise modern iktisadi ve siyasi koşulların konsolidasyonu üzerinden modern bir hâkimiyet biçimidir. Emperyalizm derinleştirilmiş ve sistemleştirilmiş bir sömürgeciliktir. Bu yönüyle sömürgeciliği aşar, işgalin veya fethin ötesinde bir sömürü anlayışı geliştirir. Bu ancak kendisini mümkün olacak aletlerin, iktisat, siyaset ve yönetim tekniklerinin gelişimi mümkün olmuştur. Bu anlamda modern ulus devletin ve kapitalizmin kendi içindeki everilmelerinin bir aşamasını temsil eder (Sunar, 2008: 195).

Emperyalizmin bir ulusun diğeri üzerinde baskı kurabileceği bir yoldur. Ayrıca, emperyalizm göreceli olarak istikrarlı bir model sunar: Ulusların birbirlerine bağlı oldukları bu model bir süre devam edebilir, çünkü feodal etkileşim yapısı mekanizmasıyla pek çok istikrar sağlayıcı faktör modele dahil olmuştur. Temel fikir, merkezdeki merkezin çevre ulusta, özellikle de çevre ulusun merkezinde köprübaşı oluşturmuş olduğudur. Elbette ki bu köprübaşı kendiliğinden birdenbire oluşmaz, bir önceki aşaması vardır. Bu önceki aşamanın tam doğası, emperyalizmin geçmişteki üç aşaması arasında ayırım yaparak görülebilir. Bu ayırımın kriteri merkezdeki merkezin, kendisiyle çevredeki merkez arasında çıkar uyumunu sağlamak için kullandığı somut metodudur. Bu durum Tablo 6’da gösterilmiştir (Galtung, 2004: 38).

Tablo 6. Emperyalizmin Geçmişteki Üç Aşaması

Aşama	Dönem	Şekil	Çağ
I	Geçmiş	İşgal, Çevredeki merkez işgali yapan Merkezdeki merkezden oluşur.	Sömürgecilik
II	Bugün	Kurum, Merkezdeki merkez uluslararası kurumlar vasıtasıyla Çevredeki merkezle iletişime geçer	Neo-Sömürgecilik
III	Gelecek	Merkezle uluslararası iletişim vasıtasıyla iletişime geçer.	Neo-Neo-Sömürgecilik

Kaynak: (Galtung, 2004: 38)

Tablodan gördüğümüz gibi üç durumda da merkez ulusun çevredeki merkezde bir dayanağı vardır. Bu dayanağın tam doğasının niteliği ulaşım ve iletişim araçlarına göre farklılık göstermektedir. Bu araçlara atıfta bulunmadan emperyalizmin analizini yapmak mümkün değildir. Belirtilen araçlar, belki de sosyal dinamiklerin üretilmesindeki üretim yolları kadar temeldir (Galtung, 2004: 38).

Yaklaşık olarak 1820-1880 yılları arasında liberal ticaret düzeninin büyük ölçüde dünya ekonomi politikasını belirlediği sürecin 19. yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başlaması ile birlikte küreselleşme süreci yerine yeniden bölgeselleşme eğilimleri geçmeye başlamaktadır. 1860'da İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Cobden-Chevalier anlaşması ve onu takip eden birçok ikili anlaşma ile serbest ticaretin altın çağı 1870'lerin sonundan itibaren tersine dönmeye başlamıştır. 1876 Avusturya-Macaristan, 1878 İtalya, 1879 Almanya, 1892 Fransa gümrük tarihlerini yükseltmiş ve birçok ülke de benzer uygulamalara dönmüştür. İngiltere, Hollanda, Belçika ve İsviçre 1880'lerde serbest ticaret politikalarını sürdürse de İngiltere'nin 1898 yılında deniz aşırı toprakları ile tercihli ticaret sistemi kurması ve ABD'nin korumacı politikaları merkantilizm ve emperyalizm arasındaki liberal serbest ticarete dayalı küresel dönemin sona erdiğini işaret etmektedir (İnan, 2017: 862).

20. yüzyılın ilk yarısında etkili olan bu bölgeselleşme tipi, merkantilist bölgeselleşmenin, sanayileşmenin, uluslararası ticari ilişkilerdeki değişimin, teknolojik gelişmelerin, Finans kapitalin ve politik etkilerin altında emperyalist bölgesel entegrasyon olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yeni bölgesel entegrasyonun şekillenmesinde de diğerlerinde olduğu gibi üretim biçimindeki değişimlerin etkisi kaçınılmazdır. Kapitalizmin emperyalizme dönüşmesi bu dönemdeki bölgeselleşmelerin de

emperyalizm etkisinde gerçekleşmesine neden olmaktadır. Emperyalizm kavramı ile merkantilist döneme özgü sömürgecilik veya kolonyalizm arasındaki farklılıklar aynı zamanda bu ikisi çerçevesinde gerçekleşen bölgesel entegrasyonlarda da farklılaşmaktadır. Aynı zamanda emperyalist bölgesel entegrasyon Politik imparatorluk bölgeselleşmesi ile de benzerlikler yanında farklılıklar da taşımaktadır. Bu benzeşme Emperyalizm tarihinde de kendini göstermektedir (İnan, 2017: 862).

Birbirini bütünleyen sanayi devrimi ve kapitalizmin fetvası olan liberalizmin doğum yeri olduğu gibi bunların neticesinde ortaya çıkan emperyalizmin de beşiği yine İngiltere'dir. Kapitalizmin eleştirisi olan Marksizm'in de üretim yeri İngiltere'dir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren buhar enerjisinde meydana gelen gelişmeler, üretimde fabrikalaşmanın artması ve beraberinde üretimin artması elde edilen ürünlerin pazarlanması ve daha fazla üretim için ham maddenin elde edilmesi amacıyla İngiltere gözünü sömürgeciliğe dikmiştir. 1870 yılına gelindiğinde ortaya çıkan bu yeni sömürgecilik durumu klasik emperyalizmi doğurmuştur. Emperyalist hedeflere yönelik İngilizler başta Fransa olmak üzere batılı ülkelerle güç mücadelesine girişmiş ve Asya ve Afrika'yı sömürmeye girişmiştir. 1870'leri izleyen Emperyalizm çağında İngilizler Afrika'da Somali, Mısır, Nijerya, Uganda, Kenya, Bechaunaland, Rodezya ve Nysaland'ı elde etmiştir. Sonraları gözünü Asya'ya çeviren İngilizler, Hindistan'ı ele geçirdikten sonra Birmanya'yı da almıştır. Fransa ile rekabete girişen İngilizler Tibet, İran, Siyam ve Afganistan'a göz dikmiştir. Osmanlı yıkıldıktan sonra da Filistin, Suriye ve Irak'ı sömürmeye başlamıştır.

19. ve 20. yüzyıllarda küresel kapitalizm, bölgesel oluşumlar ve ulus-devlet arasındaki ilişkiler emperyalizm tarafından yönlendirilmiştir ve emperyalizm, kaynakları ve pazarları güvenlik altına almak veya kapitalist ulusun askeri gereklilikleri çerçevesinde kapitalist sistemde rekabet edebilmek için milliyetçilikle tahrik edilerek; emperyalist uluslarla onların sömürgeleri ve bağlı toprakları arasında kompleks ilişkiler kurarak emperyal bölgelerin oluşumuna yol açmıştır. Sermayenin artan küreselleşmesi, gelişmiş endüstriyel ulusların sahip oldukları politik alanın dışında, yabancı ülkelerde veya kolonilerde daha yüksek paylarda sermaye yatırımı yapmalarına ve bu yolla daha fazla gelir elde etmelerine neden olmaktadır ki ona göre İngiltere'nin 1884-1900 yılları arasında dış yatırımların gelirlerindeki iki katı artışla emperyalizm dönemi uyum içerisinde (Tablo 7) (İnan, 2018: 940).

Tablo 7. Büyük Güçlerin Denizaşırı Yatırımları 1870-1914 (milyon dolar)

	1870	1900	1914	1870 Pay (%)	1900 Pay (%)	1914 Pay (%)
İngiltere	4900	12000	20000	61.3	46.0	44.0
Fransa	2500	5800	9050	31.3	22.2	19.9
Almanya	-	4800	5800	-	18.4	12.8
ABD	100	500	3500	1.3	1.9	7.8
Diğer	500	1100	7100	6.3	4.2	15.3
Toplam	8000	24200	45450	100.0	100.0	100.0

Kaynak: İnan, 2018: 941

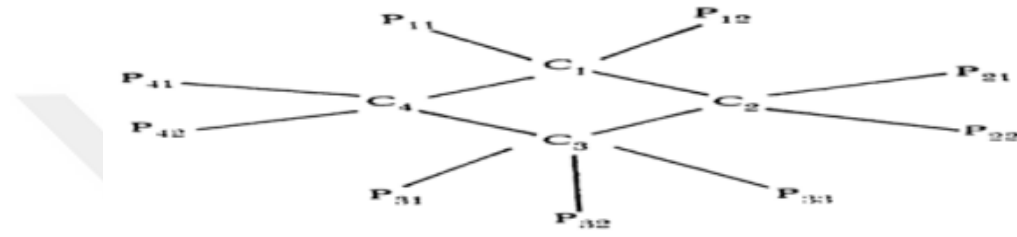
Emperyalizmden söz edildiğinde aslında dolaylı olarak dünya ekonomisinden söz etmiş oluruz. Yeni bir merkantilizm olarak başlayan emperyalizmin içerdiği ekonomik olgu ve olaylar, siyasî güçlerle uzlaşma altına alınır. Böylelikle, tıpkı Lenin için olduğu gibi, Bukharin'e göre de sınıfların kaderi, her zaman verili koşullar tarafından belirlenmiştir ve sınıflar, hiçbir zaman özgür değildir. Özgür oldukları sanısı, hakikate ilişkin yanlış bilincin sonucudur; içinde bulundukları zorunluluklar, piyasa koşullarından ve emek-sermaye çelişkisinden gelir. Oysa burjuva ekonomistlerine göre, çalışma saatlerinin yeniden düzenlenmesi ve sendikal faaliyetler marifetiyle emek-sermaye çelişkisinin makul düzeye çekilmesi, kapitalist sistemde karşılaşılan sorunların yine kapitalist sistem içinde çözülmesini sağlayacaktır. Lenin ve Bukharin'e göre ise bu söylem konformizm, sosyal şövenizm, vb. genel eğilimlerin basit bir yansımasıdır. Uluslararası rekabetin, bir milletin gelişimine katkı sağlayacağı ve bağımlılık ilişkilerinin aşılmasına zemin hazırlayacağı tezi, emperyalist metodun açık bir retoriğinden başka bir şey değildir. Kapitalizmin reel işleyişi; yâni, meta ile sermaye ihracı ve hammadde ihracı ile yatırımlar incelendiğinde görülecektir ki, kapitalist sistemde bir ülkenin gelişimi, dünya ekonomisine eklenmesidir ve bu süreç, kendi iç mantığı nedeniyle savaşları ve ilhakları zorunlu hâle getirir (Saygın, 2019: 4).

Emperyalizm, merkez ülke (core) ve çevre (periphery) ülke arasındaki ilişkilerdir, bu ilişkiler;

- Merkez ülkenin merkezi ile çevre ülkenin merkezinin çıkarları arasında uyum,
- Çıkarlar arasındaki uyumsuzluk çevre ülkede merkez ülkedekinden daha fazla olması,

- Merkez ülkenin çevresi ve çevre ülkenin çevresinin çıkarları arasında uyumsuzluk olması biçimlerindedir.

Bu ilişkilere bağlı olarak Galtung merkez ve çevre arasında dikey bir etkileşimin ortaya çıktığını, Çevreler arasında etkileşimin söz konusu olamadığı ve üçü arasında (Çevre-Merkez-Çevre) çok taraflı bir etkileşimin olmadığı bir yapının sonucu olarak; dış dünya ile etkileşimin merkezin tekeli altında olduğu; çevrenin diğer merkez ülkelerle etkileşiminin olmadığı ve merkez ülkelere ait çevre ile diğer merkez ve çevrenin etkileşimde bulunmadığı bir yapı ortaya koymaktadır (İnan, 2018: 942).

Şekil 15: Merkez (Core) Çevre (Periphery) İlişkisi

Bu yapının (dikey etkileşim ilişkisi ve feodal etkileşim yapısı) ekonomik sonuçları Galtung'a göre ticaret yoğunlaşması: Çevre ithalat ve ihracatta merkez ülkeye yoğunlaşırken merkez ülke ise diğer merkez ülkelerin çevreleri dışındaki alanlarda serbest mal yoğunlaşması: Çevre ülkeler sadece belli mallarda veya mal gruplarında yoğunlaşmakta ve bu ürünleri ihraç etme eğilimindedirler. Bu ikisinin sonucu olarak çevrenin merkeze bağımlılığı ortaya çıkmaktadır. Ancak en önemli sonuç politiktir. Merkez ve çevre arasındaki feodal etkileşim yapısı merkezi çevreye karşı koruyucu bir işlev görmektedir. Çevreler arasında etkileşimin olamaması “böl ve yönet” politikasını uygulanabilir hale getirerek merkezi çevreye karşı korumaktadır. Emperyalist bölgesel entegrasyonlar bu çerçevede merkez çevre etkileşimine bağlı olarak sanayileşmiş merkeze ticari, ekonomik, finansal ve kısmen politik olarak bağımlı olan çevre ile bütünleşmesi ile oluşan yapılardır (İnan, 2018: 942).

Emperyalist bölgesel entegrasyonlar bu çerçevede merkez-çevre etkileşimine bağlı olarak sanayileşmiş merkeze ticari, ekonomik, finansal ve kısmen politik olarak bağımlı olan çevre ile bütünleşmesi ile oluşan yapılardır. Emperyalist bölgesel entegrasyon 1880'lerden başlayarak İkinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde etkili

olmuştur. Bu dönem de kendi içerisinde ikiye ayrılabilir. İlk dönem Merkantilist entegrasyon dönemindeki bölgeselleşme üzerinde gelişen emperyalist entegrasyondur ve İngiltere ile Fransa tarafından büyük oranda uygulanmıştır. “İngiltere 19.yüzyılın açık kapı politikalarını terk etmiş, 1919 yılında eski koloniler için ‘sınırlı tercihli tarife’ yürürlüğe koymuş, 1932 yılında Ottawa Anlaşması ile de genel ithalat vergilerini yükselterek İngiliz Uluslar Topluluğu’nda ithal edilen mallar için ‘esaslı tercihli tarife’ uygulamaya başlamıştır. Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri de sömürge ve bağlı toprakları tercihli ticaret uygulamaları için benzer adımlar atmışlardır (Tablo 8) (İnan, 2018: 943).

Tablo 8. Emperyal Bölge-İçi Ticaret, 1929 – 1938

Ülkeler		İthalat (%)			İhracat (%)		
		1929	1938	% Artış	1929	1938	% Artış
Birleşik Krallık	İngiliz Uluslar Topluluğu, Koloniler, Bağlı Topraklar	30.2	41.9	38.7	44.4	49.9	12.4
Fransa	Koloniler, Bağlı Topraklar, Manda Yönetimler	12.0	27.1	125.8	18.8	27.5	46.3
Belçika	Belçika Kongosu	3.9	8.3	112.8	2.6	1.9	-26.9
Hollanda	Denizaşırı Topraklar	5.5	8.8	125.6	2.6	1.9	-26.9
Portekiz	Denizaşırı Topraklar	7.9	10.2	29.11	12.7	12.2	-3.9

Kaynak: İnan, 2018: 943

İkinci dönem ise Sanayileşme sürecini geriden takip eden ve Merkantilist bölgeselleşme sürecini yaşayamayan, bölgesel yoksunluk çeken Almanya ve Japonya gibi ülkeler tarafından uygulanan emperyalist entegrasyondur. Almanya ve Japonya politik hâkimiyetlerine aldıkları komşu ülkelerle ticaret paylarını kabaca ikiye katlamışlardır (İnan, 2018: 943).

Merkantilist sömürgecilikte fiziksel bir denetimle ticari ayrıcalık elde etmek söz konusu iken, Emperyalizmde politik, ekonomik ve finansal denetim de ön plandadır. Bu çerçevede Merkantilist bölgesel entegrasyonda entegrasyon aşamalarından ticari bütünleşme ön planda iken, Emperyalist bölgesel entegrasyonda ticaret bütünleşmesine ek olarak, faktör bütünleşmesi, politika bütünleşmesi ve finansal bütünleşme hatta ilerleyen dönemde parasal bütünleşmenin ilk aşamaları olarak örneğin Sterlin alanı, Kambiyo denetimi alanı, altın bloku gibi bölgesel bütünlükler oluşmakta ve İngiliz Uluslar Topluluğu ve Hollanda-Endonezya Birliği gibi siyasi bütünleşme aşamaları da gözlenmektedir. Bu çerçevede emperyalizm kavramı politik imparatorluğun geri dönüşü olarak da algılanabilir ancak buradaki temel farklılık Politik İmparatorluk denetimine

aldığı bölgelerden doğrudan gelir elde etmekteyken veya gelire el koymaktayken emperyalist bölgeselleşmede ise sermaye yatırımları yoluyla dolaylı bir gelir elde edilmesi söz konusudur (İnan, 2018: 944).

İngiltere, tarih sahnesine çıktığı XV. ve XVI. yüzyıllarda başlangıçta güçsüz ve diğer ülkelere nazaran insan gücü ve doğal kaynaklar açısından şanssız bir ülke görünümündeyken, dezavantajlarını avantaja çevirmeyi başarmıştır. Bunu da coğrafi konumunu iyi kullanarak ve 5 kıtadaki 43 sömürgesi ile sağlamıştır. Sömürgelerinden sağladığı kaynaklarla ekonomik olarak ön plana çıkan İngiltere, bu kaynakları etkili bir şekilde kullanmıştır (Özdağ, 2017: 117). İngiltere, XVII. yy sonunda başlayan Endüstri Devrimi sayesinde ortaya çıkan makineleşme, üretimi arttırmış, üretilen artı değeri, dış ticarete değerlendirmiştir. İngiltere uyguladığı merkantilist politikaları zamanla yerini liberal politikalara dönüştürülmüş, ülke kısa bir zaman içerisinde dünyanın üretim tezgâhı haline gelmiştir. Buharlı gemiler, telgrafın icadı gibi teknolojik gelişmeleri de iyi kullanan İngiltere, uluslararası ticaretine hız vererek merkez ülke konumuna gelmiştir. XVIII. yüzyıl boyunca Amerika ve Asya’da yoğunlaşan İngiliz yayılmacılığı, öncelikle sömürgelerindeki işçi ihtiyacını karşılamak için çok karlı bulduğu Afrikalı köle ticaretine XVI. yüzyıl ortalarında başlamış olmasına rağmen, sonraki yıllarda koloni faaliyetlerine başlamış, Afrika’nın da sömürgeleştirilmesinde aslan payını almıştır. İngiliz emperyalizmini, endüstriyel ve mali çıkarların halkın zararına ve kamusal güçle birlikte üretim fazlalarını sürebilecekleri, artı sermayeleriyle yatırımda bulunabilecekleri özel pazarları sağlamak ve geliştirmek amacıyla yüksek düzeyde organize olmuş bir iradedir (Kuruluşlu, TY, 4-6).

İngiliz İmparatorluğu’nun kendi çağında bu denli büyük bir güce dönüşmesinin esas kaynaklarından birisi de Hindistan’dır. Sanayi Devrimi sonucu İngiltere’de artan devasa üretimin tüketilmek üzere arz edildiği piyasaların başında Hindistan gelmekteydi. 1814 yılında Hindistan’a giren pamuklu dokumaların uzunluğu 1 milyon yarıdan, 1830’da 51 milyon, 1870’de de 995 milyona ulaşmıştır (Kuruluşlu, TY, 7).

Fransa’nın emperyal bir güç hâline gelmesinin en önemli sebeplerinden biri sanayi devriminin yanı sıra Afrika’da ve deniz aşırı topraklarda koloniler ve sömürgeler oluşturmastır. Fransa’nın sınırlarını genişletme ve gücünü artırma konusunda kıta Avrupa’sına yönelik bir proje hazırlamasına olanak verecek kabiliyetten önemli oranda

yoksundur. XV. yüzyılın sonlarına doğru İtalya'yı, hatta İspanya'yı ele geçirmek için İtalya ve İspanya ile sürdürdüğü savaş ve Almanya gibi güçlü devletlere komşu olması, Avrupa içlerinde yeni hükümdarlık ve nüfuz alanları oluşturmalarının pek de mümkün olmayacağını göstermektedir. Avrupa ülkeleri Hindistan, Afrika ve Amerika halklarını medeniyetle tanıştırmının karşılığını insan ticareti, altın, gümüş, elmas, petrol, vb olarak fazlasıyla almışlardır. Bu çerçevede Fransa sömürgecilik faaliyetlerinde İngiltere, İspanya ve Portekiz ile rekabet edecek gücü ve kararlılığı sonuna kadar muhafaza etmiştir (Uygur ve Uygur, 2013: 274-281).

Alman emperyalizmi geleneksel sömürgeci ülkelere oranla, üretim teknolojisi yanında, ekonomik ve siyasal yayılma konusunda da daha modern ve değişik yöntemler izlemiştir. Görünürde hiç bir toprak talebi olmadığını, sömürgeciliğe karşı olduğunu, ülkelerin bağımsızlığına saygı gösterdiğini, aslında yatırımlar yaparak yarı sömürge ülkelerin gelişmesine yardımda bulunmak istediğini belirterek, barışçı yayılma yöntemleri izlemiş ve böylece çağımızdaki yeni sömürgecilik yöntemlerinin ilk uygulayıcısı olmuştur. Yeni sömürgeciliğin baş temsilcileri Amerikan ve Batı Alman emperyalizmleridir. Batı Alman devleti -tekellerin iktidar ve kâr çıkarlarından doğan- her türlü aracı kullanarak sömürge baskısı altındaki halkların ve antiemperyalist yeni ulusal devletlerin sırtından kendi siyasal ve ekonomik etki alanını genişletmeye çalışmaktadır. Burada hem yeni pazarların ele geçirilmesi, Asya, Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinin zengin doğal kaynaklarının yağmalanması, hem de bu kıta halklarının sömürülmesi söz konusudur (Rathmann, 2001: 8).

19. yüzyılın sonlarında, artan gücünün verdiği özgüvenle birlikte Japonya da kendisini bir “Büyük Güç” statüsüne yükseltme arzusundaydı ve bu doğrultuda emperyalist bir vizyon geliştiriyordu. Japonya'nın emperyalist heveslerinde ekonomik boyut elbette eksik değildi; ama Japon emperyalizminin evrimine bakıldığında, Japon devleti ve tüccarlarının ekonomik kazanç hesabı, makul bir güvenlik şemsiyesi oluştuktan sonra boy gösterir. Yapılması gereken ilk iş, muhtemel Batı akınlarının önüne set çekmek olarak görülmüştür. 19. Yüzyılın modern dünya sisteminde bir büyük güç olmak demek, anayasa, rasyonel bir vergi sistemi, demiryolları ya da zırhlı gemiler gibi yeniliklere sahip olmak demek olduğu kadar, sömürgelere sahip olmak anlamına da gelmekteydi. Dolayısıyla, 1894'te, Kore'yi kontrol etme meselesi yüzünden Çin'le savaşa girme, Japonya için “anlık” bir tepki değildi; güvenlik takıntısı ve modernlik algısının

şekillendirdiği uzun hesapların sonucunda, hazır olmak için en uygun zamanın oluşması beklenerek alınmış bilinçli bir karar olmuştur (Beşikçi, 2007: 2). Emperyalist entegrasyon döneminde merkez ve çevre durumunda olan ülkeler Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Emperyalist Entegrasyon Döneminde Merkez-Çevre Durumunda Olan Ülkeler

Merkez Ülkeler	Çevre Ülkeler
ABD	Latin Amerika Ülkeleri, Filipinler
Almanya	Doğu Avrupa, Latin Amerika Ülkeleri
İngiltere	Hindistan, Birmanya, Somali, Mısır, Nijerya, Uganda, Kenya, Tibet, İran, Siyam, Afganistan, Filistin, Suriye, Irak, Denizaşırı Topraklar
Japonya	Kore, Mançurya, Uzak Doğu
Fransa	Afrika, Denizaşırı Topraklar
Rusya	Orta Asya, Sibirya

3.3. Hegemonik Entegrasyon

II. Dünya Savaşı sonrasında iki süper güç ve iki sistem kalmıştır. Bu durum da küresel hegemonik devletlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Kıta Avrupası, İngiltere ve Pasifik’te Japonya’nın savaş sonrası ticari, ekonomik ve politik gücünün düşmesi ve çevre ülkelerdeki bağımsızlık mücadeleleri ile emperyalist bölgeselleşme devam edemez hale gelmiştir. Bunun sonucunda da eski sömürgelerin bağımsız devletler olarak ortaya çıkmaları merkez çevre ilişkilerine yeni bir boyut getirmiştir (İnan, 2018: 945).

İkinci dünya savaşından sonra iki kutuplu güç yapısı içinde gelişen ve ABD’nin uluslararası sisteme sağlamış olduğu ekonomik ve politik istikrara dayalı bölgeselleşme eğilimleri “hegemonik bölgesel entegrasyon” olarak ifade edilmektedir. İki savaş arası dönemdeki ekonomik, ticari ve parasal çok kutuplu bloklaşmaların yerini alan ve ABD ve SSCB hegemonyasına dayalı dönemde ekonomik bölgesel entegrasyon hareketleri de bu güçler etrafında ve etkisinde gelişmektedir. İmparatorluk bölgeselleşmesinden temel farkı birbirinden ayrı ekonomik ve politik sistemlerin birbirleriyle çatışarak oluşturdukları bir bütün olmasıdır. ABD’nin ve SSCB’nin çevresinde ortaya çıkan Batı ve Doğu Bloklarının benzeşme ve bütünleşme süreçlerinden kaynaklanmaktadır.

ABD'nin Bretton Woods kuruluşları ve GATT sistemi içerisinde bütünleştirdiği blok ve SSCB'nin COMECON'la bütünleştirdiği diğer bir bloğun varlığı üzerine kurulmuş bölgesel entegrasyonlardır (İnan, 2018: 944).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), 25 Ocak 1949'da COMECON'u kurarak Doğu Avrupa ile iktisâdi entegrasyonu pekiştirmeyi denedi. Plânlı Doğu Avrupa sosyalist sistemleri ile SSCB, aralarında üretim ve ticarete uzmanlaşarak entegrasyonu sağlama niyetindeydi. SSCB'nin COMECON üyeleriyle ticareti yıllık dış ticaretinin %50'sinden fazla idi. Buna karşın, çok çeşitli sebeplerden dolayı sınırlı ölçüde entegrasyon sağlandı. İlk, entegrasyon için yapılan iktisadi ve siyasi baskıya rağmen, Doğu Avrupa ülkeleri iktisadi bağımsızlıklarını kaybetmekten korkuyorlardı. Bu çerçevede sanayide çeşitlilik ve ağır sanayi dâhil, kendi ekonomilerini geliştirme stratejisi izlediler. COMECON anlaşması üye ülkeler üzerinde uluslararası bir otorite öngörmüyordu, ülkelerin veto hakkı vardı. İkincisi, koordinasyon için tedbir alınsa da bir entegrasyon planı yoktu. Sadece ortak ölçü cetvelleri (müşterek maliyetler gibi) belirlemek için adımlar atıldı, ama bir ortak para birimi var olmadı. COMECON üyeleri arasında benzer plân ve fiyat mekanizmaları olsa bile, yukarıda sözünü ettiğimiz dış ticaret engelleri yine mevcuttu. Ticaret iki taraflı anlaşmalar yoluyla yürütülüyordu. Çok taraflı bir sistem için 1964'te Uluslararası İşbirliği Bankası kuruldu. Ödemeler COMECON'a dâhil ülkeler arasında valuta ruble ile gerçekleştiriliyordu. Ticarete konvertibl para kullanım oranı çok düşüktü. Böyle olunca da COMECON ülkeleri arasında istenmeyen ürünlerin (konvertibl paralar karşılığı satılamayan) takası gerçekleştiriliyordu. COMECON ülkeleri arasında iki taraflı ticaret açıkları doğduğunda gelecek yıllar için ticaret hedefleri belirlenerek ya da istenmeyen ürünleri (konvertibl para karşılığı satılamayan) satarak denge sağlanmıştı (Başaran, 2010: 109).

Hegemonik entegrasyonda merkez konumunda bulunan SSCB'nin çevre durumunda olan COMECON'a üye ülkelerle yapmış olduğu dış ticaret tablo 10 da gösterilmiştir.

Tablo 10. Sovyet Dış Ticareti-Seçilmiş Yıllara Göre Coğrafi Dağılım (%)

	1946	1950	1953	1956	1959	1962	1965	1970	1975	1978
Sosyalist Ülkeler*	54.5	81.1	83,2	75,7	75,3	70,2	68,8	65,2	56,3	59,8
COMECON Üyesi Ülkeler	40.6	57.4	59,3	49,6	52,0	57,5	58,0	55,6	51,7	55,6
Kapitalist Ülkeler	45.5	18,9	16,8	24,3	24,7	29,8	31,2	34,7	43,6	40,1
Sanayileşmiş Ülkeler (LDCs) En Az Gelişmiş Ülkeler	38.4	15,1	14,5	16,8	15,9	18,1	19,3	21,2	31,2	28,0
	7,1	3,8	2,3	7,5	8,8	11,7	11,9	13,5	12,4	12,1
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
*Çin, Küba, Vietnam, Kuzey Kore ve Yugoslavya dahil.										

Kaynak: İnan, 2018: 948

Hegemonik entegrasyon sürecinde ise merkez ve çevre durumunda olan ülkeler Tablo 11’da gösterilmiştir.

Tablo 11. Hegemonik Entegrasyon Sürecinde Merkez-Çevre Durumunda Olan Ülkeler

Merkez Ülkeler	Çevre Ülkeler
ABD	GATT’a üye ülkeler
SSCB	COMECON’a üye ülkeler

ABD’nin küresel düzeyde Sosyalist Blok dışındaki dünyayı bütünleştirme çabaları bölgesel düzeyde de hegemonik entegrasyonla uyumlu bir biçimde işlemektedir. Özellikle Sovyet tehdidine karşı ülkeler arası ekonomik ve ticari işbirliğinin desteklenmesi ve kalkınma çabalarını güçlendirmek amacı ile “entegrasyonlar”ın önem kazanması liberal ticaret düzeni içerisinde bölgesel entegrasyonları önemli kılmaktadır (İnan, 2018: 947).

Türkiye’nin birçok ülke gibi SSCB tehdidine karşı ABD yardımları ile birlikte savunmasını kabul etmesi veya SSCB’nin birçok Doğu Avrupa ülkesi üzerinde baskı ve zor kullanması bu dönemde hegemonyayı pekiştiren gelişmelerdir. Bölgesel hegemonya veya çok taraflı ittifak hegemonyası ise ikili hegemonik ilişkiye ek olarak dış tehditlere karşı ittifakın birleşik güçlerine önderlik sağlamaktadır. Bir dizi ikili anlaşma veya çok

tarafli tek bir yapı (veya her ikisi) bölgesel hegemonyayı kurumsallaştırmaktadır. Bölgesel hegemonya içindeki her ülke karşılıklı müttefik olmayabilir, hatta düşman da olabilirler. Türkiye ve Yunanistan'ın karşılıklı birçok politik soruna karşın NATO, OEEC gibi askeri ve ekonomik örgütlerde bir araya gelmesi hegemonun önderliğinde kurumsallaştırılmaktadır. Sistemik hegemonya ise tek kutuplu güçten fazlası fakat evrensel imparatorluktan ise daha azıdır. Wilkinson'a göre (2008, 139) Dünya-sistem hegemonik gücü bölgesel hegemon gibi nüfuzunu kullanabilir; fakat bütün devletler hegemonyası altında olacağından karşısında birleşilecek ortak düşman olmayacaktır. Hegemonyanın ortaya çıkış sürecinde ülkelerin kişi başı gelir düzeyinin diğer ülkelerden farklılaştığı ve ayrıştığı gözlenmektedir (İnan, 2018: 944).

3.4. Post Hegemonik Entegrasyon

Hegemonik güç ABD'nin düşüşü ve SSCB'nin yıkılması ile bütün dünyada ortaya çıkan bölgesel entegrasyonlardır. 1960'lı yıllarda Hegemonik bölgeselleşme içinde gelişen yapıların ve/veya bu denetimin dışında kalan bölgelerin, 1990 sonrası dönemde etkinliklerini arttırarak gerçekleştirdikleri bölgesel entegrasyon süreçlerinden oluşmaktadır. ABD'nin değişen bölgeselleşme politikaları, Rusya'nın yeniden bölgeselleşme eğilimi içine girmesi, Avrupa Birliği'nin ekonomik-ticari entegrasyon yanında politik bir entegrasyona dönüşmesi, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma ve entegrasyon deneyimi başarısızlıkları ve Asya-Pasifik bölgesinde yükselen yeni ekonomik merkezlerin ortaya çıkması bu dönemin temel değişim dinamiklerini oluşturmaktadır.

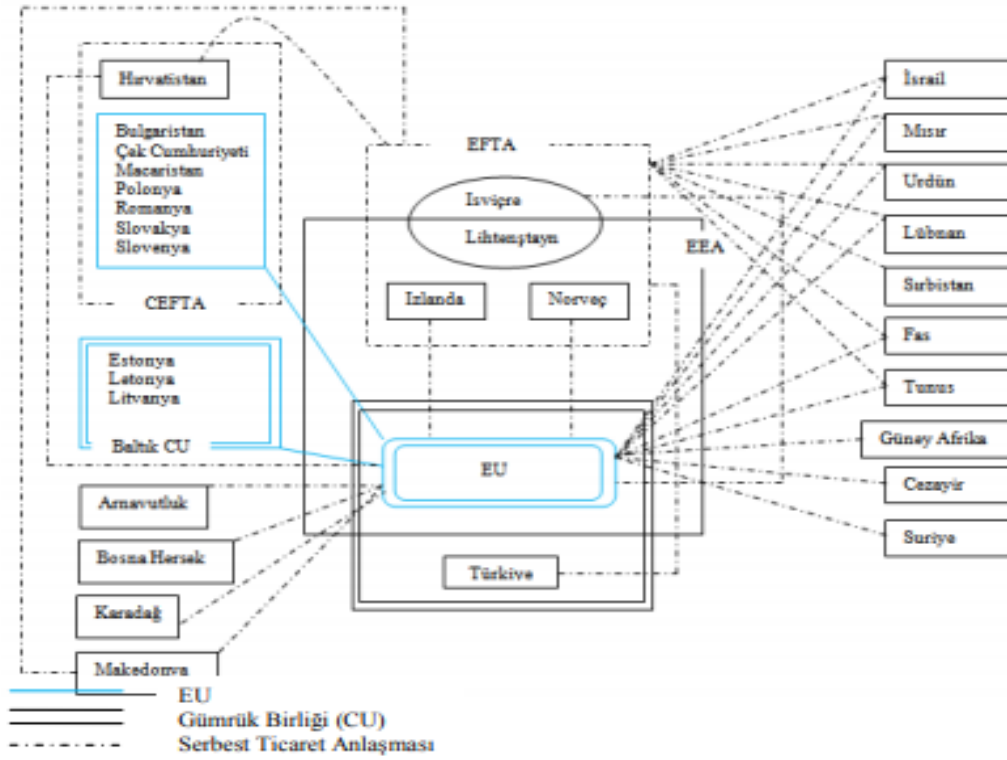
Post-hegemonik dönem bölgeselleşmesi üç bölgeselleşme düzeyinde incelenebilir. Bunlardan ilki bölgeler arası keskin ayrımların ortadan kalkması ile “spagetti kasesi”nin ortaya çıkmasıdır (İnan, 2018: 948).

Spagetti Kasesi bugün dünyada 300'den fazla ekonomik birleşme bulunmaktadır. Bu birleşmelerin büyük çoğunluğu ülkelerde üretilen ürünlerin diğer ülkelere satışı ile ilgili iken, önemli bir kısmı da ülkeler arasında hizmet satışını sağlayacak ekonomik birleşmelerdir. Ürün ticaretine dayanan ekonomik birleşmelerin de büyük bölümü serbest ticaret anlaşması şeklinde oluşturulmuş, yaklaşık %10'u gümrük birliği, %6'sı ise tercihli ticaret anlaşması şeklindedir. Buradan çıkacak sonuç, ülkeler bölgeselleşmelerde en

kolay yolu tercih ettikleridir. Gümrük birliği ve tercihli ticaret anlaşmaları serbest ticaret bölgelerine göre daha karmaşık bölgeselleşmelerdir.

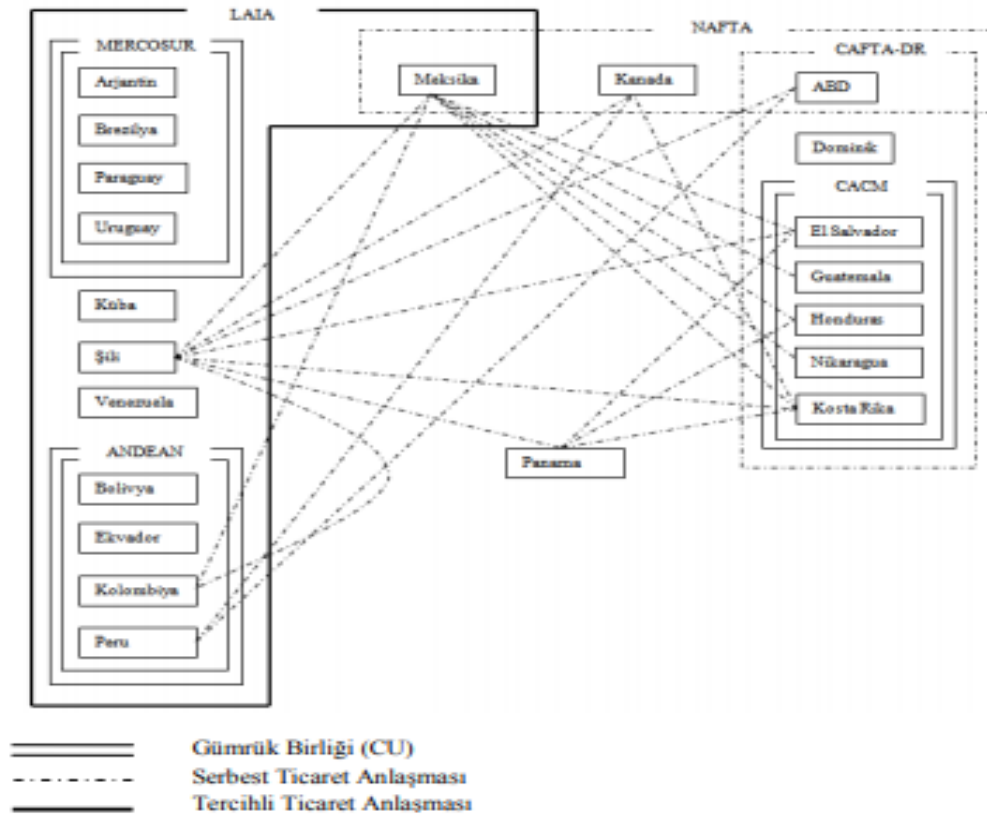
GATT ve onu takiben WTO, en çok gözetilen ülke (MFN) ilkesi çerçevesinde çok taraflı serbestleşmeyi sağlamayı hedeflemesine rağmen, “GATT anlaşmasının 5. ve 24. maddesinde” bölgeselleşme hareketlerinin yapılmasına imkân verilmiştir. Ayrıca GATT’da yürütülen çok taraflı ticaret görüşmelerinin 1979 yılındaki Tokyo raundunda kabul edilen “Dayanak Hükümü” (Enabling Clause) kararı ile gelişmekte olan ülkelere tercihli ticaret anlaşmaları yapma yönünde kolaylıklar sağlanmıştır. Bölgeselleşme girişimlerinin mevcut durumu bahsi geçen düzenleyici hükümlere göre değerlendirildiğinde, yarısından fazlası (%59.3) GATT’ın 24. maddesi, %29.4’ü GATT’ın 5. Maddesi ve %11.3’ü Dayanak Hükümü kapsamında oluşturulmuştur.

Ülkelerin bölgeselleşme eğiliminde olmaları ve birden fazla bölgeselleşme hareketinin içinde olmaya başlamaları bir taraftan dünya ticaretinin gelişmesini sağlarken diğer taraftan da dünya ticari düzeninin karmaşık bir hal almasına sebep olmuştur. Bu karmaşık yapıyı tanımlayan Bhagwati (1995), bu karmaşıklığı “Spagetti Kasesi” olarak tanımlamıştır. Bhagwati’nin yaklaşımında kase olarak tanımlanan ülkeler arasındaki çok taraflı ekonomik yapıdır. Kaseinin içerisindeki spagetti ise ülkeler arasında oluşmuş karmaşık bölgeselleşmedir. Avrupa’daki bölgeselleşme girişimleri, EU merkezinde ve kısmen de EFTA etkisinde şekillenmiştir. EU ve EFTA Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkeleri ile serbest ticaret anlaşmaları yapmıştır. Öte yandan EU ve EFTA kendilerine üye olmayan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle de serbest ticaret anlaşmaları faaliyete geçirmiştir. Böylece Avrupa kıtasında yapılan ikili serbest ticaret anlaşmaları ve bazı ülkelerin diğer anlaşmalara da üye olması Avrupa için karmaşık bir düzen yaratmıştır. Şekil 13 Avrupa için spagetti kasesi olgusunu sunmaktadır (Genç ve Berber, 2011: 93).

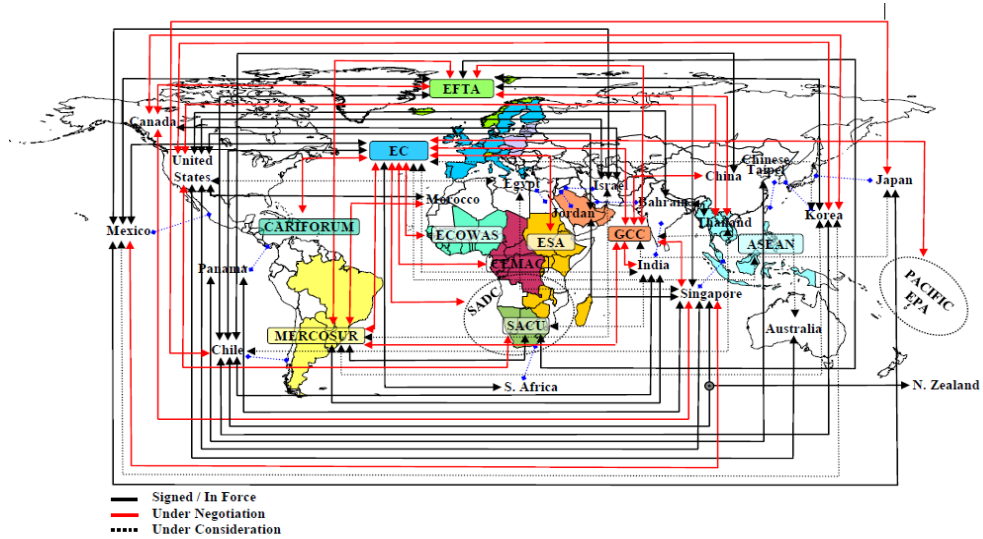

Şekil 16. Avrupa İçin Spagetti Kasesi

Japonya ve Çin'in ekonomik bölgeselleşmelere katılma yönünde tavır almaları 2000'li yılları bulmuştur. Bu iki ülkenin bölgeselleşme ile ilgili kararları Asya Kıtasında yaşanan bölgeselleşme eğilimlerini hızlandırmıştır. Japonya ve Çin'in bu bölgede diğer ülkelerle ikili anlaşmalar yapmaları bölgedeki ticareti bir yandan yoğunlaştırırken, diğer yandan da bölgede karmaşık bir ticari yapının oluşmasına sebep olmuştur. Şekil 16'da Asya için spagetti kasesi olgusu bulunmaktadır (Genç ve Berber, 2011: 93).

Şekil 18 Amerika İçin Spagetti Kasesi

Şekil 19. Dünya İçin Spagetti Kasesi (Ergin, 2019: 7).

İkinci olarak büyük ekonomik merkezler etrafında ekonomi-politik bütünleşmelerin ve yeniden bloklaşmaların gerçekleşmesidir. Bölgesel entegrasyonların

niteliği ve sayılarındaki artış yanında bu dönemde derinliği de farklılaşmaktadır. Eski bölgeselleşme dönemindeki ideolojik bloklaşma çerçevesinde gerçekleşen derinleşme ve benzeşme süreci günümüzde sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda yeniden belirgin hale gelmektedir. Ekonomi politik açıdan farksızlaşan ülkeler arasındaki derin entegrasyonlar kültürel ve sosyal bütünlükle politik güçlere doğru evrilmektedir. Bu durum Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (1957) Avrupa Birliği'ne (1993) dönüşümünde net bir biçimde gözlenmektedir. Dünya üzerinde ikili ve çok taraflı bölgesel ticaret anlaşmaları hızlı bir biçimde artış gösterse de Büyük Güçler etrafında gerçekleşen derin entegrasyonlar diğerlerinden bu anlamda farklılaşmakta ve ekonomik bölgeselleşmeler sosyo-politik bölgeselleşmelere dönüşmektedir. Dolayısı ile post-hegemonik dönemdeki bölgeselleşme ticari ve ekonomik avantajlar yanında büyük ülkenin sosyo-politik gücüne bağlı olarak “medeniyetler” çerçevesinde gelişen entegrasyonlardır. Avrupa Birliği derin entegrasyonu büyük oranda başarabilen ve post-hegemonik dönemin en önemli entegrasyonudur. Rusya bu dönemde yeniden yakın coğrafyası ile bölgeselleşme sürecine girerek bölgesel ve küresel etkinliğini sürdürmek ve arttırmak istemektedir. Çin ve ABD ise daha geniş bir coğrafyada birbirlerine rakip olarak oluşturmaya çalıştıkları bölgesel işbirlikleri ve entegrasyonlarla post-hegemonik dönemde çatışma sürecine girmektedirler. ABD'nin “Trans Pasifik Ortaklığı” (Trans-Pacific Partnership/TPP) ve Çin'in “Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık” (Regional Comprehensive Economic Partnership/RCEP) girişimleri her iki ülkenin de bölgeselleşme süreci ile ekonomi-politik güçlerini sürdürme ve derinleştirme amaçlarındaki temel unsurlardandır. Ayrıca ABD'nin hegemonik dönemde inşa ettiği küresel uluslararası ekonomik örgütlerdeki ağırlığına alternatif olarak da farklı coğrafyalardaki Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika Cumhuriyeti (BRICS) işbirliğine yönelmekte ve alternatif örgütler oluşturarak yeni bir bölgesel entegrasyon sürecini ortaya çıkarmaktadırlar.

Son olarak da sınırlı sayıda da olsa hegemonya karşıtı bölgeselleşme eğilimleri oluşmuştur. Hegemonik bölgeselleşme döneminde oluşturulan birçok politik ve askeri nitelikteki işbirlikleri bu dönemde ekonomik ve ticari bölgeselleşmelere dönüşmüştür. 1960'larda Güney Asya'da komünizmin yayılmasını önlemek amacı ile oluşturulmuş olan Güney Doğu Asya Uluslar Birliği günümüzün önemli bir ticari ve ekonomik bölgesel entegrasyonuna evrilmektedir. Benzer biçimde hegemon gücün çevreleme politikası çerçevesinde ülkeler arasında oluşturulan askeri işbirlikleri (CENTO-SEATO-ASPAC)

ticari ve ekonomik işbirliklerine (ECO-SAARC-SAFTA) dönüşerek hegemonyanın bölgeselleşme politikaları ile uyum içerisinde. Ancak özellikle Latin Amerika'daki bazı bölgeselleşme hareketlerine baktığımızda bunların hegemonya karşıtı bölgeselleşme süreci içerisinde oldukları ifade edilmektedir. Özellikle Venezüella'nın başını çektiği oluşumlar (ALBA, Petrocaribe ve Sucre) post-hegemonik dönemde hem ABD'nin Latin Amerika entegrasyon politikalarına hem de genel olarak küreselleşme eğilimleri ile zıtlık içindedir. 1960'larda Latin Amerika'da uygulanan kalkınma modellerinin önemli bir parçası olan bölgesel entegrasyon hareketlerinin başarısızlığı ve 1980'lerde uygulanan neoliberalizmin Latin Amerika ve Karayipler'de yoksulluk ve düşük büyümeye neden olması, 1990'lardan itibaren ABD'nin bölgedeki borç, yatırım ve ticaretteki hakimiyetinin yerini Avrupa Birliği ve Çin'in almaya başlaması bölge ülkelerinin yeni arayışlara girmesine neden olmuştur. Bu entegrasyonlardan Latin Amerika için Bolivaryan İttifak (ALBA) 2004 yılında Venezüella ve Küba arasında oluşturulmuş ve 11 üyeli bir entegrasyona dönüşmüştür. ALBA temelde ABD'nin tüm Amerika kıtasını kapsayan Amerikalar Serbest Ticaret Bölgesi'nin antitezi olarak (albainfo.org) oluşturulmuş ve kendisini Latin Amerika ile sınırlandırmıştır. ABD'nin bölgedeki hegemonya ve serbest ticaret sistemine karşı oluşturulan ALBA ortak bir para birimi (Sucre) ve petrol birliği ile bölgesel entegrasyon sürecini güçlendirmeyi ve derinleştirmeyi amaçlayan post-hegemonik dönemin antikapitalist ve anti-hegemonik entegrasyon örneğini teşkil etmektedir. Bu üç farklı bölgeselleşmenin birarada birbirleriyle çatışarak bir bütün oluşturması dönemin en önemli özelliğidir (İnan, 2018: 950).

SONUÇ

Ekonomik entegrasyonlar serbest dış ticaret düşüncesine dayanmaktadır. Ülke ekonomisine yön verenlerin korumacı politikaları terk ederek ülke ekonomisini dışa açık hale getirmelerinin amacı, dış ticareti geliştirerek ülkedeki refah düzeyini arttırmaktır. Bu genel amaç çerçevesinde oluşturulan ekonomik entegrasyonların amaçlarına daha geniş çerçeveden bakıldığında amaçlanan yararlarının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu amaçlar arasında üretimde uzmanlaşmayı arttırarak, karşılaştırmalı olarak diğer ülkelere göre üstünlük sağlamak, ölçek ekonomilerinin dışsallıktan kaynaklanan maliyet azaltıcı etkilerinden yararlanmak, ülkenin ticaret hadlerini arttırarak uluslararası alanda ülkenin pazarlık gücünü arttırmak, dış piyasalarda rekabet gücü kazanmak, daha yüksek büyüme hızını sağlayarak tam istihdam seviyesini yakalamak, diğer ülkelere karşı siyasi üstünlük sağlamayı saymak mümkündür.

Bu amaçlar etrafında oluşturulan ekonomik entegrasyonların ülke ekonomilerine statik ve dinamik etkileri bulunmaktadır. Ekonomik entegrasyonların statik etkileri ülkelerdeki kaynak dağılımı ve ticaret hadlerine olan etkileridir. Kaynak dağılımına etki üretim ve tüketim üzerinde görülen etkilerdir. Bu etkiler üretim ve tüketim düzeyini artırma ya da azaltma yönünde olabilir. Ülkeler arasında oluşturulan ekonomik entegrasyonların dinamik etkileri ise daha kapsamlıdır. Dinamik etkiler üretim ve tüketimde yaşanan değişimler ile birlikte ülke kaynaklarının verimli kullanılması, milli gelir düzeyi, kalkınma hızı ve ekonomik refah gibi göstergelere önemli ölçüde yansımıştır. Ekonomik entegrasyonların statik etkileri kısa dönemde de görülebilenken, dinamik etkileri uzun dönemde belirginleşmektedir. Statik etkiler daha çok anlık görüntülerdir. Buna karşılık dinamik etkiler ise süreç içerisindeki değişimleri ortaya koyacak göstergeleri etkilemektedir.

Entegrasyonların iki ayrı modelinden biri olan bölgesel entegrasyonlar 1970’li yıllardan sonra ülkelerde düşen büyüme hızları, fiyatlar genel seviyesinin istikrarsız hale gelmesi, ekonomik anlamda kamu politikalarının daha etkin ve verimli kullanılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ülkeler karşılaştıkları ekonomik sorunları aşmak için ülke ekonomisinde koruma politikaları geliştirerek kurdukları ekonomik birliktelikler ile üye ülkeler aralarında ekonomik işbirlikleri oluşturmakta bu bloklaşma ile yaşadıkları ekonomik sorunları atlatma gayesi içerisinde olmaktadır. Ekonomik

blok içerisinde dahil olan ülkeler kendi aralarında yaptıkları ticaret ile ekonomik ve sosyal sorunlarını çözerken, blok dışında kalan ülkeler ise ikinci planda kalmaktadırlar. Bölgesel olmayan entegrasyonlar ise özellikle küreselleşme eğiliminin kendini daha yoğun hissettirmesi ile birlikte uluslararası alanda artan rekabet koşullarını bertaraf etmek, dünya ekonomisi içerisinde kendine bir yer bulmak istediklerinden dolayı kurulmuşlardır. Özellikle soğuk savaşın bitmesi ile birlikte bölgesel olmayan ekonomik birleşmeler daha çok gündeme gelmiş, uluslararası alanda bir güvenlik sorununun azalması, ülkeleri daha çok ekonomik kalkınmaya yöneltmiştir.

Soğuk savaş dönemi ve bu dönemin bitmesiyle başlayan yeni dünya düzeni ekonomik entegrasyonların da yapısını değiştirmiştir. 1950'li yıllarda ortaya çıkan eski bölgeselleşme hareketlerinde daha çok güvenlik gereksinimi hâkimdir. İkinci Dünya Savaşından sonra ülkelerin ekonomik anlamda yaşadıkları yıkımla birleşen güvenlik gereksinimi ve iki kutuplu dünya düzeni aynı bölgelerde bulunan ülkelerin blok halinde hareket etmelerine sebep olmuştur. Blok halinde hareket eden ülkeler kuvvetli ülkenin etrafında toplanmaya başlamışlar, geçmişten beri aslında var olan merkez-çevre ilişkisini daha belirgin hale getirmiştir. Soğuk savaş döneminde yaşanan bloklaşmalar içerisinde ekonomik anlamda kalkınma düşüncesi yine olmasına karşın, güvenlik kaygısı daha ön plandadır. Ülkeler iki kutuptan birine yaklaşarak güvenlik ihtiyaçlarının yanında ekonomik ilişkilerini de bu ülkeler ile sürdürme yoluna gitmişlerdir. 1980'li yıllardan itibaren görülmeye başlayan yeni bölgeselleşme eğilimleri de çoğunlukla gelişmekte olan ülkeler ile diğerlerine göre üstün olan bir ülkenin etrafında toplanmak şeklinde olmuştur. Bu dönemde ve daha sonraki dönemde oluşturulan ekonomik entegrasyonların amaçları salt ekonomiklikten çıkmış, entegrasyonların kültürel, sosyal etkilerini de ön plana çıkartacak daha kompleks bir yapıya bürünmüştür. Eski bölgeselleşme eğilimlerinde rekabet bölgesel iken yeni bölgeselleşmede rekabet artık küresel hale gelmiştir. İthal ikameci, korumacı politikalar yerini liberal ekonomik anlayışa bırakmıştır. Önceleri bir bölgesel gruba üyelik söz konusu iken, yeni bölgeselleşme döneminde ülkeler birden fazla bölgesel gruba üye olmaya başlamışlardır.

Ülkelerin bu şekilde kurdukları ekonomik birliktelikler merkez-çevre etkileşimi çerçevesinde ele alındığında merkez ya da çevre konumunda olsun, ülkelerin kendi istek ve çıkarlarına göre sonuçların ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü çevre konumundaki ülkeler bu konumlarının bilincinde olarak merkez ülkelerin egemen

gücünden yararlanarak kendi ülkelerinin ekonomik refahını sağlamayı amaçlamaktadırlar. Merkez konumunda olan ülkeler de uluslararası ekonomideki egemen güçlerini kaybetmemek amacıyla ekonomik önlemler almaktadırlar.

Wallerstein, gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arası ilişkileri Kapitalist Dünya Sistem Teorisi ile açıklamıştır. Teoriye göre dünyada merkez (core), çevre (periphery) ve yarı-çevre (semi-periphery) ülkeler vardır. Merkez ve çevre farklı özellikleri kendinde barındırmaktadır. Çevre ülkeler hammadde üretirken, merkez ülkeler bu hammaddeleri alıp işleyerek ve nihai mal olarak çevre ülkelere geri satarlar. Merkez ülkeler, süreç boyunca çevre ülkeleri hiçbir zaman yok etmek istememektedirler. Çünkü çevre ülkenin sürekliliği merkez ülkenin sürekliliği anlamına gelmektedir. Merkez sürekliliğini hegemonya ile sağlamlaştırır. Galtung ise merkez-çevre teorilerini yapısal emperyalizm bağlamında ele almıştır. Merkez ve çevre ülkelerin arasında hegemonya üzerinden şekillenen bir emperyalizm türü vardır. Emperyalizm yapısal şiddeti oluşturmuştur. Merkez-çevre ülkeler için yapısal şiddetin en belirgin nedeni ülkeler arasındaki eşitsizliktir. Emperyalizm çeşidi olarak siyasi, kültürel ve iletişim emperyalizmini profesyonel emperyalizm olarak değerlendirmiştir. Merkez'in çevre üzerinde kuracağı bu hegemonyada köprübaşlarına özel bir önem atfeden Galtung kurumlar ve elitlere sorumluluklar yüklemektedir. Statik olmayan merkez-çevre kavramı değişip, dönüşebilmektedir. Fakat her seferinde sıfır toplamı bir oyun şeklinde gerçekleşen bu dönüşümde ülkelerin biri merkeze yükselirken diğeri çevreye düşmektedir. Emperyalizm ve hegemonya bu sistemin devamı için olması gereken olgulardır. Galtung'a göre küresel barış, ancak yapısal şiddetin en önemli göstergesi olan eşitsizlik yok olduğunda gelecektir.

Merkez-çevre teorileri tarihin her döneminde uygulanabilir teorilerdir. Güncel ve geçerli hallerini hala korumaktadırlar. Uydu veya çevre ülkeler Ortadoğu'da, Asya'da, Afrika'da hala vardır. Hegemon gücün olup olmadığı tartışılabilir da pek çok merkez ülkenin varlık gösterdiği söylenebilir. Dünyadaki eşitsizlik ve hegemonya üzerinden yürütülen emperyalizm devam ettikçe merkez-çevre teorileri de hayatlarını devam ettireceklerdir.

Çevre ülkelerin bu konumlarını değiştirmek için merkez ülkelerle yapılan dış ticaretlerini azaltmaları ve üretimde uzmanlaşmaları gerekmektedir. Çünkü özellikle bilgi çağına geçiş ile birlikte üretimin yapısı da değişmiş, üretim sadece sermaye birikimi ile

gerçekleştirilmekten çıkmış, bilgi ve teknolojinin kullanımı ile de üretim yapılı olmuştur. Bu sebepten dolayı ülkeler arasındaki merkez-çevre ilişkisi de farklı bir yapıya bürünmüştür. Geçmiş yıllarda merkezde bulunan bir ülke, değişen koşullar sebebiyle bir veya birkaç konuda çevre ülke haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, G. T. (2003). İktisat Tarihinde Klasik Öncesi Döneme Genel Bir Bakış: Merkantilist ve Fizyokrat Dönemler, <https://docplayer.biz.tr/17531068-Iktisat-tarihinde-klasik-oncesi-doneme-genel-bir-bakis-merkantilist-ve-fizyokrat-donemler.html> (Erişim Tarihi: 20.04.2018).
- Acar, S. Gültekin-Karakuş, S. (2017). Dünyada ve Türkiye’de Serbest Bölgeler, *Marmara İktisat Dergisi*, 1(1), 21-35.
- AFTA, https://en.wikipedia.org/wiki/ASEAN_Free_Trade_Area#ASEAN_Plus_Three (E. T. 12.09.2019)
- Akçay, A. Y. Argun, Ç. Akman, E. (2011). AB’nin Tarihsel Gelişimi ve Ortak Dış ve Güvenlik Politikası, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(4), 118-119
- Akşahin, S. B. (2008). *Avrupa Birliği’nin Bölgesel Politikası, Yapısal Araçların Koordinasyonu ve Türkiye’nin Uyumu*, Yüksel Lisans Tezi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Alataş, S. (2014). *Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz*, Yüksel Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Albayrak, Ö. (2003). *Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa ve Refah İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Algander, Y. Çetin, M. Ö. (2007). Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 13(2), 285-309.
- Alptekin, M. Y. (2015). Kapitalizmin Ortaya Çıkışı: Jeo-Kültürel Yaklaşım, *KTÜ SBE Sos. Bil. Derg.* (10), 231-241
- Amin, Ash (1999). *An Institutional Perspective on Regional Economic Development, Events and Debates* Blackwell Publishers, U.K. 365–378.
- Apak, S. Yılmaz G. (2010). G-20 Ülkeleri ve Küreselleşme, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 46, 13-17.
- APEC, <https://www.apec.org/> (E. T. 08.09.2019)

- Aslan, A. (2013). Küreselleşme Bağlamında Kalkınma Politikalarına Sosyolojik Bir Bakış, *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 173-189.
- Ata, A. Y. (2009). Yeni Ekonomik Düzenin Kavramsal Çerçevesi ve Ekonomilere Sunduğu Fırsatlar: Adana Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 27-48
- Atakışi, A. (2012). Bölgesel Farklılıkların Oluşumu: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(2), 153-175.
- Atay, G. (2016). G-7 ve G-20 Ülkelerinde Rüzgâr Enerjisi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Panel Eşbütünleşme Yaklaşımı ile Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Atik, S. (2007). *Küreselleşme ve Küresel İşletmeler*, Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Avcıoğlu, G. Ş. (2014). Immanuel Wallerstein'in Dünya Sistemi, Jeopolitik ve Jeokültür Kuramı, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 31, 97-110
- Aydemir, C. Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 136-158.
- Aytekin, B. (2018). Emek Yoğun Sanayileşmenin (Eys) Sürdürülebilirliği Sorunu: Adıyaman İli Örneği, *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 4(19), 372-378.
- Azak, Ö. (2015). *Avrupa Birliği ve Türkiye'nin AB Bütünleşmesindeki Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul.
- Bahçekapılı, C. (2013), *Avrupa Kıtasında Avrupa Birliği Dışındaki Entegrasyon Hareketleri*, (Küçükahmetoğlu, O. Çeştepe, H. Tüylüoğlu, Ş), Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım, Ekin Yayınları, Bursa.
- Bakkalcı, A. C. (2008). *Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar, Ülkelerüstü Kurumlar*, Entegrasyon Teorisi ve Avrupa Birliği Uygulama, Teori ve Politika, Nobel Kitabevi, Ankara.

- Başaran, A. (2010). SSCB Dış Ticaret Rejiminden Rusya Federasyonu Dış Ticaret Rejimine Geçiş, Dış Ticaret Rejiminin Yapılandırılması, 1992-1996, *Avrasya Etüdleri*, 37(1), 101-134.
- Başkaya, F. (2000). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Batmaz, N. (2012). Küreselleşmenin Yerel Ekonomiler Üzerinde Oluşturduğu Etkiler Denizli İl Örneği: 2010. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (9), 27-54.
- Bayraç, N. H. (2003). Yeni Ekonomi'nin Toplumsal, Ekonomik ve Teknolojik Boyutları, *ESOGÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 41-62.
- Benli, F. (2013). *Kutuplaşma Teorisi Kapsamında Pugs Ülkelerinde Ortaya Çıkan Gelir Düzensizliklerinin Araştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Beşikçi, M. (2007). 1894-1895 Çin-Japon Savaşı: Japon Emperyalizminin Yükselişi ve Osmanlı İmparatorluğu, *Toplumsal Tarih*, 161, 60-64.
- BRICS, <https://www.wikizero.com/tr/BRICS> (25.08.2019)
- Bulut, R. (2015). SSCB'nin Dağılması ve Rusya Federasyonu'nda Serbest Piyasaya Geçiş. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 7-19.
- Bülbül, E. (2018). *Türkiye ile BRICS Ülkeleri Dış Ticaret Değerlendirmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Canveren, Ö. Öztürk, Ç. (2018). Avrupa Birliği Genişleme Politikalarında Meşrulaştırma: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Batı Balkanların Karşılaştırmalı Analizi, Adnan Menderes Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 46-64
- Çalışkan, Ö. (2011). Eski ve Yeni Bölgeselleşme Olguları: Karşılaştırmalı Bir Analiz, Sunum Metni, Ankara Üniversitesi, 15 Mart 2011.

- Çeştepe, H. Mistaçoğlu, T. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Entegrasyon: ASEAN ve MERCOSUR Örneği, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F, Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 17(2), 93-106.
- Çiçek, D. Sarı, Y. (2018). Kalkınma Kuramları ve Turizmin Gelişimi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 6(4), 993-1015
- Çolak, M. (2009). *Merkez Çevreyi Yeniden Düşünmek: 1923-1980*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Dağdemir, Ö. (TY). Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Açılma Sürecinde Kalkınma ve Sektörel Düalizm İlişkisi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 47-70.
- Dereli, E. Merkez-Çevre Teorileri, https://www.academia.edu/37188923/Merkez-%C3%87evre_Teorileri.docx (E.T. 28.03.2019)
- Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı, <https://www.ab.gov.tr/> (10.09.2019)
- Dışişleri Bakanlığı, G-20 Ülkeleri, <http://www.mfa.gov.tr/g-20-ulkeleri.tr.mfa> (20.08.2019).
- Dilek, Ş. İstikbal, D. Yanartaş, M. (2018). Küresel Ekonomide Yeni Bir Güç Odağı: “BRICS”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 256, 7-20.
- EFTA, <https://www.efta.int/about-efta/european-free-trade-association> (10.09.2019)
- Elmas, F. (2010). Modern Dünya-Sistemi Analizi ve Dış Ticaret. *Ekonomik Yaklaşım*, 23(Özel Sayı), 133-160
- Ergin, M. E. *Küreselleşme – Bölgeselleşme Eğilimleri: Rekabet / Tamamlayıcılık İlişkisi* https://www.academia.edu/10215162/K%C3%9CRESSELLE%C5%9EME_B%C3%96LGESELLE%C5%9EME_E%C4%9E%C4%B0L%C4%B0MLER%C4%B0_Rekabet_Tamamlay%C4%B1c%C4%B1l%C4%B1k_%C4%B0li%C5%9Fkisi (Erişim Tarihi: 04.05.2019).
- Eroğlu, Z. (2006). *Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon: ECO Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Ersoy, M. (1991). Bağımlılık Okulunun Eleştirisi. *Ekin Belleten*, 23-34.

- Ertürk, E. (1993), *Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Eser, Z. E. (2018). *Neoliberal Küreselleşme Vs. Devletçi Küreselleşme*, (Ed. Ayşe Cebeci, Erika Torres, H. Gülçin Beken), Current Debates In Economics, United Kingdom, 45-56
- G-24 (Grup of 24), About the G-24, <https://www.g24.org/history/> (E. T. 22.11.2018)
- Galtung, J. (2004). Emperyalizmin Yapısal Teorisi – Kısım II, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 1(3), 37-66
- Gencer, A. H. (2010). Union of Economics with Geography Based on The Concept of Location: A Historical Perspective. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 59-86.
- Genç, M. C. Berber, M. (2011). Bölgeselleşme ve Ticaret Akımları: Literatür İncelemesi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 84-110
- Gül, E. (2015). GATT/WTO Çerçevesinde Uluslararası Ticaret ve Çevre İlişkisi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 1-20.
- Gül, E. Ergün, H. (2012). Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerde Ekonomik Büyüme Dinamikleri: Bir Panel Veri Analizi, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(1), 127-136.
- Güzel, S. (2018). Gelir Eşitsizliği, Refah ve Mutluluk, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 389-394.
- Haksever, A. (2014). *Federal Almanya'da Göç ve Entegrasyon Politikaları*, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Hepaktan, C. E. Çınar, S. (2011). Küreselleşmenin Ekonomik Entegrasyon Üzerine Etkileri, *International Conference On Eurasian Economies*, 1, 68-77.
- Hobikoğlu, E. H. (2007). Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 65-82.

- Işık, R. (2006). *Az gelişmişlik Sorunu Demokrasi Krizi ve İnsani Kalkınma Endeksine Göre Az gelişmiş Demokrasiler*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- İnan, Ş. (2017). Bölgesel Entegrasyonların Ekonomi Politikası ve Tarihsel Evreleri-1, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 852-866.
- İnan, Ş. (2018). Bölgesel Entegrasyonların Ekonomi Politikası ve Tarihsel Evreleri - 2, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 935-952.
- İnce, H. O. (2011). Almanya’da Farklı Olmak: Entegrasyon ve Hoşgörü Kavramına Eleştirel Bir Bakış, *Biliş Dergisi*, 58, 173-202.
- İncekara, A. Savrul, A. G. M. (2011). Küreselleşme, Büyüme ve Ekonomik Entegrasyonlar: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(2), 3-22.
- Karluk, R. (2002). *Uluslararası Ekonomik Mali ve Siyasal Kuruluşlar*, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Kaya, T. (2005). *Immanuel Wallerstein’in Toplumsal Değişim Kuramı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaynak, M. (2007). *Kalkınma İktisadı*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kazgan, G. (2005). *Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Korkmaz, M. (2009). *Merkez – Çevre İlişkileri Ekseninde Kahramanmaraş İlinin Sanayileşme Dinamikler*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Ankara.
- Kubar, Y. (2016). Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınma Göstergeleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bir Panel Veri Analizi (1995-2010), *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 65-99
- Kuruloğlu, F. (TY). İngiliz Emperyalizmi Bağlamında Birinci Dünya Savaşının Nedenlerini Yeniden Düşünmek, file:///C:/Users/mustafa/Downloads/İngiliz_Emperyalizmi_Baglaminda_Birinci.pdf (Erişim Tarihi: 15.05.2019)

- Küçükahmetoğlu, O. (2015). *Reel Entegrasyon Teorisi, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, (Ed: Osman Küçükahmetoğlu, Hamza Çeştepe, Şevket Tüylüoğlu), Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Machlup, F. (1972). *A History of Thought on Economic Integration*, Macmillan, London,
- Manisalı, E. (1972) *Uluslararası Ekonomi Gümrük Birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Mıstaçoğlu, T. (2010). *Ekonomik Entegrasyonun Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Seçilmiş Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Örnekleri*, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Nart, E. Ç. (2010). Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi, *Journal of Yasar University*, 17(5), 2874-2885
- Nasırı, N. (2016). *Türkiye - İran Arasında Ekonomik Bütünleşmenin Olası Etkileri*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Noyan, S. (2015). *Ekonomik Entegrasyon ve Büyüme: Türkiye ve Seçilmiş Bazı Ülke Grupları Açısından Çekim Modeli Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Örnek, İ. Taş, S. (2013). *Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Coğrafi Bölge Esasına Dayanmayan Entegrasyon Hareketleri*, (Ed: Küçükahmetoğlu, O. Çeştepe, H. Tüylüoğlu, Ş), Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım, Ekin Yayınları, Bursa.
- Örnek, S. Altun, O. C. (2017). Bir Serbest Ticaret Anlaşması Örneği Olarak NAFTA, *Social Sciences Studies Journal*, 3(12), 2293-2303
- Özay, S. (2009). *Türkiye'nin Üyesi Olduğu Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlarla Dış Ticaretinin Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Özçelik, İ. (2006), *Bölgesel Entegrasyonlar Teorisi, Uygulamadaki Önemli Entegrasyonlar ve Türkiye'nin Entegrasyon Hareketindeki Yeri*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Eskişehir.

- Özdağ, A. (2017). Doğu Afrika’da İngiliz Emperyalizmi: İngiltere’nin Sudan’ı İşgali (1896-1898), *OTAM*, 42, 117-147
- Özdem, M. A. (2015). *G20 Dönem Başkanlığımızda Uluslararası Kuruluşların Gıda Güvenliğine İlişkin Rolü ve Etkinliği*, Uzmanlık Tezi, Gıda Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Özedemir, K. Öksüzler, O. (2013), *Amerika Kıtasındaki Ekonomik Entegrasyonlar: Analiz ve Değerlendirme*, (Ed: Küçükahmetoğlu, O. Çeştepe, H. Tüylüoğlu, Ş), Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım, Ekin Yayınları, Bursa.
- Özer, Y. (2013). *Dünya Ekonomisinde Bölgeselleşme Hareketleri*, (Ed: Küçükahmetoğlu, O. Çeştepe, H. Tüylüoğlu, Ş), Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım, Ekin Yayınları, Bursa.
- Öztürk, M. İnan, Ş. (2014). İktisadi Sistemlerde Bölüşüm Sorunu: Alternatif Bir Yaklaşım Olarak Ortaklık Ekonomisi, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2), 24-55.
- Özyiğit, M. (2014). *Kapitalizmin Tarihsel Krizlerinin Uluslararası Para Sistemleri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Parasız, İ. (2014). *İktisat Tarihi*, Ezgi Kitabevi, Bursa
- Pehlivan, G. P. Utkulu, U. (2015). *Ekonomik Entegrasyon ve Büyüme*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Peker, H. S. (2015). Avrupa’da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi İle Bir Karşılaştırma, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-22
- Rathmann, L. (2001). *Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Gelişi*, (Çev: Ragıp Zarakolu), Belge Yayınları, İstanbul.
- Ross, E. (2015). Mapping the Mercantilist World Economy, <https://ericrossacademic.wordpress.com/2015/10/18/mapping-the-mercantilist-world-economy/> (12.04.2019).

- Sarıkaya, D. (2018). *Sencer Divitçioğlu ve Asya Tipi Üretim Tarzı*, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Savaş, M. (2012). *Ekonomik Entegrasyonların Rekabet Gücüne Etkisi: AB'ye Beşinci Genişleme Süreciyle Üye Olan Ülkelerin Rekabet Güçlerindeki Değişimin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Savran, S. (2011). *Kod Adı Küreselleşme -21. Yüzyılda Emperyalizm*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Saygın, A. Lenin ve Bukharin'e Göre Emperyalizm, https://www.academia.edu/29679622/Lenin_ve_Bukharine_G%C3%B6re_Emperyalizm_Al%C4%B1m_Say%C4%B1n_Kahve_Molas%C4%B1_08.02.2010-10.02.2010 (Erişim Tarihi: 03.05.2019)
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat*. Güzem Yayınları, İstanbul.
- Sunar, L. (2007). XIX. Yüzyıl Avrupasında Emperyalizm Algısı, *Sosyoloji Dergisi* 3(14), 57-80
- Şahin, C. (2019). *Ülkelerin Endüstri 4.0 Düzeylerinin COPRAS Yöntemi İle Analizi: G-20 Ülkeleri ve Türkiye*, Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Şanlı, B. (2008). Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 13-30
- Şanlı, F. B. (2004) Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2(3), 160-166.
- Tahsin, E. (2007). *Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tatoğlu, E. (2006). *Avrupa Birliğinin Tarihsel Gelişimi (1951-1995)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Tayyar, A. Çetin, B. (2013). Liberal İktisadi Düşüncede Devlet, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 107-120.

- Tıraş, H. H. (2012). Sürdürülebilir Kalkınma ve çevre: Teorik bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-73.
- Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları Ve Mali Araçlar, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(4), 146-169.
- Tunç, H. (2010). *Wallerstein'e Göre Modern Dünya-Sistemi*, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ufuk, İ. G. (2013). *Ekonomik Bütünleşme*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Uygur, E. Uygur, F. (2013). Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma, *TSA*, 17(3), 273-286
- Ünsal, Ö. (2009). *Finansal Entegrasyon Sürecinde Avrupa Birliği Ülkeleri ile Türkiye Hisse Senedi Piyasalarının Entegrasyonunun Ölçülmesi*, Doktora Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Üzümcü, A. Dikkaya, M. (2007). Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA): Yeni Bölgeselleşme İçin Yeni Bir Umut, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 10, 40-52.
- WTO, Bölgesel ticaret anlaşmaları, https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm (10.09.2019)
- WTO, https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm (01.09.2019)
- Yapıcı, M. İ. (2007), Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 130-157.
- Yaşar, H. N. (2011). *Avrupa Birliği ve Türkiye Arasındaki Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye İhracatının Çekim Modeli Uygulaması*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Yayla, N. (2013). *Asya-Pasifik'teki Bölgeselleşme Hareketleri*, (Ed: Küçükahmetoğlu, O. Çeştepe, H. Tüylüoğlu, Ş), Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım, Ekin Yayınları, Bursa.
- Yıldız, N. T. (2018). Bulgaristan ve Romanya'nın Avrupa Birliği'ne Üyelik Süreçlerinin Değerlendirilmesi, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1-16.
- Yücekal, Y. Küreselleşme Bağlamında UNCTAD'ın Rolü ve Geleceği, http://www.mfa.gov.tr/kuresellesme-baglaminda-unctad_in-rolu-ve-gelecegi.tr.mfa (24.11.2018)

